

1990

társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom

2

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁR-
SADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT / ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.
XXVI. ÉVFOLYAM 1962. 2. SZÁM
F E B R U Á R
FELELŐS SZERKESZTŐ: MAJOR
NÁNDOR

Ivo Andrić elbeszélései

Muharem Pervić

„Ilyen volt ez a mi látóhatárunk: minden ragyogóan fényes és terjedelmes, de semmi sem világos és megközelíthető...”

Ivo Andrić

Hová és milyen messzire kellene visszanyúlni, hogy eljussunk az emberi rejtély forrásáig, hogy föltárjuk annak az „ez volt ám a világ”-nak az alapjait, melyben az ember nem ismer bűt, bajt, gondot, nem érezné magát veszélyben, s amelyben nem súlyosodna rá „a lét fájdalma”? Valamikor régen, és — mivel az ember olyan magatehetetlenül csöppent ide erre a világra — úgy látszik, feneketlen mélységekbe veszett az emberi sors értelmének fonala. Ha már arra van hivatva, hogy minden dolgok mércéje legyen a földön, honnan mégis az idegenség érzése benne, mért kísérti a bűnösök és kárvalottak sorsa, mintha ártatlanul, büntetlenül nem is lehetne élni.

Mi az, ami ebben az állandó és örökké éber sötétségben nem engedi Alidedát és Mustafa Madžart elaludni: honnan Ćorkannál azok a váratlan és fájdalmas mennybemenetelek: egyáltalán, mi az igaz és mi a talmi, mi az álom és mi a valóság, mi „a való világ az élő emberekkel, vagyonban és erőben és hatalomban, pénzben és számításban kifejeződő viszonyokkal, és mi a világ tükörképe minden gazdagságával, szépségével és örömeivel?” (Panorama) És egyáltalán mit tudunk mi az emberekről, akik pedig itt járnak el mellettünk. „Mindegyikükben benne van ez az egész lángoló mindenség, de valamennyien és együtt eltűnnek benne mindazzal egyetemben, amik és amit akarnak. Senki sem ismeri egymást, senki nem is gondolja, nem is sejtí, mi történik abban a hozzá annyira hasonló lényben, mely ott van tőle három lépésnyire.” (Žena na kamenu — Asszony a kövön) Kicsoda Marta L., ez a negyvenéves operaénekesnő, aki úgy nyújtózik a

forró augusztusi napon, akárcsak valami kőből faragott hercegnő egy szarkofág tetején, fekszik, és maga körül ismeretlen színeket és illatokat áraszt, permetez, és a forró kőbe merevült tájképebe beleviszi még mindig karcsú és ápolat testének harmóniáját és kifejezőerejét.

Széles a világ, tele van szépséggel, virágos udvarokkal — kendőt hímeznek bennük a lányok és leselkednek ki az országútra —, szökőkutakkal és mindenféle mással, ami szemnek, száznak ingere, és mégis leginkább sírás meg jajszó visszhangzik benne. Honnan van ez és miért, miféle kínok és keserűség gyötrik a fényes arcú széptevőt, Mehmedbeg Biogradlit? Miféle kísértet, erő ez, vagy mi, mely nem is holt tárgy, nem is élőlény, nem is eszme, melynek sem alakja, sem kora nincs, s amely — úgy látszik — csupán önmagával magyarázható és elhatárolható, de betölti a világot és egy *mindent átfogó kérdőjel alá vonja?* Mi az a Valami, ami megmarad minden okoskodás alján, minden megismerés után, mi az, ami sohasem eléggé világos és tudatunkkal megközelíthető, de ami nem szűnik meg nyugtalanítani létünket. „Az igazság kérlelhetetlen vizsgájának kellene alávetni mindent, nemcsak a mesét, hanem minden mást is, amit valóságosnak és igaznak tartanak, pedig nem az. Mik vagyunk valójában, mik vagyunk mi ezen a főnyelen?” (Na obali — A parton)

Ezek a kérdések teszik Andrić egész mondanivalójának alfáját és omegáját, mindannak, amit elmond az életről, az élet értelméről és logikájáról.

A világ dolgai, minden, ami létezik a világon, Andrić számára mindig valamivel több, és több is akar lenni annál, ami valójában. Semmi sem engedi magát alávetni a puszta szószerintiségnek, a hétköznapi, gyakorlati egyértelműségnek, minden több akar lenni önmagánál akár egy hajszálnyival is, felölteni jövője távlatának, törekvéseinek, akaratának palástját. Prózájában ezért a való világot nemcsak a tapasztalat, a szemmel látható tények képeiből állítja össze, hanem ugyanilyen arányban abból is, amivel a tények önmagukat kiegészítik és túlhaladják; az anyagból, igen, de azokból a nehezebben számbavehető indítékokból is, melyeket minden élet magában foglal és amit maga körül áraszt. A szemnek könnyű meglátnia azt, amitől a lélek kicsordul; és néha nem tudni, mi a valódiabb: a valóság-e, vagy az illúziója, a világ tükörképe, vagy maga a világ. Előfordul „az olyan ünnepélyes pillanat, amikor a tárgyak lángot vetnek, életre kelnek, és amikor minden mozgó lény kettőssé válik, és szegletes, sötét vonásai körül, arcának megnőtt mását hordja fényből és ismeretlen fluidumból. Akkor a házuk előtt hallgatagon pőfékelő emberek a dohányfüstben ismeretlen és meghalt emberek kísértetét láthatják, és felfoghatják azokat az üzeneteket, melyektől elnémul és meghal az ember”. (Mila i Prelac — Mila és Prelac) És a dolgok árnyai mintha kézzelfoghatóbbak lennének maguknál a dolgoknál; mint ahogy a Panorama világa is, melyben messi városok, bástyák, a tenger képei váltakoznak, a kisfiúnak valóságosabbnak mutatkozik az egyhangú és szegényes kaszabánál.

Az élet rejtélye éppen itt kezdődik Andrić számára, itt, a kézzelfoghatóság fölött egy arasszal, „a gyakorlati élet vonalától följebb és mégis szerves egységben vele”, „a fantasztikum éghajlatában, melyben határozatlanul keverednek a valóság és a látomások vizei, a mindennapi élet legközönségesebb dolgai pedig az álom színében és intenzitásával ragyognak”. Semmi sem lehet eléggé megüledett és elszigetelt; valahogy minden keveredik egymással, áthatja egymást: a szó és a hallgatás, álom és valóság, sejtelem és bizonyosság, öröm és keserűség, múlt és jelen, emlékek és vágyakozások. Vajon az a csodálatosan szép eset Marta L.-lél és Matijá-

val, az ötvenéves koldussal és napszámossal valóban úgy játszódtott-e le, ahogy az Martának rémlett; vajon az öreg megfakult szemei valóban megakadtak-e az asszony felemelt lábaszárán, melyet a szél kitakart, és valóban úgy hajolt-e meg előtte, mint a kivénhedt piniák túleveleivel beszórt „útmenti kápolna előtt”? Erről Marta akkor sem tudott „számot adni magának, hát még ma, több mint harminc év után. De tudja ma is, ugyanúgy, mint akkor, hogy maga vetett hirtelen véget annak a nem mindennapi pillanatnak, mely előtte is, utána is egészen valószínűtlennek látszott, és amely valahol e két valószínűtlenség között mégis olyan életszerűen és bizonyosan létezett, mint akármelyik, más, mindenkitől tudott, beismert eseménye életének”. Žena na kamenu — Asszony a kövön)

Ha Andrić elbeszélő művészete igen következetesen ragaszkodik az ellenőrzött tényekhez és részletekhez, művészete mégsem a tényeket képviseli, hanem azok logikáját, azt, amit — mint ahogy Wittgenstein mondja — nem is lehet képviselni, vagy pontosabban: nehéz következetesen képviselni. Felfogásának és világerzésének metafizikus jellege élet- és valószerűségét abból meríti, hogy megbízható és földszagú adaton alapul, mind-egy, hogy a történelmi keret kényszeríti-e hitelességre, vagy pedig a jelenségek és tárgyak leírása.

Különben a dolgok és élőlények közötti határt, akárcsak minden más határt, Andrićnál szinte lehetetlen megszabni. Nemcsak hogy a hidak, hegyek és vizek élnek és élőlényekként viselkednek, hanem az élőlények is elveszik tulajdonságaikat. A szökőkút leírása a Sinan-kápolna udvarában, egyformán vonatkozik az öreg és a szökőkút élettörténetére. A kút vize nem szökik a magasba, „hanem rövid kapaszkodás után visszafordul, körül folyja a márványalmát, és visszahullik a kerek medencébe. Így aztán a szökőkút nem sérti a szemet a víznek azzal a tehetetlen erőlködésével, hogy minél magasabba emelkedjék, és aztán, a kérlelhetetlen törvény szerint, visszahulljon a fáradság és az esés képét adva szüntelenül, hanem nagy trópusi virágnak látszik, mely a hegyen kibomlik, és láttatni engedi ezüstös kelyhét, és se nem hervad, se nem virágzik el. A mohától zöld medencében sötétedik a víz; két piros halacska úszkál benne, mint két titkos, meg nem fejtett betű”... Ugyanilyen halk és nem tolakodó Alideda halála, és valami ugyanilyen megmagyarázhatatlan maradt utolsó órájának szemtanúi: barátai, a dervis és a szoft fájdalomnak mélyén. Hasonló eljárással alkotja meg Andrić azt a hatalmas erejű, egyszerre tragikus meg groteszk képet Ćorkan haláláról a *Mila i Prelac* című elbeszélésben. A tövig lerombolt falon a nem kevésbé esett Ćorkan ül, és a nappal együtt dudorássza egy dal kezdetét, melyet valaha tudott. Apró felhőcskék és Ćorkan csuklása zavarja csak őket, s tán az a körülmény, hogy Ćorkan az egész dalból csupán két szót tud: Akšam geldu... „Ezt a két szót... és ez nem sok. Ezt a két szót a sok milliárd kimondott és ki nem mondott emberi szó közül a legkisebb lehelettel ejtette ki, és anélkül hogy ajkát mozdította volna. Ez semmi. Ez a dudorászás egyenlő a halottak szinte tökéletes, állhatatos és egyértelmű hallgatásával...” És csak ekkor, a halál tőszomszédságában, „érezte meg a kimerült, kiégett Ćorkan, hogy végre megérte azt, amiről mindig álmodozott, amire örökké vágyott: hogy nagy és magános ember legyen, a szerelmes és hős férfi, karcsú, délceg, kemény...”

Andrićyal foglalkozó terjedelmes esszéjében Petar Džadžić, szerzőnk egy fiatal kritikusa, joggal veti fel a kérdést, honnan van az, hogy „ekora életszerűség és erő tör fel valami olyanból, ami látszólag egyszerű, szürke tájképként, a maga szűkszávúságával, szárazon, egyhangúan vonul el szemünk előtt”. És valóban. Mondjuk, Andrić *Letovanje na jugu* (Délvidéki nyaralás) című elbeszélésében az elején minden úgy fest, hogy az el-

beszélés semmivel sem jut tovább egy vasárnapi tárca színvonalánál. Lemondva arról, hogy a szófűzés paradoxonaival vagy művészkedéssel hódítson, Andrić annyira egyszerűsíti a mesét, hogy úgy tetszik, minden pillanatban széthullik és elmerül a képzeletszegény faktográfia örvényében. Ámde ez a meztelen valóság, ezek az egyszerű tények — ha egyáltalán így nevezhetők — váratlanul értelmet nyernek, és ezt az egész redukált valóság-töredéket valami távoli és drámai sejtelem kezdi áthatni. Esemény helyett mást kapunk: végtelen lehetőséget arra nézve, hogy mi minden történhet vagy történhetett volna.

Igen-igen nehéz megrajzolni ezt az egész andrići prózára és annak szerkezetére jellemző pálfordulást. Oka pedig éppen e próza őseredetiségében, elemi erejében és egyszerűségében van, melyet tulajdonságánál fogva, a torzítás veszélye nélkül szinte nem is lehet tovább és a végtelenségig boncolgatni.

Itt minden hihetetlenül összeillik és egymást támogatja, az irreálist és a tudattalant a tények és a kézzelfoghatóság teszik valószerűvé és egészítik ki, ezek pedig a hallucinációt, a rémlátást, a látomást erősítik, bizonygatják. Megszabják egymást mértékét, egyik a másikat emeli nélkülözhetetlen, indítékaiban, ösztönzéseiben és átalakulásaiban többértékű valóságelemmé, melynek realitása kimeríthetetlen, és csak akkor van összhangban önmagával, ha a többivel is összhangban van, és fordítva.

Andrić prózájának a szavakkal takarékoskodó, szókincsben nem túlságosan gazdag nyelvezete az anyagba való természetes beleilleszkedésével nyer ugyanúgy, mint ahogy az Andrić-mű szerkezeti fogyatékságai is elvesznek, mellékessé válnak népies kifejezőmódjának, szó- és mondat-szerkesztésének, bölcselkedésének eredeti régiességében. Ennek az írásművészetnek a titokzatossága és bölcsessége nem spekuláción alapul, s nem is holmi hihetetlen esetekből és összeütközésekből ered, hanem a szavak, mondatok és tények rendkívüli szigorú és okszerű belső megszervezéséből és sorrendjéből; a szavak olyan viszonyba állításából, mely kifejezőerővel ruházza fel őket, és a „testet öltött tény” funkcióját kölcsönzi nekik; abból az észrevétlen ügyességből, mellyel a dolgoknak és eseményeknek képletes értelmet ad. Andrić képessége, hogy akkor is uralkodjék magán, amikor hősei már az örület határán vannak, belső rendezettség és egysége prózájának, melyben minden az egy helyre összpontosított érzelmi hatásnak van alárendelve, nyugodtsága és szűkszavúsága — mindez az elvek és a meggyőződés emberét tárja elénk, olyan egyéniséget mutat, akinek hinni lehet, és ez javára van prózája „komolyodásának”, illetve legalább valamilyest enyhíti a műveit látható metafizika artisztikumát.

Ha Andrić definícióját kutatjuk az életről, ha bölcséletének jellegét akarjuk kimutatni, megállapíthatjuk, hogy világfelfogása szókratészi; én tudom, hogy a világ és az emberek legtöbb dolgát nem ismerem és nem értem; ha látom is okaikat, nem szűnnek meg nyugtalanítani és csodálkozom rajtuk. Még az olyan jelentéktelen hétköznapi dolog is, mint amilyen a vidéki szállodák unalma és mélabúja, „ez a belőlük áradó időtlen nyomorúság”, lám, még ezt sem lehet „semmivel sem eléggé megmagyarázni”. Hogy lehetne akkor ezt a széles, nagy világot ezernyi arcával — minden új és ismeretlen benne —, és fölfedezni a gyilkos kórt a kedvesben, felfogni azt az elhallgatott, elgondolkozó, kimondhatatlan tapasztalatot, „melyet a sokat szenvedett emberek rejtett kincsként őriznek magukban, és amely csak néha-néha, öntudatlanul tükröződik tekintetükben, egy-egy mozdulatukban, szavukban”... Andrićnál mintha nem is lenne kétségtelen határozott gondolat. Mivel rendkívüli tisztelettel viseltetik az

élet jelensége iránt, rendszerint nem szánja rá magát a dolgok megmagyarázására és elhatárolására. Hogyan is tehetné? Ha egyetlen nyomorúságos emberi porhüvelyben annyi és olyan tűz és lelkesedés van, ha az emberi tömlőcökben is a megismerés kincsei rejtőznek, mi lehet „ó, mindenség, a te ismeretlen, határtalan magasságaidban, azon a kék égi sátron túl”, hát még „mit hordoznak méhükben a világuři kódok és az égen suhanó megannyi üstökös”. (Sunce — A nap)

Igy aztán nem nehéz megérteni, hogy az élet Andrić adta legteljesebb meghatározása és képlete miért éppen mindenfajta definíció és képlet használhatóságának tagadása. Prózájának nincs is olyan igénye, hogy megmagyarázza a világ minden történéseit, hogy mindenről, ami van, megmondja, hogyan, miért, honnan — hanem inkább azt szeretné kimutatni és bizonyítani, hogy ha az emberről van szó, a dolgok sohasem egészen világosak, soha sincsenek egészen rendben. Innen van Andrić mondatainak az a széles áradása, levegőssége, de minden konfúzió és merevség nélkül. Innen a gondolat és érzelem közvetítésének az a sokféle lehetősége, útja és ösvénye, de személytelenség és szenttelenség nélkül, innen van az, hogy sorompó oly kevés, szabad látóhatár pedig oly sok van mondataiban. Könnyű észrevenni, hogy Andrić mondata, hacsak nem egyenes tagadása a határozott állításnak, ezt az utóbbit egy olyan nyelvi fordulattal kerüli el, hogy a szóbanforgó tárgyról vagy élőlényről megmondja, hogy az mi nem, és csak ennek alapján feltételezhető és állapítható meg, micsoda valójában. Az ember leggyakrabban „se nem jókedvű, se nem szomorú”, a ház „nem nagy, nem is kicsi”; vagy a viszonylagosság másféle formái: „... valamikor négy-öt gyerek is élt a házban az emberrel. Az ember meghalt, a gyerekek közül is meghalt *egynémelyik*, *némelyik* meg férjhez ment, megnősült, vagy elveszett *valahol* a nagyvilágban...” (Prozor — Az ablak); vagy: „... Többé már eszébe sem jutott, honnan van ez nála, mikor kezdődött, sem az, miért és hogyan, és van-e rá igazi oka; csupán azt tudta, hogy egy sötét, titokzatos valamit hordoz magában.” (Smrt u Sinanovoj tekiji — Halál a Sinan-kápolnában); vagy: „Egy ilyen este és egy ilyen szállodában kötöttem vele ismeretséget; kellemesnek nem mondható ez az ismeretség sem, de kétségtelenül *se nem közönséges, se nem hétköznapi*” (Znakovi — Jelek); „Nem tudta, mi van vele, sem azt, miért van ez így, de érezte, hogy valami súlyos, mozdíthatatlan és makacsul jelenlévő baj feküdt mellére, és segítség nincs.” (Mila i Prelac) „Azon az ég felé fordított arcon nem volt semmi örületre valló, inkább valami rettenetesen fájdalmas és mártírszerű volt rajta.” (Anikina vremena — Anika éve)

Andrić azonban hangsúlyozottan kizárólagos, amikor megállapítja, hogy mennyire illetéktelen és mennyire nem képes megérteni és megmagyarázni bizonyos emberi dolgokat. Ilyenkor, óvatosságból, többszörös tagadással él: „Senki nem ismer senkit; sohasem tudtam meg, hogy mire voltak jók apámnak, ennek a régies felfogású fanyar embernek, ezek a közös családi esték” (Prozor); „Semmivel sem magyarázható meg eléggé ez az unalom...” (Znakovi); „Senki sem tudja, milyen művésszel, sem azt, hogy miért és hogyan...” (Na obali); „Nem állíthatjuk határozottan, és valójában nem is tudott senki semmit, de mindig érezte, hogy van valami kellelenség az új pap és a hívők között...” (Anika éve)

A tapasztalat és az értelem révén bármennyire megvilágosodott is, az élet Andrić számára egy kissé mindig zavaros és érthetetlen maradt. Minden társadalmi és természeti törvényszerűségével, történelmi és biológiai szükségszerűségével meg korlátozottságával, összes okszerűségével, tényei-vel és magától értetődőségével, a világ Andrić szemében mégiscsak egy igen durva vázlata a körforgásnak és mozgásnak, az anyagnak, melytől az egyes ember sorsában furcsa és egyedülálló módon jelentkezik az eltérés; esze-

rint az ember és egzisztenciája nem más, mint egy soha be nem fejezett rejtős oldalán nyitott szintézis. Andrić prózája éppen ezzel a még mindig érvényes dilemmájával tartós érvényű, és kérdésfelvetésének nyíltságával élő és világító; a kodifikált, halott tudás hiányával, mely — mint minden tisztán emberi dolog — idővel elavul; bölcs tartózkodása révén, élő, viszonylagosságával úgyszintén, amibe végső soron minden igazság torkollik; ez a próza az emberi lét értelméről és céljáról feltett okszerű és belső sugallatú kérdések összességéből ölt alakot. Korunk szenzibilitásával rokon, még hozzá azért, mert kétségbe vonja, hogy az ember és életsorsa akármiféle sémákra is leegyszerűsíthető, belekényszeríthető bármilyen éles észre valló spekuláció kereteibe, és bármennyire is józan ész kategóriáiba; ez a próza tartósságát annak köszönheti, hogy nem egy történelmi korszak vagy bármely más kor igazságának fölfedezése a szándéka, hanem csak alkalma és ihletője akar lenni az igazság keresésének, az igazság problémája felvetésének.

„Csodálkozunk”, olvashatjuk *Ekskurzija* című elbeszélésében, „amikor látjuk, hogy az életben — amit valóságnak nevezünk — két rokon lélek és mindenben hasonló embernek mennyire különböző életútja lehet. Ez a különbség esetleg még nagyobb is az életnek abban a részében, amit álmoknak nevezünk (mert az álom is része az életnek). Ha hiba, és kegyetlen hiba azt mondani, hogy minden ember érdeme szerint jár az életben, százszor rosszabb lenne azt vallani, hogy minden embernek olyan álmai vannak, amelyeket megérdemel.” Andrić feltételezése a világ és az emberi természet végtelenségéről, kimeríthetetlenségéről és változatosságáról, a külvilágnak a bősöre, az emberire való visszahatása bonyolultságáról és sajátosságairól — mindez azt eredményezte stílusában és nyelvében, hogy mindenről takarékosan és tartózkodóan beszéljen; arról, amit lát és amiről valamicskét tud — keveset, másról semmit vagy majdnem semmit, és sohase kizárólagosan, kivéve a kizárólagosság tagadását. Valami nem mindennapi méltóságteljesség és erő van abban a megmerevedett nyugtalanságban és görcsbe szorult szorult szorult szorult látzólag hideg, sziklába vájt mondataiból. Csak a legszükségesebbek vannak meg benne, és mély, mert meg van fosztva a mélység látszatát keltő pótszerektől. Ez a próza „egy intenzív és egyedülálló emocionális mező” területére vezet be az olvasót, melyben mint egy üvegharang alatt saját létének jelzéseit hallja.

Ha Andrić művészete tényének jelentését, nem pedig eredetét vesszük szemügyre, világossá válik, hogy ez a művészet történelem feletti, illetve, hogy egy kissé minden kor magáénak mondhatja, de egyik sem teljesen; ez a mű sohasem volt kizárólag avantgardista, ám minden ilyen csoportosulásnak szüksége volt rá, vagy legalább nem volt útjában.

A tényekkel könnyebb, mint nélkülük, de önmagukban sokszor nem elégségesek ahhoz, hogy teljesen megmagyarázzák az általuk előidézett következményeket az egyes ember életében. Andrić empirizmusában bennefoglaltatik a tények ilyen fogyatékosága, úgyszintén jelentésük változékonysága a sokféle életösszefüggésben. Az a pedantéria és megbízhatóság, az a szigorúság és precizitás, mellyel Andrić a tényekkel bánik, a racionálishoz közelíti, de a tények elegendő volta, állandósága és jelentésük kizárólagossága tekintetében vallott szkepticizmusa elválasztja tőle.

A szcientista szellem, ez az, ami iránt Andrić kezdettől fogva tisztelettel és megértéssel viseltetett, de ez a szellem nem volt elegendő, hogy elnyugtassa azt az izgalmát, mellyel a világ dolgait nézi. Sem a bölcsélet, sem a jogtudomány, melyek tanulmányozásának élete egy részét

szentelte, számára nem tudtak megnyugtató feleletet találni az ember kérdéseire és sorsának paradox mivoltára, és nem tudták eltávolítani azokat az idegen és sötét foltokat sem, melyeket az élet fordított feléje. Ha már nem törekszik tagadni az élet értelmét és ésszerűségét és a világ törvényeit, melyek ezt magyarázzák, Andrić hiszi, hogy az egyetemes élet problémája nem is merül ki, nem is végződik és nem is oldódik fel bennük. Ha nem ezoterikus, Andrić nem is egzoterikus; mert ismeri az oksági elvet, az „eset” és a paradoxon neki természetellenes jelenségek. A világ az ő szemében nem káosz, nem is végtelenül valami, nem hangyaboly, nem is játék, bár hasonlít minderre. Valamennyi történésnek az ő szemében megvan a maga oka, hatása, logikája, ám a nehézség az, hogyan lehet kiemelni őket „objektív” kölcsönhatásukból. A racionalista a világ objektív törvényeinek létezésében kiutat és menstvárat talál, Andrić ezekben az emberi egzisztencia új, nagy megpróbáltatását látja. Megmentenek bennünket a káosztól és a vak ösztönöktől, igaz, de a „törvényszerűségek” ugyanakkor nem igaznak-e le bennünket? Nem fázik-e az ember — és éppígy a dolgok is — a „törvények börtönében”, hiszen ezek *in primo* a világ törvényei, s csak *in secundo* az emberéi! Ahogy Andrić fiúcskájának életét — ez a fiú egész gyermekkorát a folyóparton töltötte, és megismerte annak valamennyi változását —, minden életet elkísér az a kívánság, hogy valami rendkívüli történjen, ne csak a szükségszerű, valami, ami megbontaná a táj egyhangúságát és az évszakok, a szokások megkövült rendjét, ami „meglepne, elvakítaná a szemet... újdonságával és szépségével...”

Az anyag örökkévalóságának és a tér meg az idő végtelenségének törvényei, bár magába foglalja az embert is mint az anyag megszerveződésének egy formáját és szerkezetét, nem szabadít meg a „lét fájdalomtól”, mert egyik a másikat nem feltételezi, hanem meghajol előtte, és kizárólagossága keretében valósítja meg viszonylagos szabadságát és önállóságát. Gyenge vigasz a halandónak az, hogy a halál bizonyos, és hogy semmi esetre sem fogja elkerülni. Ha az értelem büszke is rá, hogy fölfedezte és megfogalmazta a szükségszerűséget, azokban a végtelen lelkiállapotokban, amelyekben Andrić hősei legtöbbször vannak, a társadalom, a természet törvényeitől vagy bármi más determinációtól az egzisztencia mégis gúzsba kötve és veszélyeztetve érzi magát. Mint ahogy Hérakleitosz mondja, az emberek nem értenek egyet a mindenségben uralkodó értelemmel, pedig a mindenséggel szüntelen kapcsolatban vannak, mert ha a föld vízzé válik — ez a föld halála, akárcsak a víznek a halál, ha levegővé válik, a levegőnek, ha tüzzé, az embernek, ha földdé lesz, a világ egészének pedig mindez csak az anyag elpusztíthatatlansága és átalakulása törvényének az illusztrációja. Ezen a ponton ütközik össze a világegyetemi hovatarozás és a világ relációja meg az ember teogonikus befejezettsége, itt szakad el egymástól anyag és értelem, lélektan és fizika, tudat és világ.

Ám ha történetesen nem értünk egyet a „mindenségnek” ezzel az „értelmével”, ha nem fogadjuk el a világot a történelem világának, az egyén szabadságát és függetlenségét a korlátok megválasztása szabadságának, akkor nem fogadhatjuk el sehogy sem; akkor a szabadság egyenlő lesz az önkénnyel, a bátorság a fatalizmussal, az idő kínálkozó csúszda lesz, melyen levetjük magunkat, a világ gyönyöreinek élvezete pedig öngyilkosság, mely Mehmed Biogradli, Mustafa Madžar vagy Alija Džerzelez „mérgezett” lelkét is beárnyékolja.

Így aztán Andrić hőseinek szemében a világ idegen és abszurdá válik, méghozzá két egymásnak ellentmondó okból: először is azért, mert az ember, lényege szerint, nem képes magát törvényekre visszavezetni, bármilyen jók legyenek is, és másodszer: mert annak a társadalomnak, amely-

ben az emberek élnek, nincsenek „jó törvényei”, sem az erkölcsi és más értékek latolgatására szolgáló tárgyilagos mércéi, s emiatt aztán lehetetlen az életet megfelelőképpen berendezni.

Abszurd dolog megbékélni a halállal, de semmivel sem kevésbé abszurd rövid életünket a basák és vezirek, illetve egy erőszakon és törvénytelen ségen alapuló társadalom kényétől-kedvétől függővé tenni. A primitív török pasalik valóságával, a történelmi világgal való elégedetlenség ily módon az ember általános földi helyzetével való elégedetlenségévé nőtt. Egy konkrét lázadás társul a metafizikaival, annál az egyszerű oknál fogva, hogy csakis az örökkévalóság létezése esetén lehetséges eltérni a nyomorúságos mindennapokat. Csakis ebben az esetben, az örökkévalóság esetében lenne Andrié hősei számára a remény indokolt.

Mégsem mernénk azonban állítani, hogy Andrié hőseinek ez a kettős lázadása az evilági élet elve elleni lázadás; ellenkezőleg, ennek a lázadásnak inkább az a mélységes vágy az ihletője, hogy uralkodjanak az életen, annak szépségein és örökkévalóságain. Alideda stoikus erkölce: az élet szépségeiről és áldásairól való lemondás, a tartózkodás, inkább a világ megigéző hatalmától való félelem eredménye, semmint azé a meggyőződésé, hogy nincs mit keresnie a földön. Andrié hősei szidják az életet, pedig ez csak életszeretüknek és nagy törődésüknek az ellenképe, ugyanúgy, mint ahogy Alideda és a többiek tartózkodása a testiségtől és a világ érzéki élményeitől tulajdonképpen túlzott érzékiségüktől való menekülés.

És abban a percben, amikor boldogok, a szenvedély és a bódulat útjain sodródnak, mint Corkan a sváb nő iránti szerelmében, az a gondolata, hogy ez az egész boldogság és létezés csak egy pillanatig tart, és hogy minden órában vége szakadhat, eltűnhet, ez teszi, hogy törekenységük és végességük elleni tehetetlen lázadásukban, a halál elleni lázadásukban, mely várja őket, és amely jelen van minden emberiben és emberfelettiben, nekiesnek annak, ami nekik a legkedvesebb. A valósággal nem értvén egyet, természetük kifejezett érzékiségét nem cserélték fel semmilyen, a transzcendentálisba: istenbe vagy a túlvilági mennyországba vetett hétpróbás hittel. Kis eszük arra oktatja őket, hogy „az élet csak egy pont az időben... és a test, egész mivoltában, a bomlás és rothadás tárgya. A lélek is, a test is, a halál utáni dicsőség is — mindez álom, füst és feledés”. A világon pedig mindenféle van. „Minden. Elképzelni is sok, mi minden lehet még.” De mit ér mindez, kérdezi majd magától Péter atya, amikor az az oldal, ahol „minden mecfália és szépség van”, nem az ő oldaluk, és amikor úgy meg vannak áldva ezzel a „görbe bosnyák barázdával, a szerzetesi kínokkal, a nyomorúságos papi bérrel és nehéz szolgálattal”, meg ezzel a sovány fekete földdel, melyben „minden gramm örömmek a lélek az ára”...

... „Az igaz, hogy ezen a földön sok szép dolog van, de mind a másé, amazok pedig csak vágyakban és gondokban gazdagok. Igaz az is”, hogy „az ő gyomruk is szépségért ég; ez a szépség pedig látható... de elérhetetlen és meg nem tartható; megfogni nem lehet, ellopní sem lehet, megvenni se, elrabolni sem lehet az emberektől, senkitől sem lehet kikünyerálni, mint a látomást, valószínűtlen és tisztavirág életű ez, mégis kedvesebb mindennél, ami él, ami való, és csak kezünket kell érte kinyújtanunk.” (Na obali)

... „Másnak és máshol lenni, olyan emberek közt, akik élnek, dolgoznak, szereznek, birtokolnak a maguk és mások örömére. Birni valamit a világ szépségeiből, amely most csak időnként tűnik fel gyors röptében, mint valami soha nem látott szárnyas szívárvány, birni valamit abból a bőségből, amely kell hogy létezzen valahol, bár csak látomásszerű sejtelem” — ez a mottója az andriéi próza nemes lázadásának.

Az, ami előtt Andrić hőseinek értelme megbomlik, amely előtt megszűnik a világ jelenségeivel való ellenőrzött és hasznos közlekedés, e hősök rendkívüli képességéből ered, hogy megérezzék és beleéljék magukat az élet értékébe, szépségébe és egyszerűségébe. A szépség pedig, hát az más lenne, mint az a vágy, hogy legyőzzük a valóság korlátait és fékjeit, más lenne, mint az az óhaj, hogy birtokoljunk és hatalmunkban tart-sunk olyan dolgot, amink nincs, és ami fölött nincs hatalmunk. Anika vagy Mustafa Madžar, Djerzelez vagy Avdaga Šarac acsarkodva lumpol-nak, és életeket tesznek kockára, élveznek a „sosem halunk meg” örömeiben miközben megkísérlik átlépni a történelem és a metafizika végső határállo-másait, darabokra törni nagyságuk és szabadságuk hiúságát, „saját egzisz-tenciára” és a tartós életű, felsőbbrendű lény státusára szert tenni. Ha ez pesszimizmus, az élethez való ragaszkodás pesszimizmusa ez, az erő és nem mindennapi tehetség pesszimizmusa, a bátorságé, amely méltó ellenfelet keres és próbál, olyant, aki megtanítaná őket, mi az igazi győzelem, mi a dicsőség, mi a boldogság, mik az élvezetek és mi a rettegés. Hát szenved-ve is nem optimisták akkor?

Andrić prózájának alapjaiba szenvedő lélek van beépítve, melyből, mint egy kiapadhatatlan és sötét forrásból, az a meggyőződés árad, hogy lehetetlen megőrizni tiszta lelkiismeretünket a világon akkor is, ha a kéz tiszta, és lehetetlen megteremteni a lelki egyensúly és nyugalom ál-lapotát. Az ember álmában is örökké adósa valakinek, és bűnös valami-ben. Ahogy a kreševáci vikárius, páter Marko mondja, „az isten és az ör-dög dolga nincs világosan és igazában elhatárolva, és nem tudni, senki sem tudja, kinek mekkora az ereje, és hol van közöttük az igazi mezsgye”. Minden, ami az embert körülveszi, tartósabbnak és erősebbnek látszik az embernél magánál. A harcban, melyben „ami csak van, végtelenül átko-zott”, az embert minden legyűri és alárendeli, úgyhogy mindinkább „elfe-lejtik és eltűnik a földben, amely sokkal erősebb... és tartósabb az ő éle-ténél”. A határtalan és közömbös világban az ember csak egy apró pont, amely mind halványabb és elvész a tér és idő végtelenségében. Valamiféle összelapított lény ő, a világ beláthatatlanságától és óriási voltától, annak indítékaitól, jelentéseitől és folyamataitól megnyomva és beszorulva. Mek-kora erő és hatalom kellett ahhoz — kérdezi páter Marko —, hogy mindez etöröltessék, és micsoda bölcsesség, hogy az ember elkerülje a nagyvilág minden csapdáját, melyet a kis emberi észnek állítottak, amikor ez a kis ész még saját magát is becsapja.

Andrić hősei, mivel úgy élnek ezen a világon, mintha kívül volnának a hazai tájakon, mindenkifölött érzik bukásuk elkerülhetetlenségét, csu-pán azt nem tudják, mikor, hol és mi okból következik az be. Ezért is él-nek a hatalomtól való rettegés jegyében, mely hatalom járja és pusztítja a világot, velük pedig nincs semmilyen érintkezésben. Az életnek ezekben a titokzatos és végzetes változásaiban ők csak a tárgy, mert úgy látszik, mintha minden változna, távozik és érkezik akaraton és tudaton ki-vül, melynek még választania vagy irányítania sem sikerül. Igaz, az em-ber sok mindent tud és sok mindent megérthet... „De ugyanez az ember, amikor lefekszik, nem tudja, milyen álma lesz, s amikor reggel felkel, és elindul a derús nap ígéretében, nem tudja, hogy végződik majd a napja, kivel fog találkozni, mit fog hallani, és azt sem, hova fogja vezetni a hal-lott szó.” (Na stadionu — A stadionban)

Bizonyosság, hit, ha más nem, hát az istenbe és igazságába vetett hit nélkül mire lehet alapozni erkölcsöt és értelmet, hogyan lehet élni? Ha

minden tett és minden szó, ahogy Jusuf, a bukott vezír mondja a *Most na Zepi* (Híd a Žepán) című elbeszélésben, rosszra vezet, mi mást tehet az ember, mint hogy sztoikusán tűri nehéz sorsát, és várja az ítéletnapot. Az ember tevékenysége és gondolkozása értékének minden tekintetben való viszonylagossá tétele minden vállalkozószelleműséget, a sorsunkra viselt gondot, minden törekvést értelmetlenné tesz. Az a tény, hogy semmit, ami kiutat és újjászületést jelenthetne, semmi igazán jót nem lehet tenni, tagadja minden akció célravezetését. Andrić hősei legtöbbször a tettvágy és a között a meggyőződés között ingadoznak, hogy tettük úgysem hoz lényeges változást kellemetlen helyzetükben. Válaszút előtt állnak mindig: megtenni, vagy sem, szembeszállni, vagy hagyni a dolgokat a maguk útján; szüntelen várakozásban élnek, az útésre emelt kéz lecsapása, a vihar kitérése előtti dermedtségben.

Ezeket az embereket és szegényes vidéküket, ahol élnek és sínylődnek, szüntelenül valami apokaliptikus viszontagság fenyegeti és lidércként nyomja. Mi ez? Az elkövetett bűnre való emlékezés-e, vagy pedig a beláthatatlan glasinaci síkság ez, melyen egy tehetetlen gyermek jajveszékkel a kígyó mérges, hegyes fogának marásától, vagy a homályos, szürke ég ez, melyből nem tudni, mi fog leszakadni, tán valami „ítéletidő”, „halálos nedvesség” rohama, „az életet megbénító” tél, mely „halálos pusztasággá” változtatja az életet, vagy valami más, valahonnan a süket sötétségből, füveket pörkölő ragyogásból, névtelen holtakat görgető, megáradt vizekből érkező kísértet; mindig így érkezik a baj az emberhez. Ő pedig úgy a földhöz ragadt, akár „a keserű fű széljárta helyen”, hogy mindezt a sok bajt, melyek rászakadtak és életét átkozottá teszik, legyűrje és dacoljon az élet sohasem egészen ismert és mérhető hatalmasságaival.

A reménytelen és bizonytalan holnap Andrić alakjaiban fokozza a félelem és büntudat érzését, és szüntelen izzásban és a kellemes bódultság állapotában tartja. Innen van az, hogy „az első Ćorkantól az utolsó Mustafa Madžarig valahogy mindegyik fölfelé törekszik, mindegyiknek nagy és nagyobb vágyai vannak, furcsa, heves, eszelős nyugtalanságban élnek, állandó küzdelemben” (Milan Bogdanović); innen van náluk a gyűlöletnek és szerelemnek az az érthetetlen és zavaros, emberölésekhez vezető csálóka állapota. Ismeretlen tájak, valami más élet sejtelve lepi meg őket, valami kollektív „örület és dühroham, amely időnként valóban megjelenik az efféle különvált és tespedt környezetben, amikor önmaguk szemében is nagy kérdőjelle válnak az emberek”. Így volt ez Ćorkannal is, amikor rajta felejtette szemét a sváb asszonyon. A szenvedélyek és illúziók hatalmas világa nyílt meg előtte, egy darab mennyország, „melybe ő sohasem léphetett be”. A szenvedély magasából olyannak látja magát, „amilyen szíve legmélyén, és látja azt a másik Ćorkant is, aki kanálist ás, meg sírokat, és temet mindent, ami a városban elpusztul; azt, aki mindennap a čaršija kellős közepén játszik és tamburázik a boltosok szórakoztatására. És ez az óriási különbség e két Ćorkan között, ez az ő fájdalma”, nagyobb fájdalom „mindennél, amit az ember csak elképzelni tud, de kimondani nem”. Ezt a fájdalmat mondja el Andrić egész műve.

De hogyan orvosolni ezt, és hogyan meglelni, kézen fogni a megszőkött valóságot, azt, melyben az ember megszabadulna az idő befolyásától és a látszattól, mint valaminek az értelmétől, hogy „saját egzisztenciájára tegyen szert”? Az ígélet földje vagy nem létezik, vagy ott van azoknak a kezében, „akik törvényeket hoztak, de lehet az is, hogy ott van egy örökké kérdezősködő logika gyanújában, és e logika nyilvánvalósága eltűnik a végtelenségben”. A valóság sohasem teljes önmagában, sohasem csak az, ami, hanem mindaz, ami érzékesen van, és az is, aminek látszik. Végső soron

valóság nincs, ha nem alkotjuk meg. Az ember számára csak annyi ideig létezik és tart, amennyit ő maga alkot meg és tölt ki. Mindig, amikor nem használja föl, az idő fogja őt felhasználni. És itt van a kezdete Andrić alakjai rettenetes és tragikus meddőségének és versenyfutásuknak az idővel, mely visszavonhatatlanul letéperte őket.

Andrić stílusa és nyelve azoknál az általános eszméknél, amelyek értelmezéssel levonhatók prózájából, s amelyek végső soron a világ népies anticipációjának egy formájára vezethetők vissza, ezeknél finomabb közlésekre és jelentésekre is alkalmas. *Razgovor sa Gojom* (Beszélgetés Goyával) című írásában Andrić arra a következtetésre jut, hogy az írónak nem szabad a maga éleslátására támaszkodnia, hanem „hallgassa figyelmesen a legendákat, a kollektív emberi törekvések e nyomait a századokon át, és belőlük igyekezzen megfelejteni, amennyire lehet, sorsunk értelmét”. Írásművészetének mindenekelőtt nem az a célja, hogy valamely saját eszméjét erőszakolja a világra, hanem inkább az, hogy a látható nyomokon elindulva, megjelje azt a tévesen eldobott kártyalapot, amely az emberi nem egész későbbi sorsát olyan tragikussá tette. Korunk bajai — úgy tetszett neki — régi bűnökéből erednek, és még ma is bűnhődünk értük. Andrić azonban nagy kérdésére a feleletet nem a racionálisan közelíti meg, hanem a lét kérdésének érintésével. Prózájának forrásai nem ismeretelméletiek, hanem ontológiaiak. Tudni jó, de semmiféle tudás nem eléggé jó és igaz, ha nem szenvedésekből és megpróbáltatásokból ered, abból, amit az egzisztencia nem tud magáról, de önmagával magyaráz.

Az, amit ez a próza napvilágra hoz, csak részben szűnik meg sötétnék és bizonytalannak lenni; ami a legmélyebb benne — az képletesen a szavak között van elrejtve, e próza nyelve, stílusa, szerkezete, érzelmi és eszmevilága hallgatolagos megegyezésében.

Az élet rejtélyének és valóságérthetőségének eltúlzását Andrić egy kafkai irodalmi „trükkkel” tette funkcionálissá és meggyőzővé. Hőseinek különcködő, holdkóros és nem egyszer mániákus világában a hétköznapi logikája uralkodik, és ebben minden miértnek megvan a maga azértja. Történeteinek minden eseménye, minden halál s minden tett ésszerű és érthető okokból és indítékokból történik. Abszolút logikai tisztaság uralkodik itt, nincs merénylet a „józan ész ellen”, és mégis, e látszólagos logikából adódó végkövetkeztetés teljes joggal mondható abszurdumnak, melyet semmibe venni nem lehet, és amely visszavezet bennünket a kezdet kezdetéig.

Andrić nehéz gyermek- és ifjúkorának emléke és nyomai egész irodalmi művét is áthatják. A magány volt életének keresztje, de forrása is művének. Majdhogynem számkivetve a világból, a szerző ebben a magányban őrizte meg szeretetét és ragaszkodását az élethez. A múlt, jelen és jövő keveredett benne, és ez lehetetlenné teszi, hogy ezt a prózát a múlténak tekintsük, ellenkezőleg, úgy kell vennünk, mint ami él, és mélyen belegyökerezve jelen van korunkban is, amelyben élünk. Mert ez a mű olyan kérdéseket vet fel, amelyek — mint ahogy Kierkegaard mondja — nem választhatók el az embertől, amíg az, ami most is. És minden jövő ennyiben az övé is.

Borbély János fordítása

Francisco José Goya y Lucientes

Miroslav Krleža

Goya abban az évben született, melyben II. Károly utódát, V. Fülöpöt temették el az Eskorialban. A gyöngé elméjű, utolsó tiszta Habsburg véré sarjat a spanyol trónon (1746-ban). Ebben az évben lett Voltaire, a „gentilhomme de la chambre du roi”, kegyvesztett, és hagyta el örök időkre a francia udvart. Az európai intellektuális glóbusz számára igen jelentős év volt tehát ez, melyben egy Voltaire, Versailles-nak hátat fordítva, elindult azon a dicső úton, melyen később a Bastille betört kapuján át tömegek találtak kiutat. Goya a habsburgi gyászinduló hangjai mellett született, és Spanyolország akkor már, mint hajó a hajótörésben, teljes százötven év óta lassan s alig észrevehetően süllyedt. A földgolyó, melyet a katolikus spanyol Habsburgok mint koronázási almát tartottak imperátori kezükben, lassacskán angol kalmárok, protestánsok kezére jutott. Amikor Thomas Hobbes született, az óceánokon még a spanyol II. Fülöp győzhetetlen flottája uralkodott, mint ahogy ma uralkodik Nagy-Britannia királyának győzhetetlen flottája a glóbuszon. Napjaink még mindig telve vannak ez értékes koronázási alma fölötti uralomért folyó drámai eseményekkel. Ófelsége Nagy-Britannia királya koronázási ornátusban még mindig kezében tartja azt mint szimbolikus tulajdonát, és egy Thomas Hobbes világnevezete még mindig nem győzte le a Kopernikusz és Galilei előtti idők középkori sötét kísérteteit. Hobbes még egy tisztán feudális század gyermeke, s mikor ő, aki Bacon és Descartes kortársa, kilencvenedik életévében meghal, már le vannak fektetve a materializmus és empirizmus alapvonalai, s Cromwell árnyéka mint a republikanizmus túl korai szimbóluma, letűnik a láthatáron. Ez a cromwelli szimbólum jelentkezik száz esztendővel később Rousseau koncepcióiban, az U. S. A. Függetlenségi Deklarációjában (1776), a jakobinizmusban. Hobbes élete első szakaszában még ellenforradalmi emigráns Párizsban II. Károly udvarában, a maga ateista leviátáni követ-

kezetéseikhez mint tiszta galileista jut el, s a köztársasági Angliába amnesztia alapján tér vissza! Az ellenforradalmár és rojalista Hobbes Cromwell republikájában talál menedéket a rojalizmus és a Stuartok elől. Nincs az utolsó háromszáz évben európai intellektus, aki a maga nyugtalanító belső problémáinak nem ezt a vonalát írta volna le, Hobbestól Goyáig, Goyától Tolsztojig ezek a menekülések jellemzik az európai elmék szakadatlan válságait.

Goya tizenhárom éves volt és disznópásztor, amikor a szerencsétlen V. Fülöp utódjának, VI. Ferdinándnak bebalzsamozott testét az Eskorialban örök nyugalomra helyezték. Ez az V. Fülöp mint sakkfigurákat vesztette el sorban egyik provinciáját a másik után királyi címere arany és vörös mezőin; vörös-fekete szicíliai sasok és kék-ezüst burgundi liliumok, pármái arany liliumok és toscanai arany golyók, ezek a fényes szimbólumok napról napra mind idegen kézre és idegen zászlók alá jutottak. A brabanti és flandriai oroszlán a koronás vörös oroszlánt a királyi címer aranyozott kasztíliai erődje előtti kék pázsiton odahagyta szomorú magányosságra. Így telt el Goya első ifjúsága a fekete zászló, az udvari gyászok és a spanyol dicsőség és hatalom külpolitikai hanyatlása jegyében.

VI. Ferdinándot III. Károly követte, akinek uralkodása alatt Goya olyan magasra emelkedett, hogy bejuthatott az udvari ceremónia legmagasabb szertartásába: megengedtetett neki, hogy az infáns fényes személye előtt térdet hajtson és megcsókolja annak kesztyűjét. III. Károly utóda, IV. Károly uralkodása idején Goya udvari festő lett, és több mint száz ezer reált keresett évente. Harmincéves volt, amikor Boston elesett (1776-ban), és negyvenhét éves, amikor XVI. Lajos feje lehullott. Goya megérte IV. Károly bukását, Napóleon betörését, Bonaparte Józsefnek, az okkupátornak megkoronázását és uralkodását; a francia megszálló visszavonulása után, amikor VII. Ferdinánd visszatért a spanyol trónra, Goya megmaradt udvari festőnek. A bonapartizmus és a felkelés, az összeomlás, a polgárháborúk és restaurációk valamennyi bonyodalma és fordulata alatt ő a madridi udvarban maradt, és szemlélte, mint emelkednek és buknek el fantomokként a dinasztiák. Nyolcvanadik évét töltötte be, amikor, mint Tolsztoj, megcsömörülve a hazugságoktól, emberi butaságoktól és bűnöktől, elhagyta a madridi udvart, átszökött a határon, és meghalt az emigrációban (1828). Goya halála már a XIX. század (Lafargue szerint „a polgári osztály százada”) első negyedébe esik, amikor Daumier ugyanolyan élesen elemezte az újonnan keletkezett polgári réteget, mint ahogyan Goya boncolgatta a feudálisat.

Hobbestól Voltaire-ig, Goyától Tolsztojig az emberi gondolat mint szövetnek tör át a sötétség hatalmas komplexumain, és győzedelmesen jut el esztétikai és szociális objektivizálódások kristályosodásában a megismerésig. A XVIII. század a zene és a matematika, Kant és Mozart százada volt, az eszmék és a kontemplatív elemzés. a Bastille-nak és Goya palettájának százada. A madridi barokk udvarnak ez a zseniális szatirikusa hatvan évig élt az udvari légkörben, és végül mégis erőt vett magán, és elmenekült a magányba, hogy ott méltósággal és tisztán haljon meg. A nyolcvanéves süket aggastyánnak ez a menekülése a valóságtól, ez az utolsó vertikális a vég előtt, szimbolikus motívum, s e merész vonásban, mely egyenest a halálba vezet, benne van annak a drámai eseménynek a mágiája, mely évszázadokat képes fascinalni.

Sokat gondolok Goyára ezekben a napokban (1927). Tizennégy évvel ezelőtt nagy hősi pentológiáról álmodtam, hősokról, akik úgy álltak előttem, mint Rodin Balzacja, körvonalakban inkább, mint reliefszerűen, felhő inkább, mint valóságos élmény. Meg akartam írni Krisztust, Jézus Krisztust hold-

világban, ahogy sír az asszonyért, és sírása olyan, mint minden más emberé holdvilágban, olajfák közt, mikor a nő haja úgy illatozik, mint a drága kenőcs. Abban az én Krisztusomban sok volt az én saját, szubjektív, húszesztendő holdfényemből, átítatva fiús, romantikus messianizmussal, mely kék nyári éjszakákon gyötri az embert, mikor vörösen és patétikusan kel föl a telihold a hegyoldalak fölött, akár valamely Heredia-szonett utolsó strófája. Arról a Krisztusról írva nem kerekedtem fölébe Zarathustra lebegő árnyékának sem, s abban a wilde-i verbalizmusban és jacobsenes szentimentális éji elomlásban Kranjčevićnél és Renannál nem jutottam tovább. Amit a Legendában nem tudtam rögzíteni, Michelangelóban és Kolumbusban akartam megoldani. Őt óriást akartam megrajzolni, őt monumentális figurát: Krisztust, Michelangelót, Kolumbust, Kantot és Goyát. Krisztus, Michelangelo, Kolumbus felhőként foszlottak szét. Kant tervnek maradt, ahogy őt Nagy Frigyes kaszárnyájában gondoltam el (a jakobinus, aki önmagával hosszú téli éjszakákon át vég nélküli hosszú monológokat folytat). Francisco José de Goya y Lucientes pedig jelentkezik időről időre mint egy régi seb. Én magam elvesztem e természet fölötti koncepciókban (mint ahogy természetes is), túl nagy volt az aránytalanság közöttünk, és mégis Goya alakja gyakran kísért, és ez a szerencsétlen, süket aggastyán gyakran oly világosan szól hozzám, hogy hallok minden egyes szavát, és értem minden gondolatát, a legrejtettebbet is, és csodásan érzem rézkarc-tűjének minden vonását. Goyát ma már nem úgy nézem, mint szimbolikus gobelint, melyen a brokátok és az aranyos lilomok masszív sötét színei mint az áradó beszéd ékességei a legfontosabbak; így nézve, már nem ömlik dekoratívan a holdvilág, mint a Legenda zöld vízesése, és nem üvöltöttek a hajótöröttek kórusai, mint a Kolumbusban. Goya ma az én számomra halk és megbékélt hangja egy aggastyánnak, aki utolsó útjára, a száműzetésbe készült. Igen, lehet, hogy a bortól hevült vér lázában ki fog még törni démonikus temperamentuma, hogy kezébe veszi még az ecsetét és palettáját, hogy megverekedjék a szélmalomokkal, főképpen azonban: egy szürkület molljában végződik minden, halkán, mint mikor kialszik a gyertya, és a nappal első foltjai tűnnek fel a horizonton.

Mit ábrázol valójában és mit jelent Goya rézbe metszett műve? A Los Caprichos, a La Tauromaquia, a Los Desastros de la Guerra? Ez a trilógia élő húsba metszett gyónás és az embernek mély, vallomások beszélgetését jelenti önmagával. Véres tüvel szúrta mindezt a madridi királyi udvar clair-obscurjébe, melyben aranykeretes tükrök ragyogtak, és Velasquez korának brokátjaiban, selymeiben és csipkéiben királyok és királynék képmásai csillogtak a falakon.

Goya száz meg száz rézmetszete mindig és mindig egy és ugyanazt mondja, mint ahogy az a hetvenéves agg ember is (epikureista, százegynéhány kilós jelenség) szakadatlanul egyre mélyebben ásott magába, és egyre új megismeréseket és új igazságokat hozott napfényre. Goya asztmás, puhán kövér, zsíros tokájú ember volt, petyhüdt zacskókkal a szeme alatt, s abban az élősdi, udvari életben, hercegnőkkel szerelmeskedve, királyi pástétomokon hívza, nehéz boroktól meg-megrészedve, az intrikáknak és álarc mögé rejtőzött életeknek abban a szövevényében a tűjével mérte az emberi butaság, borzalom, és perfidia mélységeit. Vízióiból megcsap a pokolnak és a részegségnek a szaga. Sírban és bolondokházában rajzolták őket. Ebben a műben benne van egy szuverén agg kétségbeesése, aki ötven éven keresztül udvari festőként keveredik el a királyi udvarban, udvari ebédeken vesz részt, az udvari szertartásosság előírása szerint viselkedik, és teljes ötven éven keresztül hallgatja, ahogy idéltlen alakok, ringyók és disznók mint

dilettánsok játsszák meg hercegi és generális kosztyűmökben udvaronci, talpnyalói és cselszövői szerepüket. Goya hallotta VI. Ferdinánd halálharangját, és ott, azokban a termekben vett részt az udvari ájtatosságban, amikor lehullott XVI. Lajos francia királynak a feje. (Akkoriban az egész udvar minden este litániázva könyörgött a jakobinusoktól való megmentéséért!). Jöttek aztán azok a jakobinusok is, részeg bonapartisták, bárdolatlanok, generálisok, akik az asztalkendőbe fűjték az orrukat s a sarkantyúkkal a szőnyegekbe hasítottak, s most VII. Ferdinánd ül ismét ugyanazon az aranyos széken, amelyen Bonaparte ült, előtte a nyálas III. Károly, Goya pedig ott áll derékban meghajolva, palettával a kezében a vászna előtt, státsztál, iszik, s állandóan azt érzi, hogy egyre erősebben és egyre elementárisabban jelentkezik benne egy kimondhatatlan utálat. Királyokat és királynékat, hercegeket és generálisokat, bíborosokat és udvarhölgyeket fest, és egy-egy pillanatra úgy rémlik neki, hogy ezeknek az arannyal hímzett ruhájú lakájoknak, akik alkonyatkor hordják a szalonokban a gyertyatartókat, mint a csontvázaké, olyan a koponyájuk. Festi ezeket a beteg nőket, udvarhölgyeket a derengő félhomályban, ivás és tánc után, amikor az ablaküvegek „kékre festődnek, s ezek a női combok, ezek a muskétás tisztái alakok (és a halotti dobpergés valahol valamely négyszögű börtönudvarban valamely elítélt halála előtt), mindez beleolvad egy kétségbeesett kompozíció vulkanikus vérkeringésébe.

Goya rézkarcaiból kiérződik a categoricus imperativus: mindezt meg kell festeni, hogy nemzedékek és nemzedékek még láthassák, milyen volt a spanyol udvar Madridban, amikor ott Goya úr mint udvari festő festett. Goya hátulról dőf kést modelljeibe, gyilkolja saját alakjait, és portréiből mérhetetlen elementáris gyűlölet tör ki e királynék, udvarhölgyek, bíborosok, generálisok és hercegnők iránt. Ő látta ezt a ragyogó kíséretet intim, kulisszák mögötti életében, ott, ahol még a királyok is piszkálják az orrukat, és mindaz az alávalóság, hazugság, alamuszóság és korrupció, a gáncsoskodások, gyilkosságok, botrányok, megtört jellemek, eltaposott sorok, megerőszkolt nők, a gonoszságnak és fürtelemnek, tűzvészeknek és szerencsétlenségeknek, akasztófáknak és halomralövéseknek az az egész piramisa, a gonosztetteknek, büntényeknek és bűznek az az egész káosza ott állt előtte élő modellként teljes ötven éven keresztül. Azok a generálisok és püspökök nála papagájok, majmok, kaméleonok, vámpírok és szamarak fejét viselik, és ez nála nem valami shakespeare-i Szentivánéji álom scherzója, hanem egy fausti pokoli láttnokság iszonyata, melyben boszorkányok lovagolnak seprűnyélen és a kéményekben teatrálisán süvít a vihar. Don Quijote-nak ezt a földijét éjszakánként az ördög marcangolta, s műhelyének falait az ő vére és húsa fröcskölte be, úgyhogy az a helyiség inkább hasonlított vágóhídhöz, mint egy festő műterméhez. Goya varázslóként vándorolja be az éji tereket. Magasan Madrid fölött suhog a légben fantáziája selyem ballonként, valahol mélyen alant az Eskorial megvilágított ablakai csillognak, a sötétben hallani a madridi kutyákat, ott az anyag felett pedig a csillagok és a földgolyó közötti térben gyermekgyilkos anyák röpködnek, halott és legyilkolt, „megkopasztott” gyermekek (Ya Van Desplumados), boszorkányok és hosszú, szőrös szárnyú denevérek. Ő újjával mezítlábos akasztottakat lóbált meg fűzfaágakon; nézte ahogy citromsárga fénysávok kúsznak a földön, és csillog a katonapuskák acéja valamely titkos és sürgős éjszakai itéletvégrehajtáskor: megbőszült vaddisznóként agyarával szagatta szét dühösen a matériát, a meztelen nőket és lovasokat festett, kísérteteket és frátereket, szenteskedő banyákat és inkvizitorokat, s rézkarcaiból nagy megrészegültség és zseniálisan hidegvérű és látszólag érzéketlen kontempláció nagy kegyetlensége szól.

Voltak Goyánál is ürességek és intermezzók, amikor elhagyta ereje, mint a sebzett bikát a porondon, és asztmás kövér öreg emberkeként sóhajtozott, aki hízásnak adja magát, és elmerül a saját hájában. Érezte Goya, hogy gyöngül az akarata, hogy napról napra egyre inkább szétmállik, mint valami néember, s míg az igazinak és valóságosnak pokoli látomásai gyöttrik, öreg hercegnőkkel és márkinékkal dominózik. Kell, hogy ez a belső harc benne magában egyre súlyosabbá és végzetesebbé váljon, mint Tolsztojnál is, mikor utolsó vallomását írta, hallgatva Jasznaja Polyana nyitott ablakán keresztül grófnők és gavallérjaik vidám kiáltozását a tenispályán. Érezte Goya a mély kontrasztot a maga fizetett udvari bolond és lakáj élete között, akit uralkodók bőrkesztyűjükkel veregetnek joviálisan vállon (mint kutyát vagy lovat) és a között a tisztánlátás között a maga intim magányában, rézkarctűjével kezében, az éjszakai csöndben, amikor az ember a dolgokat visszavonhatatlanul igazán és tisztán látja. Hiszen ő egy háta mögötti asztrális perspektívából szemlélte a világot, ezt a kolosszust, s ő, aki bíborosokat látott redves kötélén táncolni a világi csőcselék előtt (Que se rompe la cuerda), akinek számára egyházi szónokok papagájok, udvarhölgyek ringyók és kerítőnők voltak, aki érezte az ártatlan gyermek sírását, miközben a részeg szoldateszka az anyját gyilkolja, ő ugyanakkor udvari arcképfestő is volt, és fényes győzelmi díszruhába öltözött királyoknak és hadvezéreknek a festője.

Biztos, hogy királyi modelljeit belül magában mezteleneknek látta, és átlátott rajtuk, s hogy belső magatartása ezekkel az urakkal szemben nem volt a beteg, süket kis öreg emberé, aki reszkető hangon rimánkodik egy pár zecchinóval több stipendiumért. Ezeket az embereket ő úgy szemlélte, mint a tigris, foszforeszkáló merőleges pupillával, saját szerepe pedig mint udvari festőé és a vásznon való udvari hízelkedése emlékeztette annak a bizonyos utolsó csigolyának, melynek a kutyánál fark a neve, szégyenteljes csóválására. Azokat a szégyenletes megalázkodásokat, szolgai hajlongásokat, fogatok, négylovas hintók, lovak, lakájok előtt, azt a hajadonfótt való kúszást azok előtt az üveg szemű udvari viaszbábok előtt, mindezt ő veszettül gyűlölte és megvetette, s rézkarcai e gyűlöletnek és megvetésnek a dokumentumai. Udvari bútordarab, szolga, vásárolt tárgy volt, és rendelésre festett hadvezéreket és generálisokat, amint hősiesen ülik meg a lovat a vásznon, zászlók és trombiták üdvözlik őket, aranszékeken terpeszkednek, magában pedig (belül) úgy tekintett ezekre az urakra, mint alávaló gyilkosokra és véres gonosztevőkre. Utolsó leheletéig harcolt azért, hogy köpjön minderre és hogy elszökjön, s emigránsi vége Bordeaux-ban schopenhauerosan sötét és reménytelen. Győzött benne végül is a szabad ember, s ő megtalálta egyensúlyát, de az emigráció árán. Így élt emigránsként még négy évig, s meghalt idegen országban, ahol a mai napig is nyugszik. Spanyolország, Kolombust láncra verte, Goyát pedig száműzte. Loyola és Habsburg szerencsétlen országa!

Sinkó Irma fordítása

Egy éjszaka Bacchus bőrében

Részlet

Deák Ferenc

Már lassan feledni kezdtem azokat a vészes szürkületi perceket, melyek véglegesen eldöntötték sorsomat. Főnököm, a kommercialista, minden valószínűség szerint kissé neheztelt rám, bár végső fokon nem volt különösebb oka erre, sőt, ha jobban meggondolja, minden bizonnyal rájön, hogy hálával tartozik, hisz nekem köszönheti, hogy oly nagy és különösképp tisztelt személyiség lett belőle. Ágnes szünni nem akaró megvető viselkedése eleinte hosszabb és alaposabb elmefuttatásra készítetett. Naphosszat barangoltam a tölgyerdőben, és igyekeztem ama vakmerő tettem okozta sajnó lelkiismeretfurdalásomra valami gyógyírt, valami mentő magyarázatot találni. Mondom, most már messze mögöttem maradtak azok a percek, s az agyat forraló nyári nap tüze megenyhült, langyos, szórt fénye már kellemes szeptember végi napokra engedett következtetni. Igen, hisz a hetek, sőt hónapok számontartásáról teljesen eltérelődött a figyelmem, csak eme jelentősebb évszakováltozás vonta magára az utóbbi időben egészen eltompult érdeklődésemet.

Sajnos kénytelen vagyok magamról így beszélni, és beismerni egyúttal, hogy Ágnes megvető viselkedését már inkább durcáskodásnak vettem, és főnököm katasztrófális zuhanása és „hengerlése” lassan, ki tudná megmondani, milyen okból kifolyólag, megszűnt tragikus fekete zászlóként lebegni előttem. Talán-talán a langyos őszi gyümölcsérlelő káprázat törölte ki belőlem ama kellemetlen aggályoskodó közérzetet. A tölgyrengeteg kifogástalan komor zöld sátra egyszerre áttetszővé vált, sárga és rozsdavörös levelek imbolyogva hulltak alá. S úgy tetszett nekem, valami

mély, alig hallható orgonazúgás tör elő a sűrűből. Az eddig nyugodtan legelésző őzeket futni láttam, vagy amint mozdulatlanul előreszegezett tekintettel, csupán fülüket forgatva, mozgatva figyelnek, s éreztem, valami borzasztó döbbenet tartja őket letaglózva. Sajnáltam szegényeket, és simogattam selymes tarkójukat, hátukat, de ők kimeredt szemmel csak álltak és figyeltek. Az erdőben egyre erősödött ez a különös orgonazúgás, s már éjszakánként többször fölriadtam álmomból, s úgy rémlett, szinte ablakom alatt bömbölnek a hatalmas sípok. Ágnes szorosan odahúzódtott mellém, s éreztem mellemen, hogyan kalimpál ijedt kicsi szíve. A buldog az ajtót kaparászta, be akart jönni.

— Csak itt volna Jupiter... — vacogta Ágnes ilyenkor, de Jupiter sehogyan sem jelentkezett. S bár őt igazán szívből kedveltem, valami gyanú bontogatta bennem szárnyát: ő tud erről valamit, vagy talán az ő maszлага az egész.

A zúgás csak hajnalban halkult kicsit, hogy déltájt még hangosabban kezdjen rá. S egy este, amikor arra szántam magam, hogy addig pálinkázok, amíg egyáltalán nem hallok semmit, a buldog morogni kezdett a teraszon. Ágnes fölsikoltott, aztán rohant ki a teraszra. Egy öreg, aszott bácsika kászolódtott elő a sötétből. Permetes kalapjáról ítélve, budár volt. Ágnes karonfogva és nagy szóáradat közepette vezette be az öreget.

— Te nem ismered a mi öreg Demeterünket, hogyan is ismernéd, hisz kora tavasz óta nem jött felénk... — Ágnes eme bőszavúsága igen meglepett, mert ha bár éjszakánként hozzám húzódtott is, nappal csak duzzogott tovább. Az öreg az asztalhoz ült, kigombolta színehagyott permetes kabátját, s mosolygott, köhécselt.

— Férjhez mentél, látom... — mondta Ágnesnek rövid idő után, miközben az vacsorát készített neki. Vártam, mit válaszol, de hiába, csak hallgatott.

— Hallja? — kérdezte sápadt arcát az öregre villantva. — Milyen borzasztó!

Demeter csak hallgatott, és most úgy látszott, egy árnyalattal vidámabban mosolyog. Nem értettem. A zúgás egyre moduláltabb, sőt kellemesebb és higgadtabb lett. És én már szinte meg is feledkeztem róla, de Ágnesben élt a gyermek félelem.

— Demeter... itt alszik nálunk, ugye? Hisz ha a városba igyekszik, úgysem mehet le reggelig. Tudja, a ház és a terasz most a levegőben van.

Az öreg igenlően intett fejével, s félhangosan megkérdezte:

— Még mindig?

— Igen.

— És a gyerekek járnak föl?

— Szombatonként feljönnek, aztán vasárnap szürkület előtt visszamennek. Az öreg, az a vén aszfaltbetyár meg már két hónapja nem volt...

Demeter jóízűen vacsorázott, aztán borozgattunk. Valószínűleg jónak látta nem feszegetni Ágnessel való viszonyomat, bár az szeplőtlen tiszta volt, az öreg inkább másról beszélt, s ha néha véletlenül mégis ebbe az irányba indult a szó, bántóan másfelé terelte.

Az éjszaka hűvös volt. Becsuktuk az ablakokat. Ágnes bocsánatot kért Demetertől, s elment aludni. Már éjfél is elmúlt, s mi még mindig töltük a beszéd fonalát. Számomra nagy esemény volt ez, hisz amióta Jupiter elment, azóta alig beszéltem valakivel hosszabban. Demeter jószívű öreg bácsikának tetszett, s ha néha kissé szokatlanul keményen és ridegen válaszolt kérdéseimre, nem döbbsentett meg, hisz a következő pillanatban már híre-hamva sem volt az öregesen sértődött hangnemnek. Hal-

kan és dallamosan beszélt tovább. Különben is túlon túl általános dolgokról esett szó, s túl kevés ahhoz, hogy alaposabban megismerjem új vendégünket. Már hajnalodott, amikor úgy éreztük mindketten, hogy a beszéd felületes, és silány területre szállt, és abba kell hagyni. Demeter a konyhában heveredett le egy hevenyészett puccsra. Én fölmentem a padlásszobába, ahol Ágnes aludta az igazak álmát. Mielőtt lefeküdtem volna, odaléptem a kicsi ablakhoz, s néztem a hajnali derengést, a tárgyak, a formák ébredését, a valószínűség harcát az érvényesülésért. Első reggel volt ez a számomra, az első ilyen józan és értelmes reggel. Pontosan éreztem a tárgyakat, térbeli voltukat csak most értettem egész lényemmel. A konkrét világot most sikerült, csak ebben a pillanatban, minden dimenziójában fölmérnem. De csak pillanatokról volt szó. A fizikai fáradtság hamar ágyba kényszerített.

Talán fél kilenc lehetett, amikor borzasztó fejfájással ébredtem. A kora reggeli józanságot egy ködös, valószínűtlen világ váltotta föl. Hiába próbáltam visszaemlékezni a előző éji beszélgetés részleteire, nem sikerült. A megszállottság ilyen mértékben még sohasem tört rám. Valamikor régen, amikor a városba érkeztem, talán akkor észleltem valami hasonlót, de állítom, nem ilyen nagy mértékben. Demeter pálinkás reggeli hangulatban köszöntött rám a konyhából, míg én derékig vetkőzve, hideg vízben mosakodtam.

Ágnes vette észre elsőnek rajtam a változást, de nem szólt, csak aggódva nézett rám, néha a szokottnál tovább rajtam feledve nagy, dióbarna szemét. Inteni akartam neki, hogy figyelmeztessem, mert bármennyire hatalmába kerített is ez a nyomasztó hangulat, nem szerettem volna, hogy erről Demeter tudjon. Legnagyobb meglepetésemre azonban jobb kezem nem éreztem. Ott volt, létezett, sőt mozgott is, de mintha egész különálló, önálló test lett volna, nem az én végtagom. Tudomást vettem mozgásairól, de irányítani nem tudtam. A kétségbeesés környékezett már, hisz mily borzasztó dolgok történhetnek ilyenkor, amiért aztán csak egyedül én lennék felelős. És ki tudja, talán a következő pillanatban a bal kezem is fölmondja a szolgálatot, s így sorban minden, minden tagom. De erre nem került sor. Sőt jobb kezem is engedelmesskedett már öt-hat kínos perc után.

Reggeliztünk, s én épp délelőtti sétámra készülődtem, amikor Demeter karonfogott.

— Kedves barátom, nagyon szeretném, ha te és Ágnes eljőnétek hozzám egy-két napra. Egy kis meglepetést tartogatok a számotokra. Itt úgyis oly egyedül vagytok, s ha pénteken visszajöttök, még lesz időtök felkészülni a szombati és vasárnapi napra. Hisz most már igazán csak olyankor jön föl valaki a városból. Ma kedd van, holnap, holnapután ott lesztek nálam, azután visszajöttök erre az elátkozott tanyára. — Demeter hangja szokatlanul lágyan csengett, s én nem tudtam ellentmondani a meghívásnak. Bár titkon féltém valamitől, mégis útnak eredtem a gyors, fürge léptű kis Demeter mellett, át a rozsdavörös tölgyerdőn. Ágnes különösképp örült ennek a meghívásnak, és korához híven gyermekesen futkosott le hol jobb, hol bal oldalra az útról, be az erdőbe, hogy aztán egy-egy ösztövérrönk vagy rőt bozót mögül előugorjon.

Mentünk, ballagtunk az erdőn keresztül, s egyre aggasztott az az elhagyatottság, amely oly szomorúan és szinte gyászosan ereszkedett körénk. A vadaknak híre-hamva sem volt. Az orgonazúgás egyre közelebből és egyre tisztábban hallatszott. A nyugtalanság és bizonytalanság egyre érezhetőbben törte át magát a rám nehezedő tompa közönnyel határos

lehangoltságot. Az orgonazúgásról akartam Demetert kérdezni, de ő épp abban a pillanatban elém vágott.

— Közeledünk...

— Ez azt jelenti, hogy...? — próbáltam valamiképp rákényszeríteni, hogy többet mondjon.

— Igen, azt jelenti, hogy az erdő széle már mindössze két-három kilométerre van ide.

— És aztán?

— Aztán?! Ó, hát aztán... De miért ily nyugtalan?

— Én sem voltam még Demeter bácsinál soha... pedig már régi ismerősök vagyunk... — mondta érezhető vidámsággal Ágnes. Hogy e kijelentését mily szándék ösztökélte, nem tudom. De mindenesetre én az irántam ébredő szolidaritásának tudtam be. Mert Demeter erre egy nem túl hosszú, de felette érdekes mondókába kezdett.

— Most kezdődik nálam a szezon. Én már idős ember vagyok, de legjobb barátaim most kezdik zarándoklásukat hozzám, a hegyen túlra. Aki eddig eljött, az végtelenül meglegedve távozott, ha egyáltalán kedve volt távozni. Igen ám... Amint látjátok, a hegyen túl vagyunk s az erdő lankáson folytatódik. De már itt vagyunk nem messze a meglepetéstől. Azt mindenesetre főntartom a számotokra. Nem kotyogok róla.

Hamiskásan mosolygott, s meggyorsította lépteit. Egyszer csak megtorpant. Tekintetét a földre szegezte.

— Kocsi járt erre... nem lehet egy-két órája sem... — Aztán gyerekes örömmel szinte futva sietett előre, le a szelíd lejtőn. Én nem is éreztem lépteim kicsiny zökkenéseit. Mintha repültem volna. Ágnes ott haladt előttem, s valami tüskés szentjánosfa-ággal csapkodott. És a félelem annyira elhatalmasodott bennem, hogy bár belül szégyelltem, szorosan Ágnes nyomába szegődtem, és nagyon szerettem volna szóba elegyedni vele. Ő ezt valószínűleg észre is vette, s amikor egy kanyarnál Demeter eltűnt előlünk, hirtelen megtorpant. Felém fordult, s szorosan magához ölelt. Szinte bódultan ezt mondta:

— Be kell bizonyítanom magamnak valamit... Demeter most nincs itt, s különben is oly szórakozott, nem veszi észre, hogy nem vagyunk a nyomában. Nem baj, ha te most nem is értesz meg engem, hagyj, hogy valamit megtegyek veled. Te tudod, hogy én nagyon szeretlek. Te tudod, hogy mi örökké együtt maradunk, engedd hát, hogy megnyugodjon a lelkem....

— Rendben van... lehet, hogy ettől félttem egész úton, lehet, hogy mástól, tegyél velem, amit akarsz — mondtam, s szívem vadul kalimpált.

Ágnes kitűnően ismerte az erdőt, a földet, a növényeket, bogarakat. Erről akkor bizonyosodtam meg.

— Gyere, kissé letérünk az ösvényről, hisz az, amit most teszek, csak az erdő szűz, járatlan zugában történhet meg. Én hazudtam neked, amikor azt mondtam, hogy sohasem jártam a vén Demeter tanyáján. Jártam! Ó, hányszor jártam, s egész úton erről gondolkodok. Ugyanis Demeter-nél olyan élményekben lesz részünk, amelyek avatatlan emberben borzasztó megrázkódtatásokat idéznek elő. De gyere csak, gyere utánam.

S mentem, repültem utána, be a tar fák közé. Egyszer csak megállt.

— Itt jó lesz. Ez a hely megfelel. Te tudod, hogy ötvenezer ember halálát okoztad, amikor főnököt ledobtad a teraszról. Tudod, hogy én ezt nem bocsáthatom meg neked soha. Tudod azt, hogy főnököd kegyetlenkedései velem szemben csupán a sorsom beteljesüléséhez való közeledést jelentették. De erről majd később. Ha egyáltalán lesz alkalmunk rá. Te félszáz ezer embert öltél meg, s végső fokon csak egy embert szégyení-

tettél meg azzal a tettel. Akkor, amikor abban a hiszemben, hogy engem mentesz meg, főnködet a mélybe fordítottad.

Az orgonazúgás élesen és kegyetlenül tört elő a csupasz vagy foghíjas lombozatú ágak közül, letről a völgyből. Ágnes előbb egy vadrózsabokorból tört le néhány ágat, aztán rozsdaszínűre aszott szederindát tépett föl az avarból, majd a szentjánosfa-ágat dobta a csomó tetejére. Nem tudtam, mi következik. Ágnes megsimogatta a hajamat, megcsókolt s lehajolt. A csomókba gyűjtött tüskék után nyúlt.

Éreztem, homlokomból hogyan serked elő a vér, éreztem, hogyan futnak be a bőr alá a hosszú szentjánosfa-tüskék, éreztem, hogyan kaparják a póre csontot, a koponyát.

Ágnes szemébe könnyeket csalt a végtelen nagy öröm, amelyről én sohasem tudom meg, honnan eredt.

— Kár, hogy nem láthatod — mondta örömteli hangon —, kár hogy nem láthatod, a vadrózsaágon hogyan kezd élni a véred. Kár, hogy nem láthatod, hogyan mozdul meg a gyöngyöző vércsepp, s mint vidám katicabogár fut végig az ágon. És fut szét a rengeteg katicabogár a fejedet koronázó kis tüskebozótban. Kár, hogy nem látod, hogyan bújnak elő homlokodból az óvatos százlábúak, komor szarvasbogarak, cincérek, pici piros szemű gyíkok. Ó, tudtam, hogy tele vagy étellel. Tudtam, hogy nem vagy halott, mint én és Demeter. Most még nem tudom, mi történik majd veled, Demeter tanyáján ez alatt a két nap alatt, de félek nagyon, nagyon.

Megpróbáltam tekintetemmel elérni valahogyan a fejemet koronázó tüskebozót peremét. Sikerült is. Valóban, valóban, ilyen gyönyörű látványban sohasem volt részem. A kék égen korallpiros indák fonódtak szép összevisszaságban, s az indákon smaragdzöld, lila, citromsárga bogaracsok futkostak se s föl. Aztán nem láttam semmit. Nagyt fordult velem a világ, s minden elsötétült körülöttem.

Amikor magamhoz tértem, már leereszkedett az est. Jupiter hangját hallottam. Aztán éreztem, hogy kocsin fekszem. Ágnes lágy tenyere végigfutott tüzes arcomon, s hús leveleket tapasztott égő sebeimre. Tudtam már, Jupiter ökörfogata visz le Demeter tanyájára. Hogy ez az egész megbeszélte volt-e a részükről, nem tudom. De annyi biztos, hogy egyre messzebb, távolabb került tőlem a világ, ahol úgy-ahogy, de mégis ellenőrizhettem gondolataimat, tetteimet.

Föl akartam egyenesedni. Meddő erőlködés lett a vége. Mintha izmaimat összekaszabolták volna. Ágnes megcsókolt.

— Minden jóra fordul, csak megérkezzünk — mondta halkan —, Demeter megígérte, hogy segít rajtad. Nagyon tetszel neki. Azt mondta, hogy csodát művel veled. Talpra állít abban a pillanatban, amikor megérkezzünk. Én félek egy kicsit, de Demeter megígérte, hogy nem lesz semmi bántódásod.

— Itt van Jupiter is? — kérdeztem. Minden mozdulatomat borzalmas fájdalom kísérte.

— Igen, itt van ő is. Ott ül elől. Csodálom, hogy nem látod, hisz még nincs túl sötét.

— Igen ám, csak hogy a tüskekoszorú nem kímélte meg jobb szemem, s a ballal is egyre gyöngébben látok. Mondd, milyen vidéken járunk, milyen Demeter birodalma, feljöttek-e már a csillagok, s Jupiter arca nyugodt-e, mint máskor?

— De hisz sebeidnek nyoma sincs — mondta kétségbeesetten Ágnes.

— Akkor valami más baj lehet itt. Talán a fáradtság. De a fáradtság múlandó. Tudod, homlokomon csak a hús szellőt érzem cicázni, s nevetni

fogsz, de úgy érzem, tarkóm hátrafelé, a végtelenségbe nyúlik. S ahogyan zöttyög a kocsi előre, egyre tágasabb és hűvösebb lesz ez a végtelenség. Mondd! Mondd, Ágnes, ez nem a megsemmisülés? Ez nem az eltűnés folyamata? Ez nem a kimúlás processzusa? Teneked tudnod kell!

Ágnes sirva fakadt. Hallottam, hogyan húzódik el tőlem, s temeti arcát tenyerébe. Zokogott, keservesen, hosszan. Akkor Jupiter hangját hallottam.

— Figyelem, hogyan imbolyognak ökreim szarvai, hogyan rakják előbb lábukat ezek az állatok, hogyan ömlik szét a göröngy az úton, s oly nyugodt az est, hogy nyugalma csak a baglyok, denevérek, giliszták, egerek, hörcsögök élvezhetik igazán. Mi emberek, mi nem élvezzük ezt a készülődő, kacér szakát a napnak. Az idő rámpása ez. Az idő bora, amely még forr és az őszi nap legszebb kentaur-változata. Törzse vágató ló, mellkasa, karja, feje az emberé. S mi ezt nem érezzük, nem halljuk, nem látjuk. Mi nem tudunk szárnyat bontani s repülni az alkonyatban, mi nem tudunk eme pillanatokhoz simuló, vérpezsdítő énekeket, melyeknek halatára kővé meredve figyelni az őzek, a szarvasok, a vadkanok az erdők mélyén, s a kései kondorok szárnyszegve zuhannának le, botorkáló patakok ölébe. Az őszi alkonyat a legszebb és megközelíthetetlen szerelmesem.

— Nagyon soká kellene élnie az embernek és nagyon szépen, okosan, hogy föl tudjon oldódni a számára kedves percekben. S aki ezt a nászt megéri, az már egy kicsit istennek számít... — toltam hozzá Jupiter csendes mondókájához pár szót.

Ágnes már nem sírt, Jupiter beszéde mintha varázserővel bírt volna, ő is egész átszellemült hangon kapcsolódott ebbe az alkonyati spontán imába.

— Az őszi alkonyat csak nekünk szép. Hisz az ősz a természet kedélyeinek, fortélyainak végeleges lefokozását jelenti. S ez a lefokozottság csak nekünk, lefokozottaknak, üreseknek, szegényeknek, pőréknek, tehetetleneknek jelent valamicske kielégülést. Ezt a perverziót, bármennyire tagadjuk s félünk tőle, mégis gyakoroljuk, de még milyen nagy buzgalommal. Tudom, ez túl józanul hat Jupiter kissé érzélgős szavai után, de nem jelenti azt, hogy én valamivel is bátrabb volnék kettőtöknél vagy bárkinél, aki megtette ezt az utat. S már számtalanszor rajtakaptam magam, hogy épp eme józan fecsegés elégíti ki legjobban. De íme, itt a tanya, s Demeter vár bennünket.

— Én nem látok semmit, én nem akarok semmit látni. Az úr koponyámban egyre végtelenebb, egyre félelmetesebb. Honnan jövök, honnan kerültem ide, mikor születtem, milyen világban éltem, kihez tartozom, van-e még feladatom, céloom, létezik-e földrajzi hosszúsága és szélessége e vidéknek, ahol járok? Feleljetek!

Demeter beváltotta ígését. Talpra állított. Fájdalmaim, kételyeim megszűntek. Özpecsenye várt ránk, s valami gyönyörű szép zene. Mindjárt vacsorához ültünk. Én hiába kerestem tekintetemmel a zene eredetét, sehogyan sem sikerült megállapítanom forrásának irányát. Demeter hangulata nőttön nőtt.

— Ó, még vendégeink nagyja nem érkezett meg, csak ezután jön. De mi sietünk, fiatal barátom — s most rámvillantotta huncutkás tekintetét. — Mi sietünk, mert az előkészületek ránk, kettőnkre várnak. Ágnes tudja teendőjét. Jupiter pedig szekerét készíti, s ő továbbmegy még ma este, nem marad itt a lakomán.

A pecsenye nagyon ízletes volt, de torkom égett a szomjúságtól.

Demeter a pince lejáratahoz lépett, s mielőtt megindult volna lefelé, alaposan végigmért. Engem egy csöppet sem zavart ez a tekintet, inkább mulattam a kis, permetes kalapú öregem. Lentről gyér fény szivárgott fel. Leballagtunk. A hordósorok a homályba vesztek, s úgy rémlett, hogy a pince a végtelenségbe nyúlik. Messze talán száz méternyire még egy gyertya csillogott, s ez inkább növelte a látszatot, hogy egy végtelen folyóban vagyunk, melynek két oldalán kisebb-nagyobb hordók sorakoznak. Lent kellemes meleg fogadott bennünket. Őt-hat terített asztal, tizennyolchús szék volt a bútorzat itt lent. De hát én erre sem számítottam. Demeter kezembe adott egy gyönyörű ezüstkupát, s ezeket mondta:

— Fiatal barátom, íme, itt van ez a kupa, erre ma éjjel úgy vigyázz, mint az életedre. Gyere utánam. Én teleöntöm a kupát, s ezt idd most ki, azonnyomban, egy csöppig. Akkor magadra hagylak, s ha jönnek a vendégeim, te fogadod, te vendégeled meg őket, ez a világ itt ettől a perctől kezdve a tied. De csupán ebből a kupából igyál, és csak te, senki kezébe ne add — ezzel egy hordóból gyönyörű sárga nedűt csorgatott a csillogó kehelybe. Mondom, torkom égett a szomjúságtól, s még mindig éreztem az út fáradsalmát. A kupa tartalmát egy hajtásra kiittam. Akkor az öreg Demeter meghajolt, s eltűnt a följárón. Az ital oly fenséges volt, hogy azt szavakkal elmondani nem lehet. Egyre kerestem a hordót, hogy újból csapoljak kicsit az ezüstkupába, de sehogyan sem találtam. Ahogy a hordók mellett ballagtam, egyszer csak orgonazúgás ütötte meg fülem, igen, az az orgonazúgás, amelyet ott az erdőn túl hallottunk napokig. Csakhogy ez most oly halk és erőtlén volt, hogy eredetének irányát alig sikerült kinyomoznom. Egy nagyobb kádból jöttek a hangok. Egy üres dézsát fordítottam melléje, ráálltam és kémleltem a kád mélyét.

Valami kései bor forrt itt. A földszínen színes kis buborékok születtek, sétáltak s pukkantak el, és a hangok a pukkanásoktól eredtek. A buborékok nem nőttek nagyobbra egy galambtojásnál, de homályos tükrükben csodálatos képek villantak föl egy-egy pillanatra. Íme egy-kettő belőlük.

Egy csiga ballagott végig egy késpengén, s puha talpából színes drágakövek peregtek szét. Mire a késpenge végére ért a csiga, csak az üres háza maradt, a csiga két előremeredő szeme elhomályosodott, s belőle két, egyre növekvő buborék lett. S ezekben a buborékokban két kis kép csilant meg. Az egyikben egy fekete kecske ágaskodott, s szőrében kisgyerekek viháncoltak, a másikban egy szarvas álldogált, melynek agancsán körhinták forogtak. S a körhinta minden falovának szeme egy-egy színes gyémánt volt. S akkor a szarvas nagy csobbanással lebukott a mélybe, s a falovak szemei elhomályosultak, s egyre nőttek, nőttek a buborékok.

Már majd beleszédültem a kádba, amikor kintről autózúgás hallatszott. Aztán nagy hahotázás, hangos beszélgetés, aztán újból autózúgás, tülkölés, még nagyobb lárma.

Majd elfeledtem elmondani, olyan jókedvű lettem, hogy szívesen táncoltam volna. S akkor a folyosó mélyén megjelent egy vézna kislegény, arca beesett, fehér volt. Lassan ballagott, és a távoli gyertya fénye megvilágította. Fuvolázott. És fuvolásának isteni hangjára akaratom ellenére is valami különös, értelmetlen táncba kezdtem.

— Ki vagy te? — kérdeztem, mikor közvetlen közelembé ért a sóvány, szösze legényke.

— Pán... Pán vagyok, a zenész. És te, te ki vagy?

— Én?... — Megdöbbenve kutattam emlékezetemben, már semmire, de semmire nem emlékeztem. — Nem tudom, ki vagyok! Vidám vagyok — s hatalmasat kacagtam. A gyermek csodálkozva nézett rám, aztán a jobb kezemben lévő ezüst kupámat szemlélte.

— Gyere, Pán, gyere, igyál velem — s már futottunk az asztalok felé. Ott egy poharat nyomtam kezébe, s az első hordóból csapoltam neki is, nekem is. — Igyunk! Igyunk! — s kacagtunk mindketten. Akkor Pán arca elkomolyodott egy pillanatra, de mindjárt felkiáltott.

— Te... én tudom, ki vagy! Én tudom, ki vagy most. Te Bacchus vagy. Te az örökké vidám és pirosposzsgás arcú Bacchus vagy. Hát igen, ott van homlokodon a szőlőlevél-koszorú. Á, mily nagy szerencse, Pán és Bacchus egy helyen! Itt nagy dolgok történnek ma éjjel!

Újból autózúgás hallatszott kintről, s még nagyobb zsvaj.

— A vendégek... — mondtam.

— Igen... most vacsoráznak, majd azután ide jönnek. Hej, de gyönyörű lesz!

— Honnan jöttek ezek? — kérdeztem Pántól.

— Ó... hát honnan jöttél te? — kérdezte hamiskásan, de elég fájdalmas mosollyal Pán.

— Én? Sehonnan. Én soha sehol sem jártam. Én soha nem is léteztem. — Erre újból mindketten nagyot kacagtunk.

Nem telt bele túl sok idő, a vendégek szállingóztak le az asztalok köré. Én bal kezemben kupámat szorongatva, jobbal öntöttem a drága nedűt, az új bort a vendégek poharába.

A társaság már nagyjából lent van, s mindjárt látom, itt négy ember a fontos személyiség, a többi csak mellékes, apró, jelentéktelen népség. Az egyik fontos személyiség magas, kissé hajlott hátú, kis keskeny bajsza igen szépen és ügyesen rövidíti az orr és száj közötti abnormálisan nagy távolságot. Haja már megritkult, hangja kemény, ellentmondást nem tűró, s még kérdéseiből is igen sok parancsolást érez ki az ember. Mellette egy nyúlszájú, erősen ősz és elég kövér emberke játszotta az udvari bolondot.

A másik fontos személyiség szintén a normálnál magasabb termettel dicsekedhet, bár jóval szabályosabban fejlett és testtartása sportemberre vall. Mellette nem legyeskedett senki. Haja szőkészsürke, szeme kerek és sűrű, mint a halé.

A harmadik fontos személyiség alacsony, fekete göndör hajú. Ezüstkeretes szemüvege mindjárt szemembe ötlött. Körülötte három igen csinos hölgy szorongott.

A negyedik személy egy hatvan év körüli, erősen polgári ízléssel öltözött kefebajszú bácsika volt. Egész éjjel egy pörgettyűvel játszadozott. És nem törődött azzal a sok léhűtővel ott körülötte.

Pán zenéje, mely ebben az esti hangulatban egész zenekarral ért fel, egy-kettő dalra bírta a vendégeket. Hordtam a bort, töltöttem, s kedélyem, jó hangulaton mindenkire ráragadt. Én is ittam újból és újból, mindenkivel, de nem lettem se részegebb, se fáradtabb, mint akkor, amikor Demeter abból az első nedűből inni adott. Az idő tellett, s a jókeűv néhol már meg is rogyant. Itt-ott bosszús hangulatot fedeztem fel, aminek legbelül nagyon örültem. Máshol meg a vita parazsát locsoltam jobb kezemben lévő korsóból. Az egyik hordó tetején egy csókolózó párnak ittam egészségére, akkor a hórihorgast és nyúlszájú bolondját kínáltam itallal, de azok a pince mélyére vonultak, miközben szorosan összeölelkeztek, s gyöngéd pillantásokat vetettek egymásra. A hölgyek jókedve nőttön nőtt, s szemérmességüket ruhájukkal együtt vetették a földre. Pán szeme csillogott az örömtől. Tudtam, most valami játékot kell kitalálnom, hogy a hangulatot fokozzam. Ajánlottam hát, hogy mindenki maszkírozza magát, de csak az itt lent található tárgyakat és anyagokat lehet és szabad felhasználni erre a célra. A legsikerültebb maszkot Pán jutalmazza meg legzebb dalával.

Ó, ilyen tökéletes és nagyfokú ötletességre, őszintén szólva, nem számítottam. Sem Pán. A pincét pillanatok alatt az alvilág rémei töltötték be. Szinte megrettentem, hisz ezekből soha többé emberek nem lesznek. De kedélyemen nem eshetett csorba. Tovább ittam és öntöttem és daloltam és táncoltam eme rettenetes és borzalmas sereggel. A pince mélyéről elégtelt arccal, lassú léptekkel előballagott a hórihorgas és nyúlszájú ősz udvari bolondja. Egy csöppet sem lepődtek meg a visszás kép láttára, sőt úgy rémlett, ők nem látnak s nem is hallanak. Ez, őszintén szólva, igen megdöbbentett, s az az érzésem támadt, hogy ezt az egész karnevált csak én látom így, de kedélyemen csorba nem eshetett. Újból borral kínáltam vendégeimet, s magam is ittam. Láttam, néha egyik-másik vendég fél órára eltűnik, fölballag a lépcsőzeten, s aztán elégtelt arccal, édes fáradtsággal tér vissza. De kedélyemen nem eshetett csorba.

Csak akkor lepődtem meg alaposan, amikor a maszk tökéletességének fokozása szándékával itt-ott vér csordult a bortól nedves földre. Itt egy ember arcát láttam megcsonkítva, amott egy női test hevert, s így, ilyen halottian nyugodt mozdulatlanságban ráismertem az egyik fontos személyiség kísérlőjére. Amott egy kéz hullott le, emitt egy láb zuhant végig a nedves földön. Kedélyemen azonban nem eshetett csorba. Pán a muzsika világába vonult, s nem látott, nem hallott. A karnevál csak folyt, a bor fogyott, s a hajnal borzasztó képre ébredt. Én tehetetlenül hátráltam a pince mélyére, a kehelyből már másvalaki ivott...

Azon az éjszakán két ember múlt ki. Ágnes az egyik vendég hainalban az autójába vezetett. Egy szakadéknál várta őket a halál. A vendég nem halt meg.

A második én vagyok. Amikor Demeter tanyájára vitt Jupiter szekere, én s mikor föltettem a kérdéseket:

— Honnan jövök?

Jupiter erre azt válaszolta:

— Sohasem volt otthonod, honnan tudjam én?

— Mikor születtem?

— Csak apáid voltak, anyádról senki sem tud. Hidd el, azt mégis ő mondhatná meg pontosan.

— Milyen világban éltem?

— Te háborúban kezdtél élni, de nem szüntél meg tovább harcolni, mint a többi ember.

— Kihez tartozom?

— Erről soha senki sem döntött.

— Van-e még feladatod, célom?

— Igen. Ez az utolsó. Most alkalmad lesz leszámolnod azokkal, akiket örökké utáltál. Ez csak két dologtól függ: lesz-e rá elegendő erőd és háttorságod, vagy kiderül, hogy egyáltalán utáltad-e ezeket az embereket.

Igen, az én harcom, az én háborúm abból állt, hogy amíg megölhettem valakit, addig bebizonyíthattam magamnak, hogy én, lám, én igenis élek. De eltelt ez az utolsó éjszaka, s énnekem talán nem volt elég erőm, hogy most is, utoljára bebizonyítsam, hogy igenis élek. Tehát most már nem létezem.

Ágneshez egész éjjel jártak föl a vendégek, és Ágnes tudta a feladatát. Az én kedélyemen nem eshetett csorba! De most, amikor már nem létezek, ki tiltja meg nekem, hogy sírjak?

Ez az írás befejező része Deák Harc című kisregényének, melyből a Híd már közölt két részletet Idegen és Tömeggyilkos címmel.

Intelem

Pap József

Nincs mitől tartanod

**A nyögő fatörzsek
És síró szélkakasok
Nem szállnak fel hozzád
Nem felelhetnek**

**A szél nótáját fújod
Teli torokkal
Az a fedezéked**

Védőfal lett a szavaidból

**S ez a hangellenző
Akármilyen szóval
Meg nem lágyítható
Át sem is törhető
Megővja szíved fehér biztonságát**

**Mégsem vagy te a szél
Csak a szószólója
Tapasztalhatod még
Állhatatlanságát**

**Mit is raksz majd ellenzőnek
Ha egyszer a nagy szelek
Vihogó fúrfangja
A kételkedés homokját sodorja szemedbe!**

Varázslat

Pap József

Betűk
Erdejéből szállt föl
Tekinteted
Napsugár
Szóltott selyem szavával
Feloldotta
Könyved okfejtését
A tenyerem
Nyúlt szemed felé
Kis halmain
Pihék könnyűsége
Lezárta pilláid

Egyikünk sem bírta

Kétrét görnyedve
Sziclát feszegettem.

Fogam alatt

Torok Csaba

(Ennek, annak, sok szeretettel)

*Koromfeketébe borult itt a rőt homok alattunk, ládd!
A zöld hajtás lassan szénné válik, de el nem éghet végleg,
bárhogy kívánja is látható lángnak emelő szabadját.
Gyökere nem kap, nem ad már semmit tovább, ül csak alatta,
s tart ijesztőt sasorrú madarak gúnyos mosolya alá.*

*micsoda gyász
szép arcodon
üszkös csősz ág
átkot kiált
a vérkorom
ha mozdulsz — fáj*

*Itt nem dobhatod le ruhád, s heveredhetsz — várakozva — rá.
Minden dobbanás, szín vad vád e fekete törvényszék ellen.
Volna ez a vers derűs, mindent megfejtő realista bár,
s te benne nyílt eszű, telt, rohammunkás szénégető lányka,
úgy a vérről tán lepattanna a pörzsölő, százados zár!*

*puha pörnye
nem jó ágynak
ölelésünk
fekete lesz
inkább ülünk
zablás vágyak
páncéltömbre*

*Catullus! Vacogó kínodat (mért vak néha a szem, ha lát?)
mért vetetted oda Nyugatnak kétezer évvel előttem?*

*Siettél, vinnyogó, vén szerelmes: utód ne sírja baját!
Hiába. Bősz rokonvéred most már Keletről zuborgatja
véletlen örökösöd agyába: gyűlölök — és szeretek!*

*mi csikorog
nem a fogam
csak a homok*

*őrizd magad
hidd a hited
élni helyett
ölni ragad
kicsi korod
(nem a józan
csak a konok)*

mi csikorog

Deliblati homokpuszta, 1961. július 7-én.

Azoknak, akik gólyalábon járnak

Torok Csaba

(A kezdő éhezők hanyag eleganciájával)

*A büszke vád mind magadra hullik vissza,
s lábad nehéz lesz. Véred önmagát issza.*

*A szembogár, mint rovargyűjtemény tujén,
fönnakad a járókelők néma, hülyén*

*együgyű képén. Bosszantanak! Fordulnál —
térded az aszfaltra ragad, csak kalimpál*

*minden saroknál: nem szabadulhatsz. Lassú
rágással, füledben, tompán perceg a szű...*

*Vagy úgy? Csak zsebed csörgeted képmutató
s izzadt ujjakkal: jutna még borraivaló*

*az ásványvízzel hozzád futó pincérnek.
(Pazarolhatok talán, hisz ingyenélek!)*

*Kecsegtető: cigarettád van még, kettő,
így a máj még adhat fehérjét lebegő*

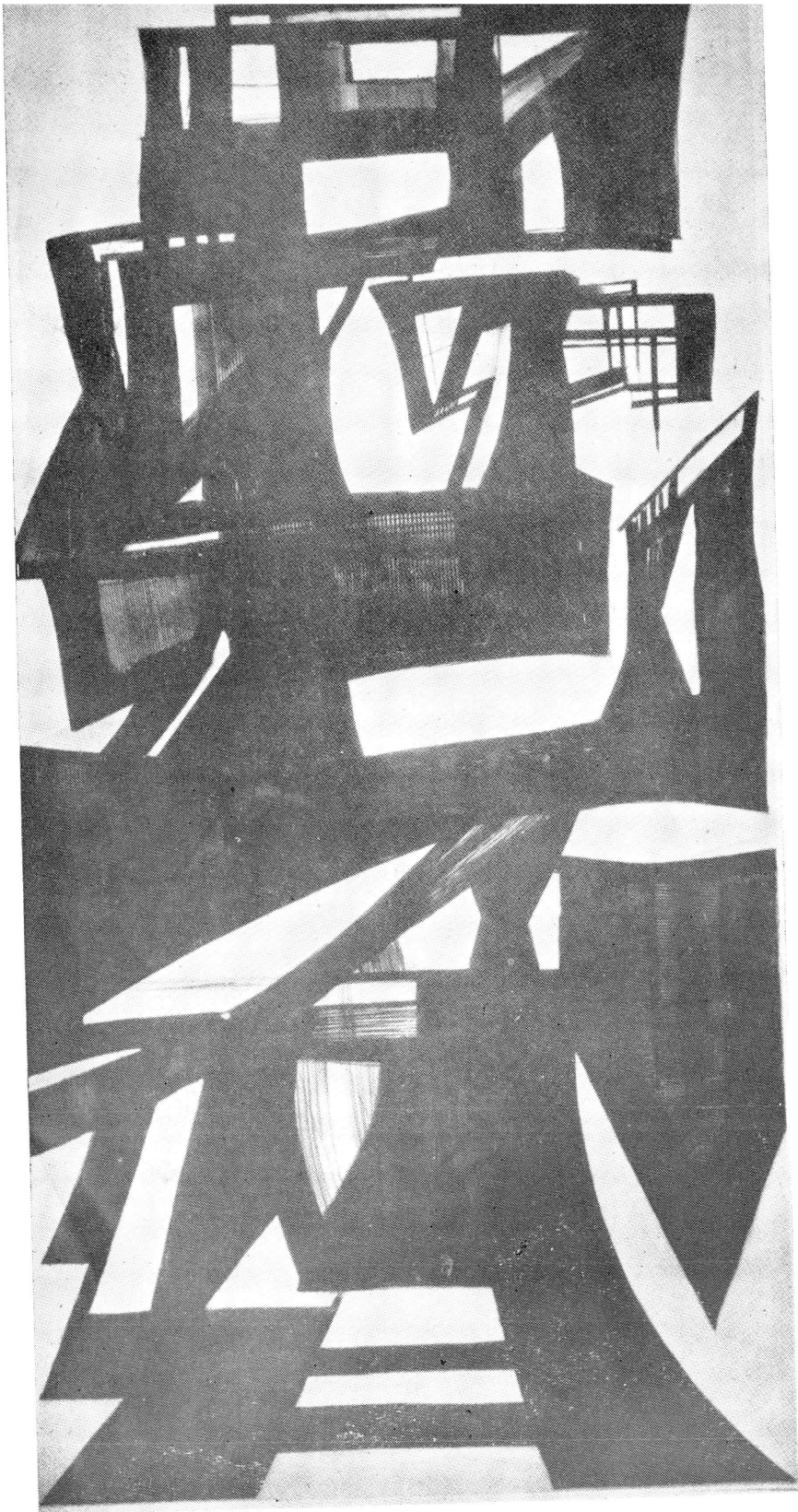
*gyomrodnak két ízben is, hogy a testnek csak
tizede szűküljön, s ne terhelje salak!*

*Ilyenkor fontos is, hogy szívjad, s mutathasd:
füstölsz és égsz hetykén, nem vagy ágrólszakadt.*

*S loholsz a sugárúton: odaérsz talán,
míg tüzedből futja, ez a lényeg. Aztán...*

*lábad nehéz lesz — véred önmagát issza,
s a büszke vád mind magadra hullik vissza.*

Noviszád, 1961. febr. 26-án.

Evans Merlyn (Nagy-Britannia): Fügőleges 3

Tanja

Antun Šoljan

Micsoda lány volt az! Az istenek se szégyellték volna. De abban a városban egyetlen isten se volt. Csak emberek jártak az utcákon, háztól házig, saroktól sarokig, és unalmukat kártyázással, borral, pletykázással, főleg pletykázással akarták elűzni. Az egész város egy nagyobb kórházra vagy szanatóriumra hasonlított, amely el van vágva a világtól. Minden érdeklődés a szomszéd szobájában ért véget.

Nem tudom, a sors milyen ügyefogyottsága folytán került egy olyan lány, mint Tanja, ebbe a városba. Szinte hihetetlen és váratlan volt, mint egy robbanás, hogy egy ilyen csodálatos lény itt él és mozog, s ezüstös kacsáját és arany haját szórja az utcácskától a térig, otthonától az iskoláig, a telefonoszloptól a vegyeskereskedésig. Az idetévedt utasok megálltak a városka utcáin, mintha egyszerre végtelen, üde havas táj jelent volna meg előttük. Az eltévedt utasok reggel kiléptek az elhagyatott szállodából, melynek földszintjén egy kocsmá volt, készen arra, hogy elmenjenek, és soha többé ide vissza ne térjenek, kicsomagolatlan bőröndjeikkel, az unalom és piszok terhével, ijedten, nehogy elmerüljenek ennek a városnak puha talajában, mint az iszapban, s megálltak a küszöbön, ügyetleneknek érezték magukat, mintha már elfoglalt kezükkel még egy terhet kellene elvinniök, s arra gondoltak, hogy borotvátlanok, tisztátlanok, és hogy kezük sohasem volt eléggé szép. Lábuk a földbe gyökerezett ettől a szépségtől, üdeségtől, ruganyos fiataliságtól, a színektől, egy testtelen vágytól, meghökölték önmaguk célját tévesztett életétől, minden elszalasztott alkalomtól, a szerelemtől mellyel sohasem találkoztak, megálltak önmaguk miatt. S aztán elmentek, kék virággal a szemükben, s valamit csak önmaguknak őriztek.

Az utasok szerteszét vitték a lányt a világon, részenként, hogy semmi se maradjon belőle a kereskedőségnek, a postásnak, az öreg pénztáros-

nőnek a bankban, a pénzbeszedőknek, semmi ennek a névtelen városkának, ami egyszerű utcáinak díszé lenne, ami megszépítené embereit, ami mosolygóssá tenné arcukat. Csak az utasok tudták, hogy Tanja nincs, hogy Tanja itt, a piactéri parasztszekerek, az esti korzó fényesre tisztított cipői, a zavaros vízü folyó partjain tétlenkedő fürdőzők között nem is lehet. Tanja velük élt egy másik világban, a szépség szelíd és muzsikáló világában, melyből jött, gondtalan mosolyával, s csak azért nem vett semmit észre maga körül, hogy elmenjen mellettünk, mint az örök felejtés lehetete, mint a részeg boldogság érintése.

Nem, semmi sem győzi meg az erre járó utast, hogy ez a fenséges csoda tényleg ott él az érett szőlővel telt kosarakkal és a dinnyehegyekkel együtt a községháza előtt, a ráérő utcaseprőkkel, akik a hosszú, lomha délutánokon lassan és gondolataikba merülve tolták hengerszerű szemétkocsijukat a városka poros utcáin, melyeknek kereszteződésein a rekedt kisbíró, mint aki egy másik századból lépett ki, értelmetlen határozatokat tesz közzé a parkok őrzéséről vagy az adófizetésről. Az utasok boldogan mentek el, mint egy katarzis után, hogy otthonukban meséljenek a mély kék tavakról, a magas sötét hegyekről, százéves tölgyekről, végtelen utakról, veszélyes szakadékokról a hidak alatt és a csodákról, amelyek megfertőzik és megszállják az embert, és a nyugtalanság büntetésével, a megvalósíthatatlanság tudatával váltják meg.

Ez minden, amit Tanjáról tudok és mondhatok, hogyha evvel valamit is mondtam. Minden más vagy elégtelen volna, vagy megszenvedtetlenítés. Ma már nem tudom, hogy ebben a városban tudta-e valaki is, amit a kóbor utasok, az élet tolvajai tudtak, akik megszokták, hogy semmit se hagyjanak meg, amit felkínálnak nekik, akik tudatában voltak annak, hogy vannak dolgok, amelyeket sohasem lehet pótolni, telhetetlenségükben, kegyetlenségükben és önzésükben raboltak, és magukkal vittek mindent. Nem tudom, ismert-e ebben a városban valaki is valami mást, mint az unalmat és irigységet és a minden különöstől és újtól való félelmet; tudta-e valaki is, hogy a helység szűk és poros határain túl is van valami, amit érdemes megismerni. Talán egyszer keresztülmentem ezen a helységen, elmúlt életemben, talán nem, s nem is fogok; talán tévesen ítélem meg ezeket az embereket, akiknek az élete különbözik az enyémtől és Tanjáétól, nincs vele semmilyen kapcsolatban, de énbennem van valami, ami nem engedi meg, hogy másként képzeljem el, hogyan is történt mindaz, amit el fogok mondani.

Egészen valószínű, hogy a helységben őt senki sem vette észre. Mert olyan nehéz ismerni azokat, akiket mindennap látunk. Ezt azért mondom, hogy valamennyire igazoljam azokat az embereket, de mint ahogy semmi sem igazolhatja a vakság vétkét, annyira biztos az is, hogy Tanja mindenképpen. eleve-elrendelten, elment volna ebből a világból, amelyben idegen volt, és elveszett volna az életben, ahol senki sem lehet csoda idegen égbolt alatt. Nem tudom elképzelni azokat a körülményeket, amelyek visszatarthatták volna. Evvel nem akarom azt mondani, hogy ő valami „magasabb” vagy „jobb” felé törekedett, mint ahogy avval vádolták például, hogy filmszínész nő akar lenni, hanem csak azt: számára eleve el volt rendelve, hogy egyszerűen elmenjen az összhangtalanságból, mint ahogy egy hibásan eljátszott hang elroppen az ügyes karmester keze alól. Tanja olyan lány volt, aki távozásban született. Őneki ez nem esett annyira nehezére, mint nekünk, mert számára a távozás a dolgok természetes állapota volt.

Mondom, senki sem vette észre Tanja létének különösségét, amíg a botrány fel nem tépte a sebeket, és a sértődöttség, rosszakarat és irigység gennye ki nem ömlött, el nem terjedt mindenfelé, s csak őt nem érintette. Egyszerre mindenki sértve érezte magát, hogy Tanja eddig nem mutatta

meg, kicsoda, mindenki el volt keseredve, hogy nem őt választották ki a trónra abban a birodalomban, melynek senki sem tudta a nevét, mindenki rögtön biztos volt benne, hogy csakis Tanja árulta el kis, zárt világukat, valami szemérmetlen és meg nem engedett kedvéért, ami hatásos az életveszélyes és megismerhetetlen pokollal, amely mindig ott leselkedik felágunk mezsgyéjén.

Tanját az egész nem izgatta, mert azt hitte, hogy nem is kérdéses: igaza van-e neki, vagy nincs, mert a kisvárosban sok minden könnyen és észrevétlenül múlt el, s mert magáról is azt hitte, hogy észrevehetetlen. És meglepődött, amikor, az események után, a gimnázium folyosóján hozzalépett a tornatanár, akit mindenki Lipicánernek hívott merev tartása és ünnepélyes járása miatt.

— Úgy látszik, Tanja, hogy ki fognak zárni az iskolából — sziszegte. Tanját meglepte a tanár hangjának kellemetlen csengése és az arcán tükröződő bosszú. Mivel bántottam meg? — kérdezte magában Tanja. Hát ő is? — mondta magában, minden keserűség nélkül.

— Ha rám hallgattál volna, Tanja, ez sohasem következett volna be. Ha akarnád, talán valahogy rá tudnám beszélni az igazgatót... — mondta Lipicáner gyorsan és lihegve, közben körül-körülnézett, kezével hadonászott, mintha le akarná magáról rázni a szüneten lévő diákok tekintetét. Egy cseppet sem illett hozzá ez a félenkség, sietség, se a zsaroló szerepe. Aztán elment, s két lépés után járása ismét biztos és ünnepélyes lett, arca megmerevedett, mint ahogy egy méltóságteljes tanárhoz illik.

Lipicáner volt az első férfi, akivel Tanja aludt. A folyóban fürdött, valahol messze, s a tanár csónakon odajött hozzá, horgászni ment vagy horgászásról jött, s elhívta, menjen vele egy lakatlan szigetre, s ott történt meg, a hűvös kavicson, a nedves alkonyi levegőn, míg a férfi szerencsétlen feleségéről és szerencsétlen önmagáról mesélt egy ló merev pofájával, s Tanja utána felhúzta érintetlen testére nedves, szűk fürdőruháját, gondolatait az öltözködésre összpontosította, kínlódott a nedves trikóval, öltözködés közben csipkedte magát, végül a jéghideg vízbe ugrott, hogy megfürödjön a folyó jeges fájalmában. Testét összecspikkedték a szúnyogok, a vastag, nedves ajkak benyálazták, de egészen ártatlan volt, egészen ártatlan, egészen ártatlan.

Míntha semmi sem történt volna.

Lipicáner azután gyakran eljött érte, titkos és nyílt találkákat beszélt meg vele, ostromolta, kínlódott, könyörgött, fenyegetett, végtelen meséket mondott a feleségéről, a családi és a szomszédok közötti perpatvarokról, a tanárokról és diákokról, Tanja pedig türelmesen ment mellette, olyan megfoghatatlan és megmagyarázhatatlan mosollyal az ajkán, amilyen ő maga volt, s közben tökéletesen tisztának érezte magát. Minél többet hallgatta, annál tisztább lett, az idő pedig csak múltott. Végül rájött, hogy ez az ember sohasem mocskolhatta őt be, s ezért tűrte továbbra is jelenlétét, mint a végleges megtisztulás, mint a bűnbánat hangját.

Mint ahogy saját életét tűrte.

Aztán véglegesen és teljesen odaadta magát egy kegyetlen zöldszemű kóbornak, egy vad, törvényen kívül álló, otthontalan, szerelmet nem ismerő, esztelen betyárnak, aki utazásainak homályos és logikátlan rendje szerint került ide, egy embernek, akit Ragadozónak hívtak, és az égvilágon semmije sem volt, csak bolondos szabadsága, kegyetlen szeme, melyben az elrabolt vizeket és hidakat, mellékutakat, elhagyatott temetőket és felkavart tájakat hordta. Odaadta magát annak az embernek, aki szemérmetlenül rabolta el mások szavait, s ezekkel körülfogta Tanját, és hajlítgatta, mint egy fiatal nyírfát, annak az embernek adta oda magát, akinek a szavai szemérmetlenebbek, kegyetlenebbek és hazugabbak voltak mindannál,

amit eddig hallott. Teljesen odaadta magát ennek a kóbornak, aki csak hozzá jött és csak tőle ment el ebben a városkában, ebben az életben. Annak az embernek, akiből halála után semmi sem marad, csak a neve, mert senkihez sem tartozik.

Tanja jól tudta, hogy a férfi nem az övé — mert senki sem mondhatja magáénak azt az embert, akit Ragadozónak neveznek — ezt a pusztát nevet —, s nem volt egyebe sem, csak szerelme. Tudta, hogy a férfi nem az övé, az övé csak a szabadsága volt, hogy a férfi legyen. Ahogy az övé vagyok, úgy vagyok a szélé és a földé és az égé, gondolta. Csak így lehetek önmagamé is s nem a sorsomé.

Sohasem kívánta meg, hogy a férfival akárhova is elmenjen, de ha a férfi elment, epedve várta vissza. És az egyik találkozástól a másikig teljesen nyugodtan, magabiztosan élt, mintha mindez nem vele, az egyszerű, észrevehetetlen Tanjával történne, hanem egy másik, gyönyörű Tanjával, aki a szerelem csodálatos táján él, ahol minden másképpen van. Ahol a szerelmesek teljesen meztelenül találkoznak az erdő avarjában, magas szalmakazlakon, fűzfák között a folyóparton, ellopott órákban az alkony és az éj között, és ahol szakadatlanul hallja azt a hangot, amely körül fogja, megváltoztatja, méltóvá teszi erre a szerelemre, melyre senki sem méltó.

— Olyan a hasad, mint a frissen sült kenyér — mondta a barbár föléje hajolva, feketén a fekete ég alatt, és szemével és kezével és szavaival és egész kemény, kóbor testével az ő szent testévé változott, amely egyszerre tele volt annyi titokkal, annyi étellel, s nem volt már különbség a test és a lélek között, csak a szerelmetlenségben —, ezek a finom, szőke pelyhek a ruganyos, kemény és puha hasadon olyanok, mint a finom liszt a friss kenyér héján. A melled, tápláló bimbóival olyan, mint egy csodálatos párna, s ott szeretnék meghalni, mint egy gyerek, az emlődön. Csípőd olyan, mint két hatalmas, szelíd macska, s én belemerülök, áttelelve, félig megfojtva, mint a meleg tengerbe. Testednek olyan az íze, mint az ananászé és kávéé, az illata, mint egy karcú lóé, amely az álom tavasz legelőjén nyújtózkodik; vállad kerekded és hideg, mint a lassú, elrévedő halak, és a világ kezdete óta ott fekszem az állad alatti mélyedésben, mint az élet forrása alatt, és hajaddal takarózom, mintha bomlott ésszel rohannék a zsenge búza között, amely arcomat verdesi. A szemed olyan, mint a zuhogó csillaghullás, amely a mellemet ostromozza. Erőmet vesztettem a pillantásodtól és tőled, mint magától a haláltól.

Így szólt a logikátlan barbár, és Tanja összeolvadt szavaival és vele, lelke a lelkével, teste a testével, fehér a feketével. mert a férfi teste borostából és hamuból volt, sasból és bikából, éjszakából és parászból, homokból és mennydörgésből. Mert a férfi egészen a lányból volt, változóköny és örült és goromba, mint a szabadság; mert minden ölelésük csak része volt az örök válásnak, mert nincs különbség férfi és nő között, test és lélek között, élet és halál között, csak a szerelmetlenségben.

Egy pillanatra sem teremtettek tartós kapcsolatot egymás között, mindig készen álltak arra, hogy elváljanak, elszakadjanak, minden csókukkal búcsúztak, nem ismerték el egymást egyetlen ölelésükben sem, mindegyiket csak önmagukénak tartották, csak azért keresték egymást, hogy eltávolodjanak egymástól, s aztán újra találkozzanak. Tanja nem kívánt elmenni vele; csak azt akarta, hogy világuk határain mindig újra egymásra leljenek, meg nem érve egymást, mindig újra váratlanul szabadon és élve, amilyen szabad és élő lehet az ember a senkiföldjén.

Ezzel lehet bizonyos értelemben megmagyarázni, hogyan élhetett Tanja olyan nyugodtan és magányosan a világon, melynek semmit sem jelentett. És hogy érintetlen és tiszta maradt annak a botránynak a mocs-

kában, mely a városban tört ki, amikor Taško tanár megfogta, ahogy ő mondta: tetten érte a szalmakazalban egy városszéli ház udvarán, amikor a szerelmeseket követve odasompolygott, mint a sors kémje, telhetetlenül, szótlanul, zseblámpájával megvilágítva a lány karcsú testét, amely a szégyen görcsében hempergett a szalmán a váratlan fény sugarban, mint egy ijedt madár. És a barbár, mint egy sarokba szorított, szőrös vadállat rontott Taškóra a sötétből, félholtra verte, s úgy hagyta ott, élet és halál között lebegve egy idegen udvarban.

És többé nem lehetett visszatérni, mint ahogy nem lehetett volna, ha mindez egész másképpen történik.

És aztán, miután Tanját hazakísérte, Ragadozó elment, mintha örökre elmenne, nem törődött a holnappal, értelmetlen törvényeinek követelésére ment el megmagyarázhatatlan útjain, a sötétbe, hogy csak egyszer, sokkal később térjen vissza.

Meg vagyok győződve, hogy Tanja sejtette a szerencsétlenséget, mint ahogy mindazok, akiket igazi szerencsétlenség fenyeget, már jó előre megérik. S amíg képzeletében ezerszer átélte, a szerencsétlenség számára gyilkosabb és véglegesebb volt, mint amikor igazán megtörtént. S amikor megtörtént, Tanja már nyugodt és magabiztos volt, már régen tudatában volt annak, mit vesztett el, s mit nem lehet soha elveszteni. Olyan volt, mint egy halott, akihez, miután már föbelőtték, eljön a fia, rászegi fapuskáját, s azt kiáltja: Bumm! Meg vagyok továbbá győződve: Tanja már születésekor készen állt, hogy a szerencsétlenséget magabiztosan és bátran megvárja, mivel tudta, hogy mi az, ami nem az övé. És már régen távozóban volt, csak a jelle várt.

— Tudniok kell, hogy Tanja származása is komoly előjel — mondta Taško, s keret nélküli szemüvege tompán csillogott, miközben homlokán úgy megdagadt egy kék ér, mint egy kötél. Ceruzájával a tanári szoba asztalán kopogott, és japánosan kegyetlen szemével egytől egyig végigmérte a gyűlés résztvevőit. Arca olyan volt, mint egy érem, a géz fehér keretében, amely fülét is eltakarta. Fél arcán és a szeme alatt kéklott a vérömlés. — A lánynak nincs apja, édesanyját meg, hogy úgy mondjam... legalábbis... az anyját prostituálnak tekinthetjük. Tehát egyáltalán nem furcsa, hogy leánya ugyanarra a téves útra lépett. Önök már valószínűleg éppúgy észrevették, mint én, hogy eeeee... hogy Tanja Kovačić korához képest túlságosan kokett, hogy tanáraival és diáktársaival is szemezget, sokkal nagyobb mértékben, mint ahogy az egy hetedikes diákhoz illik — mondta Taško, az agglegény. — Ez az... illetlenség, gimnáziumunknak és, mondhatom, egész városunknak ez a... szégyene csak természetes következménye az egészségtelen környezetnek és a múlt maradványainak társadalmunkban — mondta a felháborodott Taško, aki saját magára haragudott, hogy arra a fiatal testre kell gondolnia, ott a szalmán, a fény sugar alatt. — Mit mondanak majd rólunk városunkban az apák és anyák? Hogy neveljük gyermekeiket? Hát nem kaptunk elég szemrehányást, hogy Kovačićnak, akinek olyan az anyja, egyáltalán megengedjük a barátkozást diáktársaival? Milyen példa lesz ez a többi gyerek előtt, akik még távol vannak az ilyen gondolatoktól, hogy ne mondjam, az ilyen élményektől? — Ezalatt pedig egy gondolat forgott az agyában: Biztosan volt valamilyen kiút. Meg kellett volna találniok. Miért követtem őket? Miért kívántam annyira, hogy megfogjam őket? Mi hajtott, hogy mindezt elindítsam? Talán senki sem tudta volna meg. Hát ez én vagyok? Kim állok bosszút? Honnan ez a rosszakarat, melyen már nem tudok uralkodni? — Igaz, Tanja kitűnő tanuló volt. De mi nem engedhetjük meg... A mi feladatunk nem

az, hogy olyan tudást adjunk az embereknek, amellyel később vissza fognak élni... Mi az ember erkölcsi arculatát neveljük, és mindent meg kell tennünk, hogy meggátoljuk intézetünk, valamint tantestületünk tekintélyének a megcsorbítását. Mindezen okoknál fogva az a véleményem, hogy az egyetlen helyes lépés, amelyet tantestületünk tehet: az illető diáklány kizárása az iskolából. Mi több, követelem, hogy a tantestület ilyen és csakis ilyen határozatot hozzon ebben az ügyben.

— Ön, kolléga úr, jogilag nincs semmilyen helyzetben, hogy valamit követeljen — mondta az öreg Dimitrijević tanárnő, az irodalom nyugdíjazás előtt álló előadója; hatvanadik évében, vékony gyermekhangjával és egy jó szoptatósdada testalkatával már semmitől sem félt. Még attól sem, hogy ellentmondjon Taškónak. — Ön még nem igazgató — tette hozzá eléggé hangosan.

Az igazgató, az asztalfőn, hirtelen levette szemüvegét, és zsebkendőjével törölgetni kezdte. Tenyerével végigsimított homlokán. Megnézte Taškót, s kutató szemmel figyelte az arcát. Ennek nem vagyok én az oka, mondta ijedten az igazgató rövidlátó szemének a pillantása. Köhögött egyet, de egy szót sem szólt, csak fáradtnak és öregnek érezte magát.

— Én teljesen egyetértek az előttem szóló kartársammal — mondta hadarva Lipicáner — azaz Taško kollégával. Véleményem szerint azt a kihágást, amelyről Taško kolléga segítségével szereztünk kellő időben tudomást, ugye, ezt a kihágást legélesebben el kell ítélnünk, és szigorú büntetést kell érte kiszabnunk. Természetesen büntetnünk kell. Részemről hozzátehetem, én is észrevettem, hogy Tanja, ugye, hogy Tanja Kovačić túlságosan a legújabb divat szerint öltözködik, mondhatnám, kihívóan... Jobban mondva koketten, ami nem egyeztethető össze éveivel és nevelésünk elveivel. — Lipicáner körmeit vizsgálgatta nagyon figyelmesen. Egyszerre felemelte tekintetét, mintha valamire elhatározta volna magát: — Véleményem szerint meg kell említenünk fennhéjázó és hideg viselkedését kollégái és a tanárok iránt. Tanja testi szépsége és rendkívüli hiúsága miatt felsőbbrendűnek érzi magát környezeténél. Nézetem szerint egy ilyen, ugye, romlott almát el kell távolítani az egészséges közösségből.

— Tanja kizárólag, figyeljenek csak! kizárólag férfiakkal barátkozott. Ez rettenetes! — mondta Szép Angelika, a kémia tanárnő, egy vénlány, aki állandóan bokáig érő sötétszürke ruhát viselt, ujjai tinta- és krétafoltosak voltak, lelke tele volt firkálva grafinokkal, vegyi folyamatokkal és képletekkel. A kémia doktora volt, és örökké tudományos munkájáról beszélt, melyet sohasem fog megírni. — Tanja szemérmetlenül öltözködött! Kétrészes fürdőruhát viselt, saját szemmel láttam! A késő éjszakai órákban éjjeli mulatókban tartózkodott, amikor pedig egyetlen tisztességes lánynak sincs helye az utcákon! Ezekben az években, kartársak, ez, ez... erkölcstelenség! Kartársak, én is nő vagyok, és tudom, hogy mi, nők, mindannyian hajlamosak vagyunk a széptevésre, kokettálásra, különösen, ha olyan *nagyon* fiatalok vagyunk. De ami sok, az sok! — sikoltzott Angelika egy igazhíttű dühével. — Tanja Kovačić, véleményem szerint, viselkedésével túlmélt minden határon. Ő „modern fiatal nő” akart lenni, olyan, amilyenek félmeztelenül mutogatják magukat azoknak a képeslapoknak a címoldalán, amelyeket egyébként, véleményem szerint, be kellene tiltani. Szóval, Tanja egy, egy... nahát, egy *olyan* nő lett! Különb, azt hiszem, a testi szépséget, amellyel nem jár együtt a lelki szépség is, egyáltalán nem kell megbecsülni — vonta le a következtetést egy kissé logikátlanul. Leült, az igazgató felé fordult, és sóhajtva mondta: — *Úgy szégyellem magam*, mintha mindezt én tettem volna! Micsoda szerencsétlenség zúdult iskolánkra! És képzeljék csak el, hogy néznek majd ránk a városban; mint-

ha mi magunk volnánk az erkölcstelenségnek és ezeknek a... ezeknek a szörnyűségeknek a terjesztői!

— Én mindenképpen sajnálom, hogy ezeket a dolgokat most hallom először — mondta az igazgató, nem túlságosan hangosan, s állandóan szemüvegét törölgetve, s azon igyekezve, hogy ne kelljen senkire se néznie. — Azt hittem, hogy a kis Kovačić kitűnő tanuló. Igaz, én öreg ember vagyok — mondta, és szemüvegére lehelt, hogy megmutassa: csak szerénységből túloz —, de még mindig vannak dolgok, melyek meg tudnak lepni.

Természetesen én elfogadom a kartársak többségének véleményét, mert közvetlen kapcsolatban vannak a tanulóval és jobban ismerik, mint én, de szeretném, ha egy ilyen kényes kérdésben más elveket is tekintetbe vennénk. Azt akarom evvel mondani, hogy az adott esetben talán okosabb lenne elhallgatni az ügyet, elsimítani a botrányt, hogy megőrizzük iskolánk tekintélyét, mintsem hogy hajsztát indítsunk valaki ellen. Tehát el kellene kerülnünk a fecsegést és kellemetlenségeket, a diáklányt pedig szigorú ellenőrzés alá kell vetnünk, és felhívunk figyelmét, hogy mától gyökeresen változtassa meg viselkedését. Kérem önöket, gondolkodjanak az ilyen megoldásról, amely mindannyiunkat sok kintól mentene meg.

— Evvel behunyánk szemünket a nehézségek előtt — kiáltotta Taško —, ez a gyengébb ellenállás vonala. Épp az ilyen struccpolitika vezetett bennünket zsákutcába. Ha idejében megtettük volna a szükséges lépéseket...

— Milyen struccpolitikáról beszél, Taško kartárs? — kérdezte az öreg Dimitrijević tanárnő, olyan szelíd mosollyal, mint egy jó nagymama. — Annak a hetediknek, ahova Kovačić jár, én vagyok az osztályfőnöke. Én sok mindent nem láttam abból, amit Taško és a többi kolléga említett. Vagy talán már annyira öreg vagyok, hogy nem veszem őket észre. Tanjica bizonyára kissé álmodozó lány, ez igaz, és nem is kedveli túlságosan a társaságot. De mondhatom, hogy ez ezért van, mert visszahúzódott és szerény. Túlságosan szerény, mert még nem ébredt tudatára annak, hogy kicsoda. Ő még gyermek, mindannak ellenére, ami történt, ha megtörtént, és higgyék el, szeretném, ha ő az én lányom volna. Ő még serdülőkorban van, félénk, lobbanékony és boldogtalan, nem tehet róla, hogy olyan anyja van, és arról sem, ami történt vele. Ki tehet valamiről is, ami vele történik? Hogyha a tisztelt kollégák látták mindazokat a tüneteket, amelyek elkerülték az én figyelmemet, csodálom, hogy már előbb nem tartották fontosnak, hogy tegyenek valamit, hogy legalább tanáccsal lássák el a lányt. Most mindannyian, akik itt vagyunk, a fejét követeljük. Mi sem könnyebb, mint egy gyerek fejét követelni! De hogyha egy gyerek fejét követelik, gondoljanak arra, hogy talán saját gyermekük fejét követelik! Nem tudom, miért kívánják önök annyira ezt a gyermekgyilkosságot. Önök, ezt az arcukon látom, nem is tudják, kit akarnak megölni, mint ahogy én sem tudom, kit védek, és akárhogy döntünk is, tévesen döntünk.

— Én azt hiszem, hogy Tanja Kovačić kihágása elítélendő — mondta bizonytalan hangon a hetedik osztály jelenlévő képviselője, egy állig csukott pulóveres, sovány fiú. — Én sohase hittem volna, hogy Tanja... mindenkire előbb gondoltam volna, mint órá. Ő egyébként jó barát, habár nincs senkivel sem szorosabb... szorosabb viszonyban. Szeretnék valamit családi körülményeiről mondani. Édesanyja sok pénzt adott neki ruházkodásra, szórakozásra, és esténként gyakran elküldte otthonról, hogy ő... hogy úgy mondjam, egyedül maradhasson, azaz nem is jó kifejezés az, hogy „elküldte”, mert Tanja nagyon szívesen ment sétálni, leggyakrabban egyedül, mit tudom én, sokszor nagyon messzire, talán találkozott is avval az... avval az emberrel. De többször ott volt, ahogy mondták, azokban az éjjeli mulatókban, azaz a kávéházban, leginkább velünk, és én soha sem-

mit sem vettem észre, mert ő jó barát volt. Nagyon jó barát volt. Lehet, hogy ez véletlenül történt vele, úgy gondoltam, akarata ellenére. Sohasem hittem volna, hogy Tanja... nem ezért vagy azért, hanem hát szerintem ez nem illik hozzá. — Úgy beszélt róla a fiatalember, mint egy már nem létező személyről, vagy mint egy regényalakról, amely sohasem volt a valóságban, s érezte, hogy fiatalságának homályos világában az igazság fájó pontja körül botorkál. — Azt hiszem, hogy a kizárás rettenetesen hatna rá — fejezte be egyszerűen, s közben egy élőlényre gondolt.

— Nekem úgy rémlik, hogy sok kollégám túlságosan egyéni szemszög-ből nézi a dolgokat, s nem elvi álláspontból — mondta Taško összeszorított fogakkal, tagoltan, hogy minden szót kihangsúlyozzon. — Nemcsak Tanja Kovačićról van itt szó. Most már késő azokon a körülményeken könnyezni, amelyek azzá tették, ami lett. Az a tény, hogy ő az, ami, eléggé világosan kikristályosodott abból, amit itt hallottunk. Ez csak útmutatás számunkra a jövőben. Véleményem szerint ennek a ténynek a fényében most példás büntetést kell kimérnünk, s nem az érzelmesség mögé bújnunk, vagy pedig — és itt az igazgató felé fordult — visszahőkölnünk a kellemetlenségektől való félelmünkben.

Ez a tanácskozás egy személyről, amely talán ezeknek az embereknek a képzeletében létezett, néhány óra hosszát vagy néhány napig tartott, és a tanácskozók sok érvet és ellenérvet hoztak fel, amelyek a fejükben létező világban voltak érvényesek, sok csatát vívtak, sokan meggörnyedtek a vereség súlya alatt, de egyetlen vereség, egyetlen győzelem sem volt a lányé. Mert ő csak várt, ábrándosan mosolyogva, egy ablaknál ülve, amely olyan széles volt, mint az álmokban, kezét ölében tartotta, s amíg a világosság aranyló hajában turkált, ő félig lehunytt szemmel nézett a kék messzeségbe, érintetlenül és nyugodtan, egészen tiszta testtel, szerény életének elteltségétől boldogan, szép, ártatlan kezével egy szentéletű nő szűzi csipőjén. Olyan teljesnek és olyan függetlennek érezte magát, olyan idegennek minden iránt, ami körülvette, olyan magasztosnak teljessége miatt, hogy már semmi sem bánthatta meg. Várt, de nem azoknak az embereknek az ítéletét, akik valahol messze arra törekedtek, hogy erőt találjanak az ő sorsáról való döntéshez, hanem egy jelre.

S amíg azok arról tanácskoztak, hogy irányítsák életét, mit tegyenek a sorsnak evvel a puha anyagával, amelyről azt hitték, hogy kezükben van, amíg hullottak a súlyos szavak és a könnyelmű szavak, az őszinteség keserű szavai és a ravaszság édes szavai, az ijedt szavak és a hatalom szavai, s amíg határoztak, anélkül, hogy valamit is határoztak volna arról, hogy kizárják vagy ne zárják ki, s amíg határozatukat közölték a lány síró anyjával, aki kétségbeesetten vagy kevésbé kétségbeesetten várt azoknak az ajtaja előtt, akik gyakran az ő ajtaja előtt várakoztak, s amíg ő még könnyesebben vagy kevésbé könnyesen, boldogan vagy kevésbé boldogan sietett haza, vagy vonszolta magát saroktól sarokig, amíg a sietős és önző percek repültek, míg múltak az irgalmatlan órák, míg lomha léptekkel haladtak a napok és az éjszakák, s mindenem otthagyták nyomukat, amíg büntettek vagy jutalmaztak, kizártak vagy visszatartottak bennünket, hogy kimutassák bocsánatukat, kegyelmüket, amíg a fejünket vették, vagy megvásárolt kegyelemben részesítettek, amíg értünk vagy ellenünk harcoltak, amíg mások kardja vagy mások pajzsa voltunk, amíg saját örökös, megváltozhatatlan hatalmukba, döntéseik visszavonhatatlan és engedelmes végrehajtásába vetett magabiztosságukkal az utunkat jelölték ki, mi mindannyian együtt felálltunk az ablak mellől, a messzeségbe révedtünk, felkeltünk a vacsora mellől vagy az ágyból, otthagytuk a csákányunkat a

földbe vágva, vagy ceruzánkat a tele nem irt füzetem, és mentünk, és közös jelünkről felismertük egymást.

És Tanja, aki sohasem tudta meg, milyen volt az a döntés, ki hozta meg és milyen felfuvalkodott hangon, teljesen közömbösen minden iránt, aminek elrendeltetett, hogy az ő világa legyen, biztosan tudta, ismerte a saját útját és a jeleket azon az úton, ismerte az erőt és a hitet, s elindult a habfehér álmok ezüstös felhőibe, utoljára töltötte meg az utcákat a ringó csipőjéből áradó sugárzással, s elment, haját hátravetette hideg vállán át, elment egy egyszerű ruhácskában, egy gyerekes kék virágcsokorral a keblén, felkapaszkodott a messzeség aranyvonatára, magára öltötte az eltűnés csodálatos kék szépségét, és elolvadt, mint egy kockacukor a hegyek és a csillagok közötti ködben, s örökre eltűnt a tekintetemből és a tekintetedből.

Tomán László fordítása

Soljan tavalij megjelent Izdajice című regényének egy fejezetét közöljük. A könyvet e számunkban ismerteti Tomán László.

Belül nem sárga a községháza

Saffer Pál

A nyilegyenes aszfaltút ma ugyanolyan messze esik a falutól, mint valamikor.

És ez jó. Mert az úton időközben megnövekedett a forgalom, és ha nagyon közel volna, zavarná a csendet.

Mert a csend is ugyanolyan, mint régen, amikor utoljára itt jártam.

Csak a községháza épülete változott. Beüvegezték a kiégett ablakokat, amelyek sokáig őrizték a szrémi partizánok támadásának emlékét, és befestették a községházát. Sárgára, úgy, ahogy valamikor volt. Hogy miért éppen sárgára, azt nem tudom. Talán így illik...

A vajdasági falvakban többnyire sárga a községháza.

Sőt a városháza is Becsén, Adán, Verbászon, Zomborban...

Gyerekkoromban is sárgák voltak. Talán még azelőtt is.

Valaki egyszer bizonyára kiszámolta, hogy a sárga festékekkel négyzetméterenként hány krajcárt takarít meg a császári és királyi kincstárnak. És mert sok volt a községháza és a városháza, jutalomból talán még valószínűsítésig belső titkos tanácsos is lett belőle...

És erre mifelénk azóta is sárga a községháza.

Pedig ez itt már nem is olyan igazi községháza. Ez itt csak kirendeltség, iroda, „kancellária”. A községháza ott van a kommuna központjában, Karlócán.

Amikor utoljára itt jártam, még igazi községháza volt: üresen tátongtak az ablakok, és a falakon még látszott a robbanás füstjének nyoma.

Akkoriban még elnöke is volt a falusi népbizottságnak. És a hitközségnek is. Egy személyben. Nem sok dolga akadt. Elvégezte mind a kettőt.

Az új, nagy községnek új elnöke is van, Karlócán. De a hitközségnek nem ő az elnöke. Talán nem is győzné...

Az a régi elnök, valamikor, hallani sem akart a kiégett ablakokról. Az állam gyűjtötte fel, mondta, csináltassa meg az állam!

És hozzátette, hogy a községi elnöknek az a dolga, hogy munkálkodjon a község javára:

— Lóvá tettem a birtok igazgatóját! Ideadta a fajbikát féláron. Ezt nem felejtik el a faluban, hogy ki szerezte a bikát...

Így szólt, azután elküldött, hogy látogassam meg a műkedvelőket, a tanítókat és a hozzájuk hasonló atyafiakat, azután meghívott:

— Fialtal gyerkőc maga még, látom. Jöjjön el délután hozzám. Van egy kis jó borocskám. Én kibőjtöltem egy császárt, egy királyt meg egy poglavnikot. Majd én megtanítom magát a politikára.

Elmentem hozzá, és azóta pontosabban, sőt majdnem egészen pontosan tudom, hogy ki mit tart politikának.

Az új elnök még nem akart megtanítani a politikára. Igaz, nincs is itt. Karlócán van, de egyébként sem hiszem, hogy oktatással foglalkozna. Itt nincs egyéb, csak a „kancellária” és annak a főnöke. Így mondták ezt a sárga falú községházán, az irodában, és egy barna ajtóra mutattak.

Benyitottam hozzá:

— ... a helyi iroda főnökével szeretnék beszélni. Hol találhatnám meg? — kérdeztem az íróasztalnál ülő fiatal nőt.

— Én vagyok, mi tetszik? — kérdezte, és nagy, barna szemével rám nézett, mintha nem értené, honnan a félreértés.

Pedig a félreértés egészen nyilvánvaló volt. Csak szégyelltük mindketten bevallani. Később ugyanis megállapítottuk, hogy mindketten haladó szelleműek vagyunk.

De egyelőre hallgattunk. Leültetett a kopott fotőjbe. Ő maga az íróasztal mögött ülve maradt. Rákönykölt, és kövérkés arcával, kövérkés karjával most már pontosan olyan volt, mint valami gazdasszony.

Mint aki itt a gazda.

Hallgattunk és farkasszemet néztünk. És ez volt a második félreértés. Mert ha férfi lett volna, már rég megindult volna a beszélgetés.

De így csak felelgetett készségesen minden kérdésre, arra, hogy hány tanító és hány televizor van a faluban.

Elmondta, hogy a falubeliek segítségével új tantermeket építettek az iskolának. Így kellett, mert a községnek kevés a pénze, és nekem akkor kedvem kerekedett megkérdezni, hogy miért festették sárgára a községházát, és megvan-e még a falu bikája, amit a hivatali elődje szerzett. De nem kérdeztem, mert közöttünk még ott volt a második félreértés, és azt hittük, hogy nem tudunk beszélgetni.

Mert ahogy ott ült, komolyan és kikerekedve, rengő kebleket sejtető állig gombolt ruhában, egy kicsit olyan volt, mint a falu anyja. És a falu anyjával nem lehet csak úgy beszélgetni.

Hagytam, hogy elmondja a falubeli jó orvost, az áldozatkész ápolónőt és az új televizort, amit az olvasóterembe vettek.

Nagysokára azért mégiscsak elkezdtünk beszélgetni.

Ez akkor volt, amikor szóba jött az anyakönyvi hivatal.

Hogyan került szóba az anyakönyvi hivatal, azt magam sem tudom. De akkor ő leszállt a székről, és előjött az asztal mögül.

Addig azt hittem, hogy ő a falu anyja.

Akkor azt mondta, hogy néha úgy érzi, mintha ő volna a falu anyja.

És én nem hittem többé.

Mert akkor leszállt a székről, megállt a szék mellett, az asztal mögött, és ugyanolyan magas volt, mint amikor ült a széken.

Azután nehézkesen előtipegett az asztal mögül.

Derékig asszony, deréktől gyerek.

Többé nem kérdeztem tőle semmit. Hiszen most már beszélgettünk. Hagytam, hogy ő meséljen. Csak néha szóltam közbe, félve, hogy sokat ne mondjon. És ahogy mesélte, én is úgy mondom el.

— Tudja, valamennyi kötelességem közül itt az anyakönyvvezetői szerepemet szeretem legjobban.

— Szeretem, amikor elébem állnak a fiatalok. Olyan komolyak, olyan szépek. És megteszek mindent, hogy az a pillanat, az esketés pillanata egész életükre szóló szép emlék maradjon nekik...

— Olyankor ezt az íróasztalt letakarjuk vörös bársonytakaróval, csip-függönyök vannak az ablakokon, nem úgy, mint most...

Nemrég festettük a községházát, és még nem raktuk föl a függönyöket. Ezért ilyen kopár itt minden.

Az asztalra olyankor virág is kerül... tudja, szegények vagyunk, de amennyire a szegénységünkben telik... azt akarom, hogy ezt itt valóban esküvőnek érezzék, ne csak regisztrálásnak... ne csak az legyen az esküvő, ott, a templomban...

Emiatt volt egy veszekedésem is a pappal... a katolikus pappal. A pravoszláv nem csinált belőle kérdést... de a katolikus még ide, hozzám is eljött veszekedni, mert neki nem felelt meg az esketési idő.

Megmondtam neki, hogy ez itt a hivatalos esküvő és a községházán én rendelkezem.

Igen, én itt egyedül lakom. Van egy szobám itt a népbizottság épületében. Tudja, nekem ez nagyon jó, mert nehezen mozgok. Egyszerű, szegényes szoba, épp hogy fedél van az ember feje felett...

A bajt még a gyerekkoromból húzom. A gerincemmel van baj, és a csípőmmel. Akkor még lehetett volna segíteni, de a szüleim nazarénusok, és nem engedték, hogy megoperáljanak, mert vallásuk szerint az operáció istenellenes dolog. Azt mondták, hogy majd ők vállalják értem a felelőséget a túlvilágon.

Igaza van. Lehet, hogy ezért nem szeretem a papokat... emlékeztetek a szerencsétlenségemre.

Hogy gyógyítottam-e magam? Hogyne gyógyítottam volna. De most már késő. Minden nyáron járok Slankamenbe a fürdőbe. Ez valamennyire segít rajtam. Könnyebben viselem el a telet...

Hogyne, végigjártam a specialistákat. Noviszádon is voltam kezelésen a kórházban. Végül azzal küldtek el, hogy nem segíthetnek rajtam. Amikor kértem, hogy küldjenek legalább fürdőbe, az orvos azt is megtagadta. Erre követelni kezdtem mint jogomat. Az orvos rám támadt, összeszidott, és azzal fenyegetett, hogy ha nem megyek ki, akkor kidob...

Mit tehetek... nem nagy a fizetésem, de minden hónapban félrerakok pár dinárt, és azon megyek nyáron a fürdőbe. Különben, mondom, nem bírnám ki a telet...

A tavasszal újdonságot vezettem be. Minden esketésnél ajándékot is adok a menyasszonynak. Egy csokor fehér krizantémot.

Nem, nem igazi krizantémot, hiszen tavasszal nincs krizantém, és az igazi különben is gyorsan elhervadna. Művirágot adok neki. De nagyon szépek. Akarja látni, itt őrzöm őket ebben a vaspántos régi ládában.

Ó, nem, nem esik nehezemre, szívesen megmutatom.

Hogy honnan van rá pénzünk? Tudja, ez nem kerül sokba. Itt a szomszéd faluban van a süketnéma gyerekek intézete. Ők készítik a virágokat.

Nem, nem kértünk erre költségvetést. Megveszem a saját pénzből. Az öröm megéri nekem azt a pár dinárt. Tudja, olyan boldogok a menyasszonyok. Volt olyan is, aki sírva fakadt, amikor átadtam neki a virágot. Itt nálunk nem kényeztetik túlságosan az asszonyokat.

És én olyankor mondok nekik néhány meleg szót arról, hogy milyen szép az, hogy fiatalok, hogy egészségesek és szeretik egymást. Hogy vigyázzanak egymásra, mert nagyon, nagyon rossz az, ha az ember egyedül van.

Férjhez? Nem, én nem megyek férjhez. Kinek kell egy ilyen nyomorék?! Megvagyok magamban. Megszoktam már. Ilyenkor, amíg meleg van, nincs is semmi baj. Csak a téltől félek. Akkor jönnek a fájdalmak, és nincs mellettem senki. Egyedül vagyok éjszakánként ebben a nagy épületben.

A múlt télen is... Itt ültem az irodában, valami bizottság volt itt a községből. Éreztem, hogy rosszul leszek. Annyi erőm még volt, hogy elnézést kértem az elvtársaktól, bementem a lakásomba, magamra zártam az ajtót, és bekapcsoltam a villanymelegítőt. Azután lefeküdtem, és két nap, két éjjel meg sem tudtam mozdulni. Még annyira sem, hogy kikapcsoljam a villanymelegítőt. Az ajtó belülről zárva, senki sem jöhetett be hozzám, de nem is keresett senki. Megszokták, hogy amikor elfog, akkor bezárkózom... két nap, két éjjel nem ettem, nem ittam. Higgycs el, ha akkor lett volna annyi erőm, hogy elérjem... a pisztoly ott volt az éjjeliszekrény fiókjában...

Néha meglátogatnak a szüleim. Segítem őket, küldök nekik egy kis pénzt...

Nem, nem mondhatom, hogy szegények. Van földjük, házuk, kocsijuk, lovuk...

Egyszer az apám épp itt járt, amikor beteg voltam. Itt ült egy fél órát, azután elment. Azt mondta, hogy a gyülekezetbe kell mennie. Én nem tartóztattam. Nem is kértem tőle semmit...

Szeretem ezt a falut. Szeretnék valamit tenni is érte, hogy az emberek szeretettel emlékezzenek rám, apróságokat, amennyi az én erőmből telik.

Azelőtt a szerbeknek és magyaroknak külön volt a táncmulatságuk, és ne adja isten, hogy a szerbek mulatságára betévedt volna egy magyar, vagy a magyarok mulatságára egy szerb. Kész volt a verekedés. Különösen tavaly volt sok verekedés. Három fenegyerekeskedő legényke. Behívtam őket ide. Egy délután és egy este beszélgettünk. Soha többé nem verekedtek. Most gyakran járnak ide hozzám. Segítenek is.

Nemrégiben meghalt egy fiatal magyar lány. Megrendült az egész falu. Az én fiataljaim pedig gyűjteni kezdtek virágra és koszorúra valót, és szerbek, magyarok együtt vitték a temetési menetben.

Az emberek is megszerettek engem. Legalábbis úgy érzem. A nyáron például üzentek értem Slankamenre, hogy jöjjenek haza, mert a fiatal pár azt kívánja, hogy én eskessem őket.

A kommunában is meg vannak velem elégedve. Legalábbis eddig még nem mondták az ellenkezőjét.

Én is megvagyok velük. Nem kérek tőlük semmit. Csak konferenciára ne hívjanak túl gyakran, mert az nehéz. Tudja, messze van ide az aszfaltút, ahol az autóbusz megáll, és nem mindig akad parasztkocsi a faluból arrafelé. Nehéz nekem kilométereket gyalogolni, különösen őszi időben, esőben, sárban.

Mindenki úgy rendezte az életét, ahogy tudja... de eleget meséltem. Talán untatom is már. Nem akartam. Kit érdekel egy nyomorék története...!?

Így volt. És nem mondtam neki, hogy engem érdekel.

Mert amíg föl nem állt, azt hittem, hogy a falu anyja.

És amikor fölállt, azt hittem, hogy a falu árvája.

Most már tudom, hogy mégis anya. Mert kell, hogy az ember valakinek vagy valaminek apja, anyja legyen.

Én csak azt láttam, hogy kívülről sárgára festették a községházát.

Most már tudom, hogy belülről azért lehet piros.

Kívül hideg, belül meleg.

Mint a papírkrizantémok ott a vaspántosládában.

És az embernek kell a meleg. Jó az orvosságnak. Merevedő gerincre, csípőficamra, reumára, szitáló esőre, ragadós őszi sárra és a magányra, ha az aszfaltút a rohanó autócsordákkal ugyanolyan messze van, mint valamikor, és közel, nagyon közel van a csend.

Széljegyzetek

Burány Nándor.

Utazok. Megpróbálok látni is. És vagyunk olyanok néhányan, akik lejegyezzük, amit látunk. Néha tévedünk, néha már abban is tévedünk, hogy nem azt látjuk meg, ami fontos.

Szeretek utazni. Szeretek látni. Emberek, jelenségek, eszmék, elképzelések és megvalósulások. S mindez egy keretben, a gazdasági valóság határain belül. Nem tudok ennél izgalmasabb dolgot elképzelni. De még nagyobb szerűbbet sem. Most erről a valóságról próbálok jegyzeteket készíteni, magamnak is. Közben, tudom, magamról is képet adhatok. Másoknak.

1961. szept. 24.

Megint kint vagyok a birtokon. F-et itthon találtam, előbb a gyerekekről beszélgettünk, aztán az itteni életről, majd szóba hoztam, hogy miért is jöttem. Azt mondta, szívesen eljön velem, megmutat itt mindent, amire csak kíváncsi vagyok.

Először is az istállók felé mentünk.

A volt gépállomás udvarán rengeteg gép hevert elhagyottan, rozsdásan, használatlanul. Jó néhányat közülük sosem használtak, csak fizetik értük a milliókat.

Hozzá nem értő emberek vásárolták őket, akik nem tudták előre megállapítani, hogy ezen a tájon használhatók lesznek-e, vagy az itteni viszonyok, a munkások hiányos szaktudása, alacsony kultúrája miatt rozsdásodnak így.

Mintegy kilencszáz tehene és borja van az igazgatóságnak. Mondhatjuk: teljesítették a normát: egy hektárra egy tehén. Azt mondják, ilyenek voltak az utasítások.

Beszélggettünk a tehenészekkel, fejőkkel. A tej szerint kapják a fizetést. Egy tehen átlagban három liter tejet ad naponta, ha géppel fejk, és ötöt, ha kézzel fejk. Természetes, hogy ők többet akarnak keresni, és ha már a tej szerint alakul a keresetük, akkor inkább a kézi fejés mellett vannak.

Pedig gyönyörűen berendezett, fejőgépekkel ellátott, patikatisztaságú helyisége van a birtoknak. Tizenkét tehenet lehet egyszerre beállítani, és mikor vásárolták, akkor úgy gondolták, hogy ezután álom lesz itt a fejés, mert bizony kézzel nem könnyű naponta kétszer is megfejni húsz-harminc tehenet.

A remények nem váltak valóra.

Az irodában azt mondják: a mostani viszonyok között a gépek használata valóban sok nehézségbe ütközik, meg kell várni a jobb időket, addig leszerelik a gépeket, és elrakják őket, hogy ne menjenek tönkre.

Kinn a fejők kinevettek, mikor ezt mondtam nekik. Azt mondták: Tudja, úgy van ez, hogy mindenki elvisz innen egy darabot, egy alkatrészt, hogy híre se maradjon az egésznek. Annyi bizonyos, hogy ezeken itt ugyan nem fej senki többet!

Ezek az emberek két-három osztályt végeztek gyermekkorukban. Még elemi iskolai végzettségük sincs tehát, mielőtt azonban a fejőgépek mellé állították volna őket, elvégeztek egy tanfolyamot, és ahogy a gépek működését magyarázzák, nekem valóban úgy tetszik, hogy értenek a dolgokhoz.

Mégis mintha gyűlölnék a fejőgépet.

Nem értem egészen, de ők próbálják megmagyarázni, nyíltan, őszintén beszélnek.

Azt mondják, hogy ezek a tehenek egészen jól tejeltek, amíg nem kezdték el őket géppel fejni, a gép rontotta el őket, mert az sosem szivta ki teljesen a tejet, és így a tehen előbb-utóbb elapad. Most aztán ők szenvedhetnek, amíg kézzel megint helyre nem hozzák őket.

Mert, ugye, először nem nagyon értettek a gépek kezeléséhez, a tehenek sem szoktak még hozzá és...

És most azt mesélik, mennyi ügyvel-bajjal, káromkodással jár egy fejés lebonyolítása, a tehenek kitortek a vasketrecekből, szétrúgták a vákuum-üvegeket stb., stb., vége-hossza nincs a panaszoknak. Hogy mégis segítsenek magukon, úgy osztották be, hogy két tehenre, azaz két ketrecre jusson egy-egy ember. Így is kínlódtak egy ideig. De egyszer beállított az igazgató, és — azt mondják — lekiabálta őket, hogy micsoda munka-beosztás ez, ilyen drága gépekkel is csak két tehenet fej egy ember egyszerre, azonnal szervezzék át úgy a munkát, hogy négy gépet kezeljen egy ember.

Minden fejő emlékszik erre a napra. És én úgy érzem, hogy, akkor elhatározták, ők majd igenis megmutatják, hogy itt nem lehet úgy fejni, ahogy azt az igazgató az irodából elképzei!

Tudom: bolondos elhatározás. De ahogy a fejőistállóban beszélgetünk, mintha az ellenséget temetnék.

Este a párttitkárral beszélgettem. Nő, de olyan talpraesett, hogy férfiak között sem nagyon lehetne párját találni. Mesélem neki, mit hallottam a fejőktől a gépekről meg az igazgatóról. Fellobban. Védi az igazgatót, és nyilván igaza van.

Egyszer kijöttek a járásból négyen — mondja —, és az igazgatóval összejárták az istállót. Egyben megálltak, és megkérdezték az egyik gulyást:

— Mennyi tejet ad a te tehened?

A gulyás nem tévovázott, kereken kimondta, talán túlzott is egy kicsit, de az most mindegy.

- Az enyém megadja a kilenc litert!
- Hát ezek mennyit adnak? — kérdezték tőle.
- Három-négyet — jött a rövid válasz.
- És mivel eteted te a tiedet?
- Hát szárral.

A járásbeliek most az igazgatóhoz fordultak:

— Nohát, most hogy gazdálkodsz te, hogy ez szárral eteti a tehenét, mégis kilenc liter tejet ad, a birtok tehenei meg silót esznek, mégis csak három litert adnak? Mit szólsz te ehhez?

Azt mondja a titkár, ez borzasztó látvány volt, az igazgatót körülfogták, négy oldalról bombázták, tépázták, hogy nem tudott szóhoz jutni. Aztán, ilyen jelenetek után, lehet, hogy az igazgató sem volt egészen nyugodt és higgadt, mikor elrendelte, hogy másként osszák be a fejtőgépeken a munkát. De hát az igazgatót is meg kell érteni.

Nem is erről van szó. De a milliőrkről, amit a fejtőgépekkel széthúznak; arról a nagy értékű társadalmi munkáról, s ami, úgy látszik, megkapta a társadalmi elismerést, mert kifizették az árát, a társadalmi megbecsülés azonban mintha valahol elmaradt volna.

Dzsipen jöttünk be a birtokról az állomásig. Itt leszálltam, de szeretnék még egyszer, mostanában beszélgetni ezzel a párttitkárral. Hét éve dolgozik már ezen a birtokon, itt kezdett, kisujjában van minden gazdaság.

1961. okt. 12.

Ma véletlenül az utcán találkoztam K. K.-val. Régi iskolatársam, elektromérnök, egy nagy villanytelepen dolgozik két éve. Sokat beszélgetünk a munkakörülményekről, fejlődési lehetőségekről és távlatokról.

A villanytelepen, ahol dolgozik, ketten vannak mérnökök, az igazgató technikus, középiskolát végzett, jó néhány éve ezen a munkahelyen van már, jól-rosszul, de elvégzi feladatát. A baj ott kezdődik, hogy a mérnökök szerint egyre inkább rosszul.

A városi hálózat például igen rossz, elavult, és évek óta beszélnek már róla, hogy fel kellene újítani. Ilyenkor persze rendszerint azt szokták mondani, hogy nincs pénz. Most azonban úgy áll a dolog, hogy ha esetleg a pénzhányra panaszkodnak is, pénz van, sőt attól félnék, hogy év végéig majd nem tudják elkölteni, így most ripsz-ropsz kell majd valamit csinálni, hogy az idejében előírányzott pénzt elköltsék.

Így folyik terv nélkül a munka.

A technikus-igazgató viszont képtelen nagyobb méretű tervek elkészítésére. Ez érthető is, ezt senki sem vetheti szemére, ő mást tanult, és amit tanult, azt mint technikus tudta is, feladatát mindig nagyon jól elvégezte, ezért nevezték ki igazgatónak. De az új munkakör, az új viszonyok több tudást követelnek.

Ő viszont nem tud átalakulni, aprólékos, azt mondják, minden villanykapcsoló elhelyezésénél ott akar lenni, semmit sem szeretne kiengedni a kezéből, egyszóval, hiányzik belőle az a nagyvonalúság, amivel minden igazgatónak rendelkeznie kellene.

Neki csak középiskolája van, a mérnökök ilyen szempontból előnyösebb helyzetben vannak nála, és az ember ilyenkor arra gondol, hogy biztos azért ilyen kicsinyes, azért akar mindent egyedül csinálni, mert félti a pozícióját, félti, hogy alárendeltjei többre viszik nála.

Egy nemrég történt eset is erre világít rá.

A népbizottság a mezőgazdaság villamosítását tűzte napirendre, és megkérte K. K. fiatal mérnököt, hogy készítsen erről a témáról beszámolót. A mérnök el is vállalta a munkát, hiszen szakmájába vág, és igyekezett jól elkészíteni, tudta, hogy csak jót tesz, hiszen nagyon fontos feladatot bízta rá, és tisztában volt azzal is, hogy ha ezt most jól megcsinálja, akkor majd máskor is gondolnak rá.

A munka el is készült, ő arra gondolt, hogy átadja az igazgató azonban azt mondta neki, hogy ne írja alá a nevét, hanem adja be a cég jelzése alatt, vagyis mintha többen készítették volna. Nyilvánvaló, hogy ez így mit jelent: a cég készítette, és akkor azt nézik, hogy ki a cégnek az igazgatója.

Egyébként: nem kell hangsúlyozni, hogy itt két felfogás ütközött össze, ilyen összeütközésekkel napról napra, egyre gyakrabban és gyakrabban találkozunk.

K. K. mégis aláírta munkáját.

Mit tehetett az igazgató? Aláírta ő is a nevét, legalább úgy, mint aki ellenőrizte a munkát.

A rendelőknek nagyon megtetszett a munka, és úgy határoztak, hogy százezer dináros jutalomban részesítik elkészítőjét. Százezer dinár nem sok pénz, de nem is kevés. Most ezt a pénzt nem K. K. kapja, hanem felosztják. De nem is a pénzről van szó! Egy új nemzedék, mondjuk így: az egyetemet végzett nemzedék képviselői tömegesen jelentkeznek. Követelik a helyüket, pontosabban nem is ők, hanem a termelés, a gazdaság követeli őket.

Nagyon egyszerű lenne ez a dolog: Megjöttek az egyetemet végzett fiatalok, nincs más választás, a régi, szakképzetlen vagy nem eléggé szakképzett igazgatók és más vezető emberek helyébe őket kell állítanunk.

Így kívánja a helyzet, így van ez mindenütt a világon, korszerű termelést, gyáripart nem lehet iparosokkal csinálni. Végeredményben: ezért vannak az egyetemek, ez csak természetes.

De hát az emberek, akik a nehéz helyzetben, amikor nagy szükség volt rájuk, megállták helyüket, elvégezték a rájuk bízott feladatokat, most többet érdemelnek, mint hogy leváltjuk őket, vissza tegyük őket azokra a munkahelyekre, amelyre képesítésük van. Ez nem lenne éppen emberi dolog.

A szükségszerűség viszont megköveteli, hogy átadják vezető helyüket. Ez elkerülhetetlen. De nagyon sokan ilyenek. Annak idején, a háború után nem volt elég szakemberünk, gyorsan fejlődött gyáriparunk, átmeneti megoldásokhoz kellett folyamodnunk.

Állok a kérdés előtt.

Latolgatom a lehetőségeket. Azt mondják: ezek az emberek féltik pozícióikat. Lehet, hogy így van. Lehet, hogy akaratlanul is ezt teszik. Bizonyos viszonyok és lelkiállapotok szükségszerűen deformálódnak itt. És ez természetes is végeredményben: a kiegyensúlyozatlan fejlődési keretekben, gazdaságilag fejlett, kevésbé fejlett és elmaradott vidékek egymás közötti viszonya tükröződik az emberek egymás közötti viszonyában is.

Ezen egy-két ember alig segíthet. Még egy szervezet tudatos munkája sem változtathat a lényegen. Csak ennek megnyilvánulási formáit tompíthatja vagy élezheti ki. Igaz, ez is sok, ez is fontos.

És valami lehetetlennek a felismerése nem szabadna, hogy elkeserítsen bennünket. Csak egy másik felismeréshez vezet: könnyebben találjuk meg ténykedési körünket.

Egy hónap múlva is emlékszem erre a beszélgetésre. Utcánk sarkán beszélgettünk sokáig, hideg szél fúj, aztán bementünk egy kocsmába két

spriccerre. Most arra gondolok, hogy fordítva is beállíthattam volna ezt a dolgot, minden ettől függ. K. K. fejlődése, távlatai vigasztalóak.

És ez a lényeg, ez a fontos, ez kell hogy megadja az alapvető légkört. Az összeütközés, a zsörtölődés, az csak periferikus, végeredményben természetes dolog.

A beállítás viszont sokszor az ember pillanatnyi hangulatától függ. Én például nagyon rosszkedvű vagyok, ha reggel sáros a cipőm, ki kell tisztítanom, közben meg nagyon sietek. Ilyenkor könnyen igazságtalan lehet másokkal szemben bármelyikünk.

1961. dec. 24.

1953 ban alakult ez a vállalat. 18 alkalmazottja volt. Ma, 9 év után, négyszázan vannak. Vízvezeték-, fűtőtest- és villanszerelők. A távvezeték-szerelésből egyenesen a pártterkekezletre jönnek, ködmönben, gumicsizmában. Van valami rokonszenves így a megjelenésükben. Számomra legalábbis.

Nem fésülködnek meg, mielőtt szót kérnének. Kócosak, rendezetlenek a gondolataik is. De őszintén, nyíltan beszélnek. Hibákra mutatnak rá, mulasztásokra. Erélyes hangon követelik a bajok orvoslását. Érzik, hogy ha a vállalatról beszélnek, akkor a saját bőrükről van szó?

Ez itt most igazán nem szólam. Élmény.

— Miért vártunk az utolsó napokig az elosztási szabályzat, a kalkulációk, a termékegység szerinti jutalmazási szabályzat elkészítésével? Egész nyáron szemináriumokra jártak a vezetőink, utazgattak, fölvtették a napidíjakat, most meg, mikor dolgozni kellene, elmennek évi szabadságra?!

A másik:

— Mi mindennap 10—11 óráig állunk és várunk kinn a távvezetékek-nél. Addig nem kapunk anyagot a raktárból, nincs mivel dolgoznunk, csak állunk, az idő múlik, az autók meg nem jönnek.

A szállítási főnök:

— Az biztos, hogy így nem mehet tovább. Tervszerűtlen és rendezetlen a munka. Nagy Pionir tehergépkocsijaink vannak, és majdnem üresen szaladgálnak. Mert mi történik? Jön a rendelés, fölrakunk 20—25 kilónyi anyagot, egy félóra múlva aztán megint jönnek, és megint majdnem üresen mennek vissza. Azt mondják, az előbb valamit elfelejtettek. Kérdem én, mekkora anyagi kár származik abból, hogy az autók így szaladgálnak? És miért kell ezt a kárt a közösségnek fedeznie, fizesse az, akinek a hibájából történt!

A megjegyzéseknek, javaslatoknak és kifogásoknak nem szakad vége:

— Ebben a hónapban már kétszer előfordult, hogy a munka befejezése után 5 napot kellett tétlen várnunk, mire átvittek bennünket az új munkahelyre. Addig álltunk és vártunk, munkánk nem volt. Ebben a hónapban csak 60 százalékban teljesítettük tervünket. Kérdem, kinek a hibájából? Ki fizeti meg, hogy öt napig nem termeltünk? És ki biztosítja, hogy nem lesz a jövő hónapban is így?

Belemelegednek az emberek. Az ablakon keresztül nézem: kinn hull a hó. Az ablak mellett ül a jegyzőkönyvvezető. Csinos nő, jóvágású. A mögöttem ülő igazgató bizottsági elnöknek int, aztán kifelé mutatva, halkán mondja:

— Keresi a felesége.

— Nem bánom — legyint az elnök. Bársonynadrágos, fűrge szemű férfi.

— De hívja, menjen ki. — Kedves, frissen fésült.

Az elnök mintha szégyellné is, hogy itt is a felesége keresi, attól tart talán, hogy utána ugratják majd: még ide is utánad jön az asszony?!

— Nem érdekel, most nem ismerem.

A jegyzőkönyvvezető áll föl (jó szűk a szoknyája), és megy ki az asszonyhoz. Aztán, mikor bejön, egy kulcsot ad át az elnöknek.

Egy fiatal, kerek arcú, göndör hajú technikus a lakáskérdésről beszél

— Nálunk ez nagyon súlyos kérdés. Tavaly le is mondtunk a lakás-építés javára az elosztásra szánt pénzről. A lakásokból viszont nem lett semmi. Ehelyett nyaralót vettünk a tengeren, ez a lehető legfényűzőbb lesz, öt-hat milliót beleöltünk. És most lakásra nem jut, pedig kérdés, mi kellene jobban.

Az igazgató ül mellettem, súgja: ennek a fiatalembernek autója van, de elvárna, hogy a lakásáról más, a közösség gondoskodjon.

A gyűlés után, hazafelé menet beszélgetek a technikussal, azt mondja:

— Tudja, van néhány ember az igazgatóságban, akik már nem tudják, mi a lakásprobléma, nekik már nem fáj emiatt a fejük, ők nyaralót akarnak. Luxusnyaralót. Sejtí már, ki megy majd oda?

— Na jó. Miért nem vitatkoztak most többen a fiatalok közül? Látom, elég sokan voltak.

Kórusban:

— De mi csak vendégek voltunk ám itt!

Meglepődtem. Magyarázták:

— Itt csak négy fiatal van a Kommunista Szövetségben, azok is lányok, csöndesek, azért is vették fel őket. Mi meg sokat vitatkozunk, és így nem szeretnek bennünket.

Elevenek és őszinték. Jólesik. Van köztük egy kedves, csinos kislány, meglepő érettséggel beszél. Alig tudom elhinni, hogy ennyire ismerik, még a szép lányok is, a vállalati viszonyokat. Pedig azt mondják, az igazgató azzal szokott megjegyzéseikre válaszolni:

— Hallgassatok, ti még nem értetek ehhez.

Szép téli délelőtt, sietünk ebédelni. Jólesik a hóesés is, ahogy velük lépkedek. De aztán otthon, ahogy róluk gondolkodom — ha jogom volna rá, egy kicsit sajnálnám őket. Arról beszéltek, hogy ráuntak most már vitatkozni, rájöttek, hogy nincs értelme, úgysem hallgatják meg őket, vagy ha igen, aztán úgymégy minden megint, mint régen.

Hát megy. De nem egészen a régi szerint.

Nagyot fejlődött ez a vállalat, a hibák, mulasztások is nagyobbaknak látszanak, jobban észrevehetőek. Növekszik az alkalmazottak száma, növekszik az életszínvonal is. Rossz a munkaszervezés, gyöngye a munkafegyelem, nincs és megint csak nincs pénz. Tavaly is ezt mondtuk. Nincs a vállalatban se mérnök, se jogász, se közigazdász. Ma még nincs. Országszerte tele vannak az egyetemek. Ha nem lesz egy év múlva, öt év múlva már biztosan lesz.

Az is igaz, hogy a meglévő erővel sokkal jobban is lehetne gazdálkodni. Azt mondja egy munkás: Nálunk annyi a munkavezető, hogy nem lehet tőlük mozogni. Minden iroda tele van velük. Ők a legjobb szakemberek, a legjobb munkát végezhetnék, ők kapják a legnagyobb fizetést, de nem termelnek.

Az igazgató:

— Az országban a legjobb fűtőtestszerezők nálunk dolgoznak. Kettő fél évig Svájcban voltak, mérnökök mellé is odaállíthatjuk őket. A svájciak, mikor látták, hogy mekkora tudásuk van, nem engedték el őket a vezető helyekről. Ezeket az embereket meg kell becsülnünk.

Később is beszélgetek a fiatalokkal, főleg a technikusok nem értnek egyet ezzel. Most, hogy ezt írom, nekik kell igazat adnom, ezt pedig főleg azért tartom fontosnak magamnak lejegyezni, hogy egy év múlva, ha elmegyek hozzájuk, tudjam majd magamat és őket is mihez mérni.

1962. jan. 4.

Délután sütött a nap, a hó nagyjából elolvadt. Most éjjel után is tiszta az ég, de úgy megfagyott a járdán a sár, hogy a gumitalp is kopog. Ijesztő fénnel ragyognak a csillagok, az állomásról egy elkésett sínbuszfűtty még utánunk kanyarodik a mellékutcába. Aztán semmi. Csak a sarkon füstöl a pékség kéménye.

B. az asztalosüzemről beszél. Erdézmérnök, fafeldolgozó szakot végzett. A helyi bútorgyárat a múlt évben korszerű gépekkel szerelték fel. Jól is megy a munka, szakemberek is vannak, és rendelésben sem lenne hiány. Főleg kivitelre dolgoznak, az angoloktól és magyaroktól jön a legtöbb rendelés.

Ez kicsit baj is. Ezekről függ az üzem évi tervének teljesítése. Mikor a munka felől érdeklődöm náluk, azt válaszolják: ha a magyarok átveszik az árut, minden jó lesz...

Nem veszik át mindig?

A minőséggel bizony néha baj van. Elmegy az áru Angliába, és miután megérkezik, egyszer csak jön a jelentés: a minőség nem kielégítő, nem vesszük át.

Az ember szinte nem hiszi el. Ebben a városban, sőt a környéken is komoly múltja van a fafeldolgozásnak. Ez azt is jelenti, hogy jó szakemberek állnak a gépek mellett. Miért gyenge akkor a minőség? Miért jön vissza az áru.

Egyesek szerint a viszonyokban kell az okokat keresni.

Mert mi történt egy alkalommal? Az ellenőrök csomagolás előtt átnézték a külföldre szánt szekrényeket, mielőtt azonban becsomagolták volna őket, néhány munkás titokban belülről összekarcolta a szekrények ajtaját.

A következmény?

A szekrényeket gyönyörűen becsomagolták, nagy elővigyázatossággal berakták az autóba, aztán a hajóba, útnak indították Angliába, ott persze átnézték őket, mielőtt átvették volna, és jött a jelentés: a minőség nem megfelelő.

Azt mondják, a munkások mindezt bosszúból tették. Néhány nappal előbb ugyanis valamilyen ügyben lehívták az igazgatót az üzembe, hogy megbeszéljenek vele valamit, az meg azt válaszolta, hogy nem ér rá; jó, jó, mondogatták az emberek, és aztán cselekedtek is. Rettentő nagy kárt okoztak.

De tudják-e, hogy nem az igazgatónak, hanem önmaguknak?

Néhány millió dinár elúszott a szekrényajtó-karcolással. Pedig milyen sokat kell azokért a milliókért dolgozni!

De nem először és nem utoljára küldték vissza rossz minőség miatt külföldről a gyár portékáját.

Egy mérnök azt mondja: Mindez azért van, mert a munkavezetők sokszor nem küldik vissza a rosszul megmunkált bútordarabokat, nem akarnak kellemetlenséget és haragot, inkább átengedik a kisebb-nagyobb hibával elkészített részeket, úgy: sógor-komaság alapon.

És a távlatok?

Azok sem virágosak. Legalábbis néhány dolog arra enged következtetni, hogy még sokat, nagyon sokat kell harcolni, mire az üzem dolgozói elsajátítják a nagyüzemi termelés módját.

Igen nagyok az ellentétek a fiatal mérnökök és az idősebb asztalos-mesterek között. A mérnökök azt mondják, a mesterekkel, különösen pedig a mesteriskolát végzett műszaki igazgatóval lehetetlen dolgozni. Minden elgondolást megtorpedóz.

Egy fiatal mérnököt például megbízták, hogy becsülje föl a munkahelyeket, az egyes operációkat. Ment is ez a munka, csak egy-két akadály merült föl: néhány embert nem tudtak hova tenni, ahogy mondják: az volt a kérdés, hogy rezsín maradjanak, vagy sem.

A fiatal mérnök nem akart hibát elkövetni, ezért úgy gondolta, legjobb lesz, ha bemegy az igazgatóhoz, és megbeszéli vele. Így is tett. Az igazgató a műszaki igazgatóval tárgyalt, de csak megmagyarázta a mérnöknek, hogy kell csinálni.

A mérnök aztán kiment, a műszaki igazgató is utána:

— Ide figyelj, hogy mész te az én megkerülésemmel egyenesen az igazgatóhoz? Én kalapot emelek a te diplomád előtt, de jegyezd meg, hogy itt egyelőre még én vagyok a mérnök!

Egy másik mérnök hasonló viszonyokról beszél:

Mikor a vállalatba került és szétnézett, mindjárt látta, hol a hiba. A politúrozó osztály az üzem „szűk garatja”. Itt főnknak a termelés, emiatt nem tudják más osztályok modern gépeit teljesen kihasználni.

Kiharcolta, mert harcolni kellett, hogy politúrozó gépeket vegyenek, aztán arról is meggyőzte az illetékeseket, hogy újabb, nagyobb helyiséget építsenek a politúrozóknak.

Az építkezés meg is kezdődött. Egy kőműves meg két munkás dolgozott. Lassan haladtak, de csak elkészültek volna, ha nem rángatják folyton az embereket más munkára.

Most itt vannak a fagyok, a kőművesek nem dolgozhatnak. Valakinek érdeke volt, hogy a mérnök elgondolása ne valósuljon meg tél előtt. Csel-szövése sikerült, de ki fizetett rá, és miért nem vonta felelősségre a munkaközösség azt, aki lehetetlenné tette a mérnök tervének megvalósítását?

A félig kész épületben nem dolgozhatnak a munkások, az osztályon továbbra sem tudják teljesen kihasználni a gépeket. A keresetek meg alacsonyak.

A mérnök azt mondja: Nem mehet ez így sokáig, előbb-utóbb elfásul az ember, semmiért sem tud lelkesedni.

Ebből a légkörből adódhatnak aztán ilyen esetek is: az üzemben egy munkásnő többet keresett, mint az igazgató. Ez a munkásnő a műszaki igazgató felesége.

Nem kellene a mérnökök. Nem és nem. A munkástanács ülésén nyíltan is megmondják. Egy öreg mester így szólt:

— Mínek vezessük be őket a munka fortélyába, azért, hogy aztán öt-hat év múlva kitérjenek bennünket?

Így gondolkoznak a pókhálós eszű bácsik. És sokszor hatásuk alá kerülnek a fiatalok is. A modern gyáripari termelés eszméjét számúzik a gyárból, nem látják, hogy csak így tudják megállni helyüket a hazai meg a nemzetközi versenyben. Egymás után „marják ki” a mérnököket.

Nem jó, nem tud semmit — mondták az utóbbira is egyre, az meg elment, és egy nagy boszniai vállalat igazgatója lett.

Egyedül megyek már hazafelé, egy óra tájt, éjfél után. Jó, hogy régi diáktársaim már itt-ott mint mérnökök, agronómusok vagy orvosok dolgoznak, közvetlen beszélgetésben sok mindent megtudhatok tőlük.

Most jöttem haza a vattagyárból. Kicsit kifáradtam, fölizgultam, volt olyan perc, hogy nem tudtam nyugodtan állni, sétálnom kellett.

A fehér köpenyes lányok, asszonyok otthagyták munkahelyüket, és mindannyian a nagy terem közepe felé jöttek, mikor az igazgatóval meg a műszakival megérkeztünk. Mindenfelé nagy vattahalmazok. Egy-két kisebb gép és 40—50 munkásnő. Főleg kézzel dolgoznak.

Mikor beléptem, meglepődtem, majdnem zavarba jöttem: ennyi nő és a fehér vattacsomók, hiába, férfiak-nők még nemigen beszélnek egy társaságban menstruációról.

Aztán ismerős arcokon akadt meg a szemem, a falakon kíváncsian kerestem a szellőztető berendezéseket, így palástoltam meglepetésemet. igazán nem gondoltam, hogy ilyen, asszonyoknak való vattát készítenek.

Megkezdődött a gazdasági egység értekezlete. Minden nő fehér köpenyben volt, csak az egység főnöke viselt kék köpenyt. Fiatal, rövidre nyírt hajú asszony, nemrég szült, napi négy órát dolgozik.

A munkásnők haragszanak rá, kicsit irigységből, kicsit jogosan. Irigykednek, mert ők régóta itt dolgoznak már, de szakképzetlenek, ez a nő meg most jött ide, de technikus, és mindjárt megtették a gazdasági egység főnökének.

Így panaszkodnak rá: most jött ide, nem ismeri a termelést, és mindjárt főnök lett.

Haragjuk másik oka:

Az új főnök nem tud bánni a rábízott munkásokkal, sokszor goromba velük, nagyra van a tudásával. Érezteti velük, hogy ő a főnök. Ez bizony nem megy. Az emberekkel így nem lehet boldogulni. Erre előbb-utóbb ő is rájön majd. De addig még...

A napokban például fölvetett egy új munkásnőt, erre föllázadt az egész munkaegység, az igazgató bizottság ülésén is bírálták. Azt válaszolta:

— Mi közöttök hozzá, azt veszek föl, akit akarok, itt én vagyok a főnök!

Az emberek megjegyzik az ilyen válaszokat, és sokáig nem felejtik el.

Ezen az ülésen beszélt a főnök, az igazgató és a műszaki igazgató is. Az üzem, pontosabban: az üzembrész előtt nagy feladatok állnak a hónap hátralevő részében. Árujuk ugyanis nagyon kelendő. Nem győzik kielégíteni a piacot.

Januárban például kétszázezer vattacsomagot kell leszállítaniok. Tizenötödikéig csak ötvenezret készítettek, fél hónap alatt csak egy negyede lett kész.

Mi legyen most a teendő? Vegyenek föl újabb munkásokat, hogy teljesíthessék a tervet, vagy elvállalja a gazdasági egység, hogy ha napi tizenhat órával is, de annyit termel, hogy a rendelést leszállíthassák? Mert meglehet, hogy februárban már csökken a kereslet, és akkor ők itt maradnak a munkaerő fölösleggel.

Jól meg kell gondolni a dolgot. Az igazgató egyedül nem akar határozni, elmondta, ismertette a tényállást, és most döntsének maguk a munkásnők. Róluk van szó, az ő sorsukról, úgy lesz, ahogy határoznak, és aztán ők vállalják a felelősséget, viselik a következményeket is.

Az igazgató szavai után következett a vita. Negyven asszony egyszerre kezdett beszélni, mindenkinek nagyon fontos mondanivalója volt.

Egy csillogó szempárt kutattam az asszonyarcok között. Végre rátaláltam. A tegnapelőtti ülésen ő beszélt a leghatározottabb hangon. Most két sor asszony mögött, egy vattahalom tetején trónolt, huncut mosollyal az arcán nézett végig a termen, Silvana Mangano volt ilyen a Keserű rizsben.

Milyen nehéz és milyen érdekes igazgatónak lenni! Most, az új helyzetben. Nem ő dönt már, nem is az igazgató bizottság, és itt bizony nem hallgatnak a munkásnök. Nagyszerű az igazgató, szeretik is, az utóbbi években talpra állította az üzemet, de ha beszél, csak öt-hat asszonyhoz tud szólni, a többiek nem hallgatják.

Főleg a főnöknőt szidják.

— Nem kell. Nem tud semmit!

— Csak négy órát dolgozik.

— Nekünk mester kell, aki meg tudja javítani a gépeket!

— Adják vissza ide F. mestert!

— A. menjen az irodába dolgozni!

A hangzavarban alig lehet kivenni a szavak értelmét. Sohasem voltam még ilyen összejövetelem. Nagy élmény. Úgy érzem, gazdagodom.

— Mióta F. mestert elhelyezték a másik osztályba, mindig rosszak a gépek. Ez a baj, ezért nem megy a munka, nincs hozzáértő, aki megjavítaná őket.

— Az új főnök ezzel nem törődik. Tegyük el innen!

Az igazgató is nyugtalanodik. Ő is a főnöknő felé fordul: Hallod te ezt, látod, milyen véleményekkel vannak rólad?!

A fiatalasszonynak kékül-zöldül az arca. Épp csak hogy nem sír. Megfordul, ki is menne már. De nem teheti.

— Elég már a meséből! — hallani innen is, onnan is, egy órája már, hogy vitatkozunk, én addig a félnapi normámat teljesíteném. Van, aki igazat ad a méltatlankodóknak. Pedig: akik most dolgoztak, akik nem figyeltek a vitára, nem vettek részt benne, azok holnap az udvaron folytatják.

Most itthon vagyok, de rohanok a technikai iskolába. A műszaki középiskolák végzett tanulóinak viszonya a munkásokhoz, és fordítva, mindennapi probléma az üzemekben.

Sok a megrázkódtatás, keserűség, ellenkezés. A vattagyári technikusnő sem bírta sokáig, az értekezlet végén sírva ment szobájába, nagy könnyek gördültek le az arcán, és úgy látszott, hogy nagyon, de nagyon fáj neki valami.

Utána még beszélgettem az igazgatókkal. Azt mondják: Így van ez, a nők nem tűrik el, hogy nő legyen a főnökük. Mert ott van F. mester. Mindenáron azt akarják visszakapni. Talán nem is csak azért, mert jól ért a szakmájához.

Az, valóban csak az tudott csöndet teremteni az értekezleten; mikor beszélni kezdett, egyszerre síri csönd lett, mindenki hallgatott, rendkívül nagy tekintélye van. Az értekezlet után két asszonnyal indult haza, betértek a sarki büffébe.

Tudni kell beszélni az emberekkel. Lehet akármilyen rendszer, a sikernek ez a titka, a mai gazdasági rendszerben még inkább, mint bármikor!

Minden munkavezetőnek tudnia kellene ezt, tudja is talán, több mint valószínű. De miért olyan nehéz mégis megértőnek, tapintatosnak lenni mások iránt?

A tragédia-fordítások kulisszái mögül

Szeli István

Száz éve, hogy megjelent Az ember tragédiája, s azóta — ha hihetünk Halász Gábornak, a kritikai Madách-kiadás szerkesztőjének — csak a két világháború közötti húsz év alatt tizennégy nyelven tizenhét fordítása jelent meg. Talán csak Petőfit ismeri jobban a világ, igaz, őt is inkább a hősi élet és a romantikus halál révén. Ennek az Európán kívül rekedésnek az okát keresve az irodalomtörténészek a társadalmi fejlődés Európától elütő tempójára, a „történelmi késésre” szoktak hivatkozni, amely a magyar irodalmat a szellemi különfejlődés sajátos esetévé tette. A példa kézenfekvő: Adyt is a rokon fejlődésű, közép-európai történelmi sorsú népek értették és értékelték elsőnek. A Tragédia azonban kivétel: gondolatisága, bölcséleti fogalomköre, emberi egyetemessége nem követeli meg annak a talajnak az ismeretét, amelyben gyökereit engedi; a mű anorganikus képződménye a magyar irodalomnak, mert csak távolról kíséri a nemzeti élet kérdéseit és gondjait. (Az egész hatalmas történelmi tablón csak egy históriai magyar képe villan fel, Hunyadié.)

Azt hisszük, mégsem ez a „talajtalanság”, az egyetemes emberi nyelv fogadtatta el a világgal a Tragédiát. Más az oka ennek: a színi produkció lehetősége. Igen jellemző a mű európai fogadtatására, hogy színpadtechnikai, rendezési és színháztudományi vonatkozásokban sokkal több tanulmány foglalkozik vele, mint irodalomtörténeti vagy esztétikai-elméleti szempontból. S ugyancsak ez, a színi megjelenítés szándéka hívja életre az utóbbi negyven esztendő három szerbhorvát fordítását is.

Ismeretes, hogy a Tragédiára 1883-tól, az első színpadi előadástól kezdve figyel fel az irodalmi világ. Sorozatos európai előadása után Zágrábban 1914 májusában hozzák színre (szerbhorvát nyelvterületen először és utoljára), de éppen ennek a színpadi adaptációnak a sorsa bizonyítja leginkább, hogy a műhöz nem lehet pusztán a színpadi mutatványosság felől köze-

ledni, mert a színpad olyan művi beavatkozásokra csábít, amit a Tragédia bölcséleti anyaga nem viselhet el súlyos következmények nélkül. A majd-nem teljes zágrábi kudarc oka a sem a gondolati koncepciót, sem a költői értéket nem érző, csak a színpad kívánalmait szem előtt tartó adaptálás, amelyből szinte nyomtalanul tűnik el a költő mondanivalója. Ha meg-gondoljuk, hogy az öt nap alatt cseh nyelvű *színpadi* szövegből fordított Tragédia mindössze *tizenkét* nap alatt került színre rendkívül terhes po-litikai légkörben (néhány héttel a világháború kitörése előtt), akkor meg-értjük az egykori lapvélemények éles és elutasító hangját: „A bemutatót hűvösen fogadta a közönség. Ez érthető s egyben vigasztaló is, mert ez annak a jele, hogy megiscsak új korszakba léptünk, olyan korba, amelyben ébredezni kezd a vágy a harc és a megismerés után, s van remény, amely megvalósulhat: a nép és az egyén jobb élete, azaz, hogy a célért mégis ér-demes küzdeni”. (*Slobodna riječ*) „Nem lehet kétség afelől, hogy a mű nagy alkotás, koncepciójában és mély filozófiájában egyaránt, de a színpadról mégsem hat úgy, ahogy azt el lehetne várni”. (*Obzor*) „...senki sem saj-nálta, hogy a rüggöny utójára gördült le. Ilyen dolgok ötven évvel vagy még többel ezelőtt lehettek szenzációk, akkor hatalmasnak és újnak ha-tottak, de ma már többé nem lelkesít a sok szó, a tarka szín, a lárma, az illusztráció, a történelmi kinematográf...” (*Novosti*). „Ez a mély pesszi-mizmus, amely többé semmit sem mond, s a végpusztulás bibliai legen-dájához tér vissza, nehezen elégítheti ki a munka és a könyörtelenül nehéz létharc mai emberét. De mégsem helyes a priori megtagadni ennek a majd ötven évvel ezelőtt alkotott műnek irodalmi és filozófiai értékét, amihez nem férhet szó”. (*Narodne novine*)

A Tragédia balsikerű zágrábi bemutatója azonban nem hagyott mé-lyebb nyomot a mű befogadásában, negyed évszázad múlva újra három fordítás lát napvilágot, kettő szerb és egy szlovén nyelven. S ez Zmaj 1889-i fordításával együtt már ötödik átültetése a Tragédiának.

Halász Gábor, a Madách-filológia egyik legjobb művelője, pontatlan-nak bizonyult Madách összes műveinek egyébként kitűnő kritikai kiadá-sában. Három szerbhorvát fordítást tart számon a két háború között: Klearhét, Vladislav Jankulovét és Svetislav Stefanovićét, holott csak kettő jelent meg: Jankulov fordítása 1938-ban és Stefanovićé 1940-ben. Halász adatai Mohácsi Jenőtől, a Tragédia német fordítójától származnak, aki 1939-ben a Stefanović-féle szöveg végleges kialakítása ügyében Bel-grádban járt, s itt értesült Klearh fordításáról, de hogy Klearh azonos Jankulovval, akkor még nem tudhatta, mert Jankulov Klearh álnéven adta ki a fordítást. Erre meg is volt az oka: az egyház (mind a katolikus, mind a görögkeleti) mindvégig hűvös és tartózkodó álláspontonról nyilat-kozott Madách műve felől, a harmincas évek szabadtéri spektákulumával pedig éppen a liberális szabadgondolkozó Madáchot akarta kiszűrni a Tra-gédiából. „Igazán bensőséges, vallásos lelkekre Madách Tragédiája kínos benyomást tesz, mint akik imádság helyett káromkodást, isteni tervek he-lyett inkább kontárságot, nagy, teremtő stílus helyett inkább cinizmust s az ördög tűrhetetlen pökhendiségét érzik ki, s elzarándokolnak az ilyen földről Dante poklába, hogy áhitatot és kegyeletet tanuljanak” — írja róla Prohászka püspök.

Jankulov intim közlésben maga is beszél kételyeiről a kiadónak, a *Kalangya* akkori szerkesztőjéhez, Szirmai Károlyhoz írt levelében: „A mű egy fenköltén gondolkodó világzenének szabad bölcsellete. Én, annak for-dítója, pap vagyok, kinek irodalmi tevékenysége censura alatt áll. A műben nagyon egy jelenet Konstantinápolyban, mely egy oly történelmi beállítást tartalmaz, mely a szigorú orthodoxiának nem felel meg, leg-

alább is nem átlagos papi észnek. Azért úgy határoztam, hogy a fordítás egyelőre nevemnek a kihagyásával jelennék meg. A címlapon csak ennyi állna: „Prevod sa madjarskog”. Egy későbbi levelében pedig: „Álnevem, ha már kell: KLEARH”.

Itt a nyitja tehát a Halász-féle kritikai kiadás tévedésének.

A Tragédia első szerb fordítója Zmaj. Amikor a Tragédiát fordítja, már olyan fordítás-sikerek állnak mögötte, mint Arany Toldija, Petőfi János Vitéze stb. Ezek a művek elsősorban a maguk népies-realisztikus ideáljokkal, társadalmi mondanivalójukkal és nyelvi eszményükkel hatottak rá, Vuk és Branko nyelvi-költői forradalmának egyik legsikeresebb beteljesítőjére. A magyar nemzeti klasszicizmus költői programjának megvalósulása Zmaj ars poeticáját és irodalmi programját is igazolta, aminek természetes folyománya volt a kongeniális Arany- és Petőfi-fordítás. Madách költészetében azonban Zmaj nem találhatta meg ezeket a korszakos jegyeket, ezenkívül Madách lelki tájai is idegenek voltak az ő költői világához. De Zmaj nem is a maga programját és költőiségét kereste Madách költészetében, fordításához az irodalmi élet egy eseménye adta meg az alkalmat és indítékot. Negyvenéves írói jubileumát a hivatalos magyar irodalom is megünnepli: a Kisfaludy Társaság levelező tagjává választja, Abrányi Zmaj verseket fordít, Gyulai és Szász Károly pedig ünnepi beszédet mond a Kisfaludy Társaság díszülésén. Zmaj lapjában, a *Starmali*-ban köszöni meg nyilvánosan is az ünneplést, a Kisfaludy Társaságot pedig levélben értesíti, hogy Madách Tragédiáját fordítja „hálából a negyven éves jubileum alkalmából rendezett ünnepségért”. Nem egész kilenc hónap múlva a Kisfaludy Társaságnak ajánlva meg is jelenik a Čovekova Tragédija, az akkori viszonyok közt szokatlanul nagy: 1700 cirill- és 700 latinbetűs példányszámban. A feladat és alkalmosság azonban ezúttal sem jó ihlető: a fordítás tónusban és dikcióban, stílusban és versmértékben, egész költői felfogásban elüt az eredetitől, s a fordító költészetének erős jegyeit viseli magán. Soha költői tárgy nem esett oly messze költőtől, mint a Tragédia tárgya Zmaj „provinciális gondolatvilágától” — ahogy kritikusan nyilatkoznak róla. Nem csoda, hogy a fordítást — tartózkodón fogadják, maga Zmaj pedig csendes rezignációval, fáradt panasszal veszi tudomásul a kudarcot: „Ezen a könyvön csaknem kilenc hónapig dolgoztam, időből és munkámból szakítva, amiből élek, azaz hogy csak elégedélek. Sokat kellett éjszakánként is dolgoznom, aminek gyenge egészségem látta kárát, azt pedig, hogy az én koromban ettől a fáradságtól valamelyes hasznot is reméltem — íme, nyilvánosan is bevallani a legkevésbé sem szégyellem. Ami a latinbetűs kiadást illeti, ebben egyedül az a szándék vezetett, hogy én is segítsek lerombolni azt a kínai falat, amely a „szerb” irodalmat a „horváltól” elválasztja. S hány előfizető jelentkezett a latinbetűs kiadványra? Valamivel több, mint amennyit az ujjaimon megszámlálhatok... Ha nem akadnak vevői, majd akadnak evői, amelyek majd elrágcsálnak ezen a könyvön is... Egészségükre válják. Remélem, hogy ettől az eledeltől nem rontják el gyomrukát”.

Zmaj fordítása tehát megbukott, noha — mint a Tragédia egyik későbbi fordítója írja — „a magyar imperializmus alatt egy ilyen fordítás joggal számíthatott nagyobb elismerésre és tágabb keblű elnézésre”.

A Zmaj-féle szöveg elavultsága még nyilvánvalóbbá lesz a harmincas évek végén, amikor ismét felmerül a színpadi előadás gondolata. A szabadtéri előadások közönségikerein felbuzdulva, a Dunabánsági Színtársulat, a Zágrábi Horvát Színház, a zombori színház, a beogradi Nemzeti

Színház és a ljubljanoi Narodno Gladališče szinte egyidőben veszi fel játérendjére a Tragédiát; rendezők, kritikusok, írók, fordítók, dramaturgok utaznak a szegedi játékokra a bemutató előkészítése miatt; Németh Antal 1940-ben Ljubljánában tárgyal Vidmarral, a színház dramaturgjával a mű kamaraszínházi bemutatójáról, s készül a Tragédia szlovén fordítása is. A dramaturgok és a kritikusok egyöntetű véleménye szerint azonban Jankulov fordítása nem lehet alapja a szöveggönyvnek, új fordításról kell gondoskodni, mert Jankulov szövege „ünnepeyes, helyenként erősen egyházi színezetű... kemény, kötött és merev”. De Jankulov nem is számolt a színpad követelményeivel, hisz még a húszas években kezd hozzá a fordításhoz, amikor nemhogy a színrehozásra, de még a kiadásra sem gondolhatott. „Jaj annak a fordításnak, amely azért készül, hogy a színeszék könnyebben megtanulhassák” — írja egyik levelében Szirmainak.

A színházak Svetislav Stefanovičtól, a Shakespeare-tragédiák sikeres fordítójától várják a megoldást, a színpadra is alkalmas szöveget. Stefanovič azonban nem mondhatja el fordításáról, amit Babits a magyar Infernóról: „Több évi, inkább gyönyörűséges, mint fáradságos munka eredménye”, mert még Zmajnál is gyorsabban ültette át a Tragédiát. Három szín fordítása már korábban megjelent (egyét a belgrádi rádió is bemutattott), a többi tizenkettőt 1939 márciusában fordította Vojnovich Géza és Mohácsi Jenő segédletével, de leginkább a német szövegre támaszkodva. Madách nyelvének fogyatékos ismeretét azonban nem pótolhatták a magyarázatok: Stefanovič fordításában találjuk a legtöbb anyagi hűtlenséget az összes áttünetések közül. A „nonum prematur” elvének a megkerülésével készült, kellően ki nem érlelt fordítás gyakran Madách filozófiai mondanivalójának a rovására megy, pl. a családról és a magántulajdonról alkotott véleménye torzult el benne:

Család és tulajdon lesz

*A világnak kettős mozgatója,
Melytől minden kék és kín születni fog.*

Stefanovičnál:

Posed i porodica,

*Dva glavna biće svetu pokretača
Iz kojih će se radjati svaka slast.*

Mégis, tévedései ellenére is, egyedül neki sikerült megteremtenie a fordításban a drámai feszültség légkörét, felszínre hoznia a gondolatok drámai elemeit, és sikerült megszabadítania a szerb szöveget minden hordalékanyagától, amely Zmajnál már eliszaposította a drámai ereket (szövege kb. 200 sorral hosszabb az eredetinel), frissebbé tenni Jankulov kenetességét, oratori modorát. Ezzel a fordítással, amely már sokkal közelebb került a szöveggönyv igényeihez, talán már meg lehetett volna kísérelni a bemutatót is, mert kellőképpen érezteti a történelmi képek színeit, a gondolatok ritmusát, s jelen van benne az eredeti szöveg drámai feszültsége is.

Azok az események azonban, amelyek néhány hónappal ezután bekövetkeztek, végleg levették a műsorról a Tragédiát.

A fiatalok és a fekete-fehér jegyében

B. Szabó György

A modern grafikának

tavalyi nemzetközi seregszemléje Ljubljanában — a IV. Grafikai Biennale — háromszáz művész kilencszáz lapjának a találkozója volt. Két szembeötlő jelenségre a néző azonnal felfigyelhetett: a fiatal grafikus nemzedék feltörésére, és arra a mind teljesebben kifejezésre jutó törekvésre, hogy a fekete-fehér újra visszanyerje évszázados jogait.

Az eddigi három ljubljanoi Biennialén ez a törekvés még kevésbé kifejezetten érvényesült, s míg mindhárom Biennale anyaga a modern grafikai eljárások és kísérletezések széles skáláját és lehetőségeit villantotta fel (vonatkozik ez elsősorban a kő megmunkálására és a színes litográfia kifejezett egyeduralmára), a IV. Biennale egyik alapvető tényeként éppen a fekete-fehérhez való visszatérést kell kiemelnünk.

A már-már festészté váló grafika,

különösen a litográfia, egyre bonyolultabb technológiai eljárások segítségével, a színek felülnyomásának egyre szélesedő skálájával és mind állhatatosabb ismétlődésével, azután a maratásnak, a ráspolynak, a fészűknek sokfajta és rafináltan alkalmazott használatával, eljutott a sajátos „grafikai festésztet” megteremtéséhez, ehhez a felemás grafikai vagy festészeti törekvéshez, ehhez az érdekes, figyelemreméltó kísérletezéshez: a sokszorosítással készült grafikai lapok törvényeinek és szabályainak a tágitásához és korszerűsítéséhez, de egyben felszámolásához is. A korszerű technika eredményei — így volt ez évszázadokon át — soha nem kerülték meg a képzőművészetet: egy-egy új anyag felfedezése, megmunkálása és alkalmazása képzőművészeti feladattá lett előbb-utóbb, gondoljunk az építészetre, a szobrászatra, a festészetre és az iparművészetre: az anyag pedig,

a maga törvényeinek megfelelően, megteremtette a maga szépségeszményeit, érett és követendő mintáit és példáit.

Az új festék- és kötőanyagok, a papírgyártás minőségi teljesítményei, az egyéb megmunkálási eszközök növekvő száma és tökéletesítése, a felünyomási eljárások lehetőségeinek állandó tágítása — a litográfia esetében — a megmunkálásra váró alapanyagoknak, a kőnek mind gondosabb és körültekintőbb kiválasztása és kiképzése — a művéség túltengését eredményezheti és eredményezi is. A „kombinált technika” uralma lép fel és köszönt be: kísérletezés is, de azon túl: az alkotói tehetetlenség beismérése. Festéset is, grafika is — lényegében se az egyik, se a másik: úttörés és kísérletezés, agonizálás és haldoklás — egy évszázados műfaj széthullása és felbomlása.

A fekete-fehérhez való visszatérés

nem egyértelmű a grafikai eszközök felújításával, nem jelent visszatérést a grafika klasszikus fegyvereihez: a modern technológiai eljárások itt is teljességgel érvényesülnek. A vonaltisztaság a felületek megmunkálásának rafináltan alkalmazott bonyolításában fokozottan érvényesül, dominál; a formák és a vonalak szövevényességében feszültség bujkál és húzódik meg; a geometrizálás tisztaságát az érzelmesség árnyékolja és bontja fel; a kétdimenziós felület a fekete-fehér eljárásban a koncentrációt feltételezi: szükszavúságot, zártságot, játékosságot, rendet, fegyelmeztséget, de ugyanakkor mindennek az ellentétét is: az áradást, a kitárulkozást, a lazítást, a megkövesedést, az esetlegességet, az improvizációt, a kötetlenséget. A technológiai eszközök tökéletesedésével a kifejezőmód gazdagodott, a moduláció skálája mind kiterjedtebbé vált: leheletszerű szürkék és mélyfeketek közötti feszültségek csapnak át egymásba szilajon és fékezhetetlenül, vagy oldódnak fel a békés egymásmellettség szelíd-ségében és nyugalomban; a kerekded, kiegyensúlyozott formák egyhangúságát és tökéletes lezárulását kikezdi az amorf formák befejezetlenséget, töredékességet, fejleszthetetlenséget sugalmazó alakzatai; a megmunkálatlan fehér funkcionális szerepe növekvőben: a perforált fehér felületek tagolnak és egybefűznek, hiányérzetet és befejezetlenséget, ritmustalanságot és ritmikusságot szuggerálnak. A fekete-fehér világának a határai mintha eltolódtak volna, kimozdultak volna fegyelmezett nyugalomból, és a háttartalanság lehetőségei, a mindenkifejezés művészi szándéka mintha éppen a fekete-fehér megfogalmazásában — és kizárólag itt — realizálódhatna ma: nem erőgyűjtés, hanem erő, nem kísérlet, hanem megvalósulás.

Akár azokat a grafikusokat

vesszük szemügyre, akik egész életműüket a fekete-fehér eszközeivel és annak szellemében alkották meg, mint a japán Hamaguchi Yozo, aki a mezzotinta alkalmazásában fekete háttérből egyetlen, világító, ragyogó fehér felületükkel kiemelkedő tárgyak: egy falevél, egy szőlőfürt, egy gránátalma, mellé helyezett késsel — a tisztaságot eszményíti, miközben valóságos világot fenyegető szimbólumokká alakítja át, vagy az angol Evans Merlyn, aki ugyancsak a fekete-fehér, szabad asszociációkat ébresztő litográfiai lapjai után a mezzotintához nyúlt, hogy új élményanyagát — a vízszintesek és a függőlegesek tagoltságát és arányait megkísérelje egyensúlyba hozni, vagy, mint Koch Misch, aki akvatintáival újra meg újra a figuratív-absztrakt szintézisét igyekszik megteremteni, fáradhatatlanul, s egyre reménytelenebbül, nem felejtvé ki a magyar származású Párizsban élő Vasarely Viktort sem, akinek ragyogóan tiszta fogal-

mazású és kivitelezésű darabjai új harmóniák lehetőségeit kutatják és fedezik fel a régen felderített és bejáratnak hitt utakon és útvesztőkön. De az „elszíntelenedés” folyamata kétségtelenül jelen van azoknál a grafikusoknál is, akik éveken és évtizedeken át a színes grafika prófétái és művelői voltak, mint például Friedlaender Johnny, Clavé Antoni, Sugai Kumi, hogy az École de Paris jelentős egyéniségeinél maradjunk. Nem is szólva Soulages Pierre rézkarcairól és metszeteiről, amelyeken a szín szerepe és rendeltetése eleve és eredendően a kép anyagszerűségét szolgálja, megnemesíti, a patina zománcával vonja be a teljesen kiegyensúlyozott és lezárt formát.

▼ fiatal grafikus nemzedék

feltörése — a IV. Biennale anyaga szerint — általános jelenség. A harmincas évek nemzedéke most lép fel, s rögtön hozzátehetjük: értékes, művészi mondanivalóit megfogalmazni és kifejezni tudó generációt ismerhetünk meg.

A brazil fiatalok közül De Lamônica Roberto és Bonomi Maria fekete-fehér akvatintái és rézkarcai a mesterségbeli tudás, a kompozíciós készség szempontjából is kiváló alkotások, akárcsak a finn Kaskipuro Pentti hidegtűvel készített darabjai.

Az École de Paris három fiatalja új ízeket hozott: Dadi színes rézkarcai kompozíciós darabjait jelentik egy rendkívül gazdag, sokrétű képzeletnek, amely a formák bonyolítása és lágyítása felé hajlik, Poest-Clement Marita szálkás, vonalas forma kísérletei a „kombinált technika” új eljárásával lepnek meg, a spanyol származású és spanyol levegőt árasztó grafikai lapok megmunkálójá Vaquero Turcios Joaquim, friss, darabosságában is imponáló.

A jugoszláv fiatalok közül Baretic Biserkát, Geric Tomót, Miljus Brankót, Vila-Bogdanic Memnunát emelhetjük ki. S folytathatnánk a tehetséges lengyel fiatalokkal, Lutomski Zbigniew, Mianowski Lucjan Maria nevével, azután a spanyolokkal, az amerikaiakkal, a szovjet fiatal grafikusok felsorolásával.

A fekete-fehér reneszánszát és a fiatalok feltörését és felzárkózását, az élvonalbeli grafikusokhoz — ezt a két ténytet kellett elsősorban kiemelnünk, hogy fogalmat alkothassunk a IV. Biennale anyagáról és a korszerű grafika mai helyzetéről.

A közömbösség tragédiája

Bori Imre

A közömbösség a lélek betegsége, de tüneteit szociográfus is lemérheti. Ember nyilatkozik meg vele, de éppen ember volta egyik legalapvetőbb ismérve, társas mivolta ellen fordul benne, s így végső fokon a közömbösség az egyén és a társadalom közötti konfliktus magjaként, egy negatív emberi helyzet kifejeződése is. Az ember társas lény, s nem születik közömbösként, csupán közömbössé lesz olyan korszakokban, amikor megbomlik a harmónia az egyén „kis világa” és a társadalom „nagy világa” között. Ilyen jellegénél fogva éppen úgy kifejezheti az ember védekező magatartását, mint ahogy egy negatív értelmű angazsáltság szószólójaként a rossznak, a pusztításnak, az antihumánumnak a harsonájaként is megszólalhat. Az elmúlt háború a maga világméretűségével a közömbösség megjelenésének talán a legjobb melegágya volt. „Csak a magam sorsa érdekel, s mindenki más elpusztulhat” — íme az elv, amely közömbösségbe öltözött. A közömbössé vált világról sokat tudunk már, ismerjük természetrajzát is, s láttuk megnyilatkozásait: a tömegsfrokat, a felperzselt lakótelepeket, a hadseregnyi gyilkost Európa térségein s az életben maradtak sebzett lelkeit. S a békekötés csak a fegyvereket némította el, a közömbössé vált emberekről nem szólnak a szerződések cikkelyei. A közömbösség a passzív lélekben húzódott meg, a harcos, az „angazsált” ember megölte magában, a tétlenség ajtót nyitott neki, s fásultságként maga is elébe lépett egészen a lélek küszöbéig. A lélekben meglapuló közömbösségről beszél az elbeszéléskötet* is, amelyről most szólni akarok.

Deák Ferenc nem rafinált író, s ha olvasta is a közömbösség nyugati nagy énekeseit, s ha ismeri is azokat a filozófiai kísérleteket, amelyek a közömbösségnek „tudományos” alapot akarnak biztosítani, ezeket a hatá-

* Deák Ferenc: *Rekviem*, Főrum, 1961.

sokat döntöeknek nem mondhatjuk elbeszélésanyagának megformálásánál. Deák „osztönös”, tehát az élethez, az emberekhez való viszonya még relative közvetlenebb. Vallomásai éppen ezért valamelyest növekednek érdekességben, mert nem egy filozófiai elv illusztrációiként szötte történeteit, legjobb írásaiban nem konstruált, hanem meg tudta őrizni az életnek egy közvetlenebb benyomását. Történeteinek java így élethez kötöttebb és meggyőzőbb is, mintha például egy camus-i filozófia elveihez idomítaná mondanivalóját. Legjobb írásaiban éppen ezért a közömbösség a változóság ismérveivel jelenik meg, mintegy térben és időben, az absztrakció olyan formái nélkül, amelyek általános érvényűvé, mindenhol megtörténhetővé, egyszóval abszolúttá tennék a mondanivalót.

A közömbösség, igaz, Deák elbeszéléseiben is rideg, rettentő formáiban nyilatkozik meg, de az olvasó szívében nehezen lombosodik ki a kietlenségnek hangulata, az író mintha enyhítő körülményeket is felsorakoztatna hősei mellett.

A lelki állapotok, amelyeknek fő megnyilatkozási formája a közömbösségben mutatkozik meg, állnak az írói érdeklődés előterében. Miként más fiatal írónknál, nála is a gyermekkor emlékvilága elevenedik meg, amely, s ez nagyon jellemző, egybeesik a háború végével s az eszmélkedés, az új élet kezdése időszakával. A közömbösség élményei háttérben, titkos rugói között lapul meg. Deák életképeibe a rideg, hideg színek ebből a lelki élményből kerültek az írásokba. A háború Deák gyermekvilágán is áttaposott, romjait éppen úgy ott hagyta, mint a felnőttek életében. De Deák világának kezdetét jelentette ez a vég, s amikor az író elbeszélését árnyalja, a határértékek kétféle villódzása is feltűnik. Ezért nem zárt Deák írói világa, s ezért nem népesíti be nyugati polgárhangulatokkal az életet, mint ahogy többen teszik nálunk is. Írásaiból, legalábbis a legsikerültebbekből, kitetszik, hogy állást foglalt e kérdéssel szemben, anyagformálás közben leginkább sokszor talán intim szándékai ellenére is. Módszere tehát sok vonatkozásban ellentéte annak, amely divatként nálunk is meghonosodni kezd, bár legjobb írásainak témáját bármelyik jelentős, közömbösséget hirdető nyugati író is vállalhatná.

Deák kötetében három ilyen írásnál állapotodhatunk meg. A *Sleppen*, A gyermekek mindig mást játszanak és a *Rekviem* címűek ezek, amelyek nemcsak legértékesebb írásait jelentik, hanem legvilágosabban mutatják Deák írói lehetőségeit is, hiszen ezekben kitölti azt a keretet, amelyet műfaja jelent — ez pedig a rövid elbeszélés.

A műfaj-választás, amely egyéni hajlam és a mondanivaló természete összejátszásának eredménye, Deák esetében is igen jellemző. S ha most az egyéni hajlam kérdéskörét nem is feszegetjük, a mondanivaló formáló hatásáról s e hatásnak az írások kihangzásába belejátszó szerepéről annál inkább beszélnünk kell. Jeleztük már, hogy Deák legsikerültebb írásaiban a közömbösség egy-egy élethelyzet villanásaiból csap ki, s hisszük, nem alaptalanul. Deák legjobb írásaiban a közömbös világ nem szervezett, összetett formáiban jelenik meg, a rövid lélegzetű elbeszélés nem is lenne alkalmas ilyen világ hordozására, az csak egy léletszelet felvillantását, megvilágítását teszi lehetővé, s Deák ezt a lényegében elszigeteltséget sugalló formát az izolált Én képének mozaikkockáival tölti ki. Deák írásaiban a magános ember s általában a magánosság (még ha két vagy három ember szerepel is) tűnik fel. Így is mondhatnánk: a Deák választotta keretbe egy vagy két emberen kívül több és más nem is fér, s ez a cinkos összjáték keret és a mondanivaló hangolása között hozza felszínre a Deák-féle közömbösség változatait.

A közömbösség, Deák interpretációjában, mintegy e magánosságból folyik, annak emez nemcsak föltétele, de alapja és szülője is. S mert a

magánosság s a belőle folyó közömbösség sérti az emberi világ természetes rendjét, Deák írásaiban ez is a természetellenesség jellegét kapja meg, sikerült írásaiban arányosan, a kötet legtöbb írásában pedig már-már bizarrságig fokozott formáiban, de mindenképpen arra mutatva, hogy ez a természetellenesség egyensúlyát keresi, hogy csak átmeneti formája az ember életének, s nem mindent betöltő abszolútum s abszolutizált élethelyzet vetülete. A mondanivaló így egy pillanatra sem kapja meg a teljességnek még a visszfényét sem, s nagyon jellemző, hogy az íróban igényként ugyan fölmerült e keret tágitásának gondolata, de mondanivalóját csak hígítás, némi erőszak árán tudta kikerekíteni, s ezek a kísérletek kötete leggyöngébb írásait is jelentik, lemondva például arról a közvetlenségről is, amely arányosan megformált írásait jellemzik.

A Sleppen és a Rekviem közömbössége az a pánt, amely Deák elbeszéléseinek világát összefogja. A Sleppenben a közömbössé vált ember, a Rekviemben pedig a közömbösséggel találkozó ember lép a színre, e kettő között pedig, mintegy ezek metszsvonalában, a villamossíneken a halállal játszadozó kisfiú alakját látjuk. Az emberi környezet ezekben az írásokban legegyszerűbb formáiban jelenik meg. Az egyikben egy slepp szűk kabinja, amelyben egy asszonyától elvadult férfi s gyermeke él az utolsó, még háborús ősz rideg szürkeségében, a vízen körülöttük halottak úsznak, koporsóra zuhanó föld dübörgésére emlékeztet a sleppbe hordott cukorrépa hullásának hangja a hajó vassbordázatán. Ebben a kietlenségben nyílik ki a közömbösség a fiúban, mintegy megfertőzve a felnőttek világától:

„... Egy este apámtól megkérdeztem: »miért ölik az embereket a vízbe?«

— Mert a víz elviszi... — mondta nyugodtan.

— Hát fontos, hogy elvigye?

— Fontos... — mondta csendben.

— De miért fontos az, hogy elvigye a víz?

— Hogy ne feleljen senki értünk — válaszolta.

— De hát akkor bárki tehet ilyesmit...

— Igen, és senki sem felelős, mert a víz elviszi... — aztán magára húzta a takarót és elaludt...” Ugyanezzel a jelenettel párhuzamosan rajzolja az elbeszélés központjában álló képet is, a kis, négyéves Batty halálát:

„A fedélzet síkos volt... A Batty ballagott erre-arra és nyafogott, hogy fázik. Aztán megcsúszott és gurult egyenesen a vízbe. Egy kis sikoltás hallatszott, utána csend volt. Elégedetten mentem és mondtam, hogy a Batty belezuhant a vízbe. Lámpával mentek keresni: apám a parton, Emil és az ideges ember egy csónakon. Nem találták meg. Sok tetem úszott, de egyik sem a Batty volt. A víz elvitte. A víz mindent elvisz magával és senki sem felelős érte. Igen... Igen... ezt tudtam, de semmi mást...”

A Rekviem ismét csak őszi hangulatot hoz, a park fái közt gomolygó ködöt, s a ködben egy magános kislányt meg egy didergő tengerimalacot. A közömbösség itt is a felnőttek világából árad: az állatkertben dolgozó munkásoknál éppen úgy megnyilatkozik ez, mint a lánnyal találkozó fiú öregapja tétében, aki kidobja a fiú hozta tengerimalacot az utcára. Az egyszerű történetben azonban megjelenik a két gyerek, akik ezzel a közömbösséggel találkozhatnak, s mintegy az ellen fognak össze, mert külön-külön jobban érzik a magányosságot és a közömbösség fojtogatását.

Játék a sorssal — ez a közömbösség leggyakoribb megnyilatkozása Deák írásaiban. Ezt látjuk a Sleppenben, ez a kihangzása a Rekviemnek (ebben még feltűnik a sorsot jövendőző tengerimalac jelképe is s benne a gondolat: „Ha tudsz olvasni, átnézheted a planétákat. Csupán három fajta van. Nem sok, de az emberi sorsok annyira hasonlítanak egymáshoz, hogy

igazán felesleges háromnál többet megfogalmazni és nyomtatni...”), s ezt találjuk meg A gyermekek mindig mást játszanak címűben is, de most már nem az ősz kulisszái között, hanem egy kietlenséget lehelő emberi világ, egy városi utca önmagába feledkezett környezetrajzában: a villamos-síneknél a magánosan játszódozó kisgyerek minden két percben a halált hívja ki egy kóbor kiskutyát téve egyedülléte áldozati oltárára; anélkül, hogy valaki is felfigyelne rá, szabadon barangol elvadult képzelete nyomában.

A rövid s tömör írásokban szuggesztív erejüket a tömörség, sűrített-ség biztosítja, s az írások fókuszában, egyetlen izzó pontként, a mondani-való s körülötte a szélesebb, részleteket is mutató környezetrajzzal, a mások sorsa iránt mutatott közömbösség a motívum, kötete többi írásában s különösen a hosszabbra nyújtott s ezzel felhígított elbeszéléseiben a közömbösség egészen torz, önmaga ellen forduló formáiban jelenik meg (pl. Fogósdí szürkületkor, Kirándulás). Ezeket az írásokat azonban kevésbé sikerülteknek kell tartanunk, a bizarr témák erőltetettségről tanúskodnak, az írások elszíntelenednek, fajsúlyuk csökkent, hatásuk nem terjed az olvasási idő határán túl. Ennek okát kutatva nem nehéz felfigyelni az író megváltozott módszerére sem, az ezekben elvesző ökonómiára, amely sikerültebb írásait jellemezte. Az irreális felé fordítás s némely írásban a jelkép-keresés (Lépcsők az egekbe) az absztrahálni kevésbé tudó, filozófiához kevés affinitást mutató író küszködéséről beszél. Az író erőssége s erénye az élettel szemben tanúsított közvetlenebb viszonyban van, erre mutatnak sikerült írásai. Amikor azonban kilép önköréből, elveszti biztonságérzetét is; szinte önmagát tagadva alkot ilyenkor, s nem lesz véletlen, hogy légüres térben találja magát ezekben az írásokban az olvasó.

Kötete ezért felemásságot mutat: írói ambíciói és írói természete két-féle vonzása között hol egyik, hol másik felé hajlik. Sikerültnek tartott írásaiban az élethez, amazokban az „irodalomhoz” áll közelebb, bár ezek tükrözik a kiforrottabb nyelvet, a csiszoltabb közlésmódot; csiszolatlanabb, nyersebb s egyben rövidebb írásai mutatnak mégis előbbre, kiművelésükkel, nagyobb írói tapasztalatok birtokában ez az út valószínűleg írói önmagához s valóságos világához, nem pedig önmaga tagadásához vinné el. A szubjektív elem, amelyet tévutakon járva keres, a jelzett pár, sikerültnek tartott írásában már megvan, s csak az írón múlik, hogy ráismer-e s tudatosodik-e nála vagy sem. Mert nem lehet véletlen, hogy míg három írása nyomán egy egész világ körvonalait ismerhettük fel, a kötet nagyobbik részét képező írások alig hagytak nyomot emlékezetünkben. Azokban autentikus író ígéretét leltük meg, ezekben pedig a tévutakon bolyongót szemlélhettük. Írói erejét a jelzett három írás hangulatrajzában jobban megmutatta, mint abban a részletező kedvben, amelynek sok írásában nem tudott ellentállni.

Irodalmi kísérlet, társadalmi kísérlet

Tomán László

Kissé szokatlan prologussal kezdi regényét Antun Šoljan*: levelet ír egy mérnökhöz, s kifejti regényének célját, szándékait. Elmondja, hogy néhány alakot mesterségesen előállított körülmények közé helyezett művében. Olyan emberek ők, akiknek fajtája kihalásra van ítélve, de még nem veszett ki. Még mindig játszanak bizonyos társadalmi szerepet, melyet nem lehet lebecsülni, s végleges eltűnésük jelentős társadalmi megrázkódást idézne elő. Kétségbeesett ellenállásuk a létért való harcukkal magyarázható. Amit ők védenek, az a múlt, egy nagyrészt már kikezdett világ. Fel kellene őket szólítanunk, mondja a levélíró, azaz a regényíró, hogy csatlakozzanak hozzánk. Legyünk türelmesek irántuk, mutassuk meg nekik utainkat, céljainkat, változtassuk meg őket mi, akik az ország arcukat is megváltoztatjuk.

Nem mások ezek az alakok, vallja be Šoljan, mint — kísérleti nyulak, akiket megszerkesztett körülmények közé helyezett — az író.

Mert, végeredményben, ha őszintén bevalljuk, mindannyian valamilyen titkos betegségben szenvedünk. Félig-meddig és titokban valamilyen szerencsétlenek, boldogtalanok — púposak, sánták, betegek — vagyunk. Mindenkiben él valami, ami gondterheltté, éhessé, elégedetlenné, kishitűvé teszi. Egyesek elviselik a csapásokat, mások összeroppannak a vereségek súlya alatt. És Šoljant ezek az utóbbiak érdeklik. Őt képezik nagy kísérletének alanyát — és tárgyát. Gyermekkoruktól kezdve kiépítettek magukban egy világképet, amely vidám és igazságos, melyben számukra is van hely. Aztán rájöttek, hogy az a világ — nem is létezik. Ezen a világon nincs biztonság, nyugalom, csak örök összeütközések, vereségek. Sohasem lesz nyugalomuk, hatalmuk, sohasem végezhetik el, amit

* Izdajice, Zora kiadás, Zagreb, 1961

megtenni szándékoztak. Túlságosan korán elfáradnak, félni kezdenek romantikájuktól, ideáljaiktól, saját fiatalságuktól, vállalkozásaiktól, a csalóctástól, egyhangúságtól, magánytól, szerelemtől, haragtól, az időtől, utazástól, háborútól, a túlságosan hosszú élettől, az élettől és a haláltól, az igazságtól és a hazugságtól, az ismerttől és az ismeretlentől, tőlünk és önmagunktól — önmaguktól mindenekeleltt.

Honnan jönnek, honnan veszi alakjait, ezeket az emberszabású kísérleti nyulakat Šoljan? Az élet pereméről, az élet mélységeiből, ahova zuhantak, vagy ahova taszították őket; onnan, ahol az élet értelme megszűnik vonzani, csábítani, ahol a lemondás, a közömbösség, a hiábavalóság érzése uralkodik. Érdekes, hogy az újabb jugoszláv irodalomban igen gyakran tűnnek fel ezek az alakok, nem egy író ábrázolja a „felesleges”, kitzasztott, elvetett emberek világát. Talán Miodrag Bulatović kezdte el a sort, s csatlakozott hozzá Branko V. Radičević, Bora Ćosić és Krsto Špoljar is.

Šoljan alakjai mindig innen vannak a lehetőségeken, sohasem lebegnek a lehető és lehetetlen között, mint például Bulatovićéi. Ćuk, Beba, Petar Dobrosav Mogorović, Ragadozó és a többiek nem váltak ki az emberek közösségéből; igaz, van egy kisebb, szűkebb körük, melyben mozognak, s az a kör meglehetősen zárt, de kapcsolatban van a társadalommal. Ha helyzetüket, aktivitásukat vizsgáljuk, rögtön szemünkbe ötlük, hogy egytől egyig semmittevők, ingyenélők, hogy csupán — mint maga a szerző mondja róluk előszavában — pusztán létük fenntartására törekszenek. Leggyakrabban a tengerre utaznak, nyaralóhelyeken élnek, ott tengődnek, de egyúttal ki is élük magukat. Mivel telnek napjaik? Azt mondja az egyik: „Kártyáztunk, ittunk, halásztunk, táncoltunk, néztük, hogyan váltja fel a szélcsendet a jugo.” Szerelmi kalandokat keresnek, magáért a kalandért, de megelégszenek virtuskodással is. Jelszavuk a könnyelműség, az élet viharainak átvészélése így vagy úgy. Őket nem érintik és nem érdeklik a megrázkódtatások, válságok, a valóság általában: kicsiny vitorlásuk, lélekvesztőjük ott libeg az élet óceánján, hányja-veti a vihar, s ha hajótörést szenvednek, valahol kikászolódnak a partra, s folytatják, ahol abbahagyták.

Az óceánra pedig Antun Šoljan bocsátotta őket. Az *Izdajice*, amely egyszerre irodalmi és társadalmi kísérlet is, csak a legszigorúbb fenntartások mellett nevezhető regénynek: rövidebb vagy hosszabb elbeszélésekből és elmékedésekből áll. A fejezeteket külön is választhatjuk, senki nem érzi az előzmények vagy következmények hiányát. Mert nem is hiányoznak. Csupán Šoljan hőseinek életérzése, egy életforma elfogadása köti őket össze. S a kísérlet, melynek folyamán mindannyian szinte meztelenre vetkőznek előttünk, s mi megfigyelhetjük életmegnyilvánulásait, viselkedésüket különféle helyzetekben.

Ami Šoljannak azt a szándékát illeti, hogy a társadalom figyelmét is felhívja rájuk, úgy véljük, felesleges munkába fogott. Ha könyvével nevelni akart, megkérdezhetjük: kit? Ezeket a fickókat, akiket ő árulóknak nevez? Ugyan kit és mit árultak ők el? Vagy talán a társadalmat akarja nevelni? Ahhoz túlságosan kevés egy könyv, egy ilyen kísérlet. Ahhoz intézmények kellene.

Ha eltekintünk Šoljan nevelési szándékaitól, egy nagyon jól megírt könyvvel találjuk magunkat szemben. Šoljan kétségtelenül nagyszerűen ért a történet, a cselekmény bonyolításához és levezetéséhez, alakjait plasztikusan tudja elének állítani, jellemezni, szövege tiszta, mentes minden felesleges tehertől, néhol kiművelt stílus hatását kelti, egyszóval minden jót elmondhatunk róla. Talán még azt jegyezhetnénk meg, hogy Šoljan kitűnő novellistának mutatkozik ebben a könyvben. Művének néhány fejezete (Vrt slavuja, Neobičan dogadjaj..., Neravnopravna partija pokera,

Poljubac za tratinčicu, Rodendan) kitűnő novella. Regényírói képességeit az *Izdajicéből* nem lehet megismerni. Csak a szándék, a hangulat s a jellemek, alakok alapvető vonásainak hasonlósága és sorsuk fűzi össze a mű részeit.

Šoljan nem választ ki magának egy írói módszert. Főleg a realizmus eszközeivel dolgozik, a történéseket rögzíti, de nem aprólékos ábrázolással, hanem egy mindig érdekes és élénk leíró módszert alkalmaz, melyet a belső változások, az élmények lelki vetületének bemutatásával sző át. Mondhatnánk: ügyesen, de inkább azt mondjuk: ötletesen bonyolítja a cselekményt, s egyes elbeszéléseiben, mint a *Neobičan događajban* remek fokozással vezeti a történést a kulminációig. Itt aztán a leírás minden szava telve van az események belső dimenziójával, és harsogó kitérésben egyesül a cselekmény két — látható és láthatatlan — fonala. Bizonyos kettősség vehető észre Šoljan ábrázolásában, ez azonban nála nem jelent törést, hanem új minőséget. Vannak a könyvben egészen lírai, finom, mondhatnánk csipkészerű írások, mások azonban szinte naturalisztikus részletekben, leírásokban bővelkednek. S hogy tovább folytassuk a kettősség látteleetének felállítását: egyes írásai féktelen erőt, majdnem optimista hangulatot sugároznak, másokban pedig túltengenek a sötét színek. Ilyen elbeszélése — vagy ha elfogadjuk, hogy az *Izdajice* regény —, ilyen fejezete a könyvnek a *Rodendan*, talán legjobb fejezete is. Egymagában véve is regény, egy elveszett, önmagát eltemető ember életregénye ez — széles és mély történelmi háttérrel.

Egy dolgot azonban nem értünk, s nevezzék ezt a kritikus csődjének: Miért kellett Šoljannak ezekkel az alakokkal kísérleteznie? Vajon mindaz, amit elmondott könyvében, nem hasonlít a valóságra? Vagy épp azt akarta elkerülni, hogy a valóság másolásával vádolják meg? Miért akart egy kétszázötz oldalas, regénynek nevezett irodalmi alkotással néhány embert (vagy akár a társadalmat, mindegy) nevelni? Egy ilyen könyv, akár szó szerint az életből, a valóságból ültette át szereplőit a szerző, önmagáért beszél. S ha mindaz, amit elolvastunk benne, fikatív, kitalált, vajon olyan nehéz lenne megtalálni, ha nem is az azonosságot, de egész biztosan a hasonlóságot, az utalásokat?

Nem kell, nem lehet egy regénnyel pedagógiai érdemeket szerezni. Más a pedagógia, más az irodalom. Šoljan könyve mint irodalom — jó. Mint pedagógia — jó. De a kettőt így nehéz összeegyeztetni. A társadalom hibáira rá lehet, rá kell mutatnia egy írónak, ferde jellemeket is tűzőn tolla hegyére, de ne árulja el szándékát. De ne csak ezt akarja!

Nagy kár, hogy Šoljan nem akart csak irodalmi művet alkotni, amikor az *Izdajicét* írta.

A kiadó arról értesít bennünket a könyv végén közölt jegyzetben, hogy Šoljan — kommerciális okokból — bűnügyi regényeket szokott írni. Nagyon hasznos tevékenység. Főleg kommerciális szempontból. Én még egyet sem olvastam belőlük. Pedig érdekelnek. Különösen azért, hogy lássam: a bűnügyi regényeknek is nevelő hatásuk kerekedik Antun Šoljan tolla alatt?

A korszerű korszerűtlen nacionalizmusról

Dobrica Cosić

4.

A jugoszláv népek művészetének és kultúrájának eszmei tartalma és érdeklődési köre túlnyomórészt nemzeti jellegű, és nemzeti jegyekkel meghatározott. A nemzeti problémakör művészetünknek, de különösen irodalmunknak alapvető társadalmi jegye és alapvető tematikai meghatározója. Ebben van művészetünk ereje, és ebben vannak korlátai is; ebben van gazdagsága, de szegénysége is. A nemzeti szabadság sorsa egyben a jugoszláv kultúrák sorsa is volt és maradt. A társadalmi tudat egyéb megnyilvánulási formái, kivéve talán a vallási megnyilatkozásokat, s a társadalmi érdeklődés más nemei mindmáig sem honosodtak meg szélesebb körben és alkotóbb, hatékonyabb módon. Ez a tény, gondolom, rendkívül fontos a nemzeti kultúrák társadalmi-eszmei jellegének, valamint mai áramlataiknak és irányzataiknak ideológiai vizsgálata szempontjából. Ez a tény megfelelő humanista mércét igényel kulturális örökségünk valamennyi vonatkozásának megítélésében, és a jugoszláv kultúrák fiatalságának megértésére kötelez.

Valamennyi jugoszláv nemzeti kultúrában — mint egyébként is minden nemzeti kultúrában — meghatározott társadalmi és történelmi okoknál fogva jelen van a romantikus bálványozás komplexusa, a nacionalista értékmeghatározás, a nagy, elsősorban nyugat-európai kultúrák iránti alsóbbrendűségi érzés, a primitivista ellenállás a fejlettebb és gazdagabb kultúrákkal szemben. Vannak itt hazugságok, sovinizmusok, koholt nagyságok, tehetetlenségek és ezer más nyavalya, amelyeket eltűrünk, sőt eről-

tetünk is, csak azért, mert a „miénk”, mert „nemzeti”. Mindahány jugoszláv kultúrában mai nap is születnek és érvényesülnek olyan művek, amelyeknek formái nemzeti jellegükön kívül nincsen semmilyen más értékük, és az égvilágon senkinek sincs rájuk szüksége, hacsak nem a nacionalista propagandának. A nacionalizmus is közrejátszott abban, hogy egyik jugoszláv kultúrában sem jöttek létre hiánytalanul a feltételek a többi jugoszláv nép egész korszerű, kiváló minőségű alkotásának befogadására és meghonosodására. Valamennyi jugoszláv kultúrában az utóbbi években mind fokozottabban kifejezésre jut ugyanannak a nacionalizmusnak két válfaja. (Persze a nacionalizmus egyes változatai feltételes kategóriák, s csak azért határolok el őket, hogy ez a kivételesen bonyolult jelenség némileg hozzáférhetőbbé váljon az elemzés számára; az én vizsgálódásom kiinduló pontja mindebben elsősorban szociológiai, noha meggyőződésem szerint a szociológiai érvek nem merítik ki teljesen ezt a problémát.)

A nacionalizmus egyik válfaja, hogy úgy mondjuk, klasszikusan ellenforradalmi, hordozója a politikailag legyőzött, de a kultúrában jelenlévő, s az új körülményekhez alkalmazkodott burzsoá és klerikális értelmiség, s annak eszmei, született vagy fogadott gyermekei, akik lassanként már asszisztensekké és docensekké verekszik fel magukat, s immár személyileg is megteremtették az eszmei folytonosságot az apákkal, nagybácsikkal és apósokkal, akiket szocialista újságokban megjelenő nemzeti nekrológok kísérik a sírba.

A nacionalizmusnak másik, hogy úgy mondjam neoklasszikus válfaja a mai élet talaján születik, s az átmeneti időszaknak, a szocialista alakzatok ellentmondásainak, a múlt és az elmaradottság jelenlétének és hatásának, társadalmunk elégtelenül és egyenlőtlenül fejlett anyagi alapjának és a felépítmény klasszikus és nem klasszikus elmaradottságának, a jugoszláv nemzeti kultúrák egyetemes és viszonylagos szegénységének, elkészt és folytonosság nélküli fejlődésének sajátos kísérő jelensége. Ez a „korszerű”, „szocialista” nacionalizmus kísérő jelensége továbbá a nemzeti szabadságnak, a ki nem élt nemzeti jellegnek, a nemzetek fiatal államiságának, történelmi becsvágyának, annak a szenvedélynek, amellyel a nemzet minél előbb és minél mélyebben be akarja ásni magát a történelembe, hogy ezzel növelje a maga fontosságát. Ha nem vagyunk dogmatikusok, okkal állíthatjuk, hogy a nemzeti romantikának ez a megnyilatkozása, amely a csak most, forradalmunk által teljes politikai egyéniséget nyert népek nemzeti szabadságának fiatalságát jelzi, konstruktív erőforrás is lehet bizonyos történelmi adottságokban és a társadalmi élet bizonyos területein. A nemzeti romantikának ilyen, emberileg érthető megnyilatkozásai iránt, az ilyen, soviniszta és antiszocialista szándéktól és gondolattól mentes nemzeti idealizmus iránt köteles humanista megértést és testvéri elnézést kell tanúsítanunk.

A nacionalizmus jelentkezését kétségkívül jelentősen elősegíti a köztársasági centralizmus és partikularizmus is, az a „mi” nemzeti bürokráciánk, amely a maga külön érdekeinél fogva szembeszegül kultúránk szocialista közeledésével is. Ez a köztársasági bürokratizmus tudatosan és akaratlanul serkenti a nacionalizmus bizonyos megnyilatkozásait, hiszen saját létét is mindinkább csak a „nemzeti jellegre”, vagyis a nacionalista hangulatra alapozhatja, zsarolva vele és mögéje rejtözve.

5.

A jugoszláv konstellációban a szerb kultúrának külön eszmei helye és sajátos eszmei visszahatásai vannak. A szerb nemzetnek, amely a legszámosabb jugoszláv nemzet, amely elsőnek szabadult fel és elsőnek alakított

modern államot, amelynek politikai és felszabadító harcokban gazdag történelme van, de amelynek nevében elnemzetietlenítés és erőszakos beolvasztás is folyt, a szerb nemzetnek ilyen értelemben, a többi jugoszláv nemzethez viszonyítva, sajátos szerkezetű a nemzeti öntudata. A szerb nemzet az úgynevezett „történelmi jogokkal rendelkező nemzetek” kategóriájába tartozik, amelyek a kisebb és néprajzilag rokon népekkel szemben mindig kifejezésre juttatják az „egyesülés” irányzatát, de az egyesülést beolvasztásnak értelmezve. Ez a tény a szerb nacionalizmusnak jugoszláv keretekben a társadalmilag legveszélyesebb formát kölcsönzi. A szerb nacionalizmus látszólagos és szavakban hangoztatott „önzetlensége”, erkölcsének demagóg jellege megnehezíti a harcot ellene.

A szerb nacionalizmusnak gyakori formája ma a „jugoszlávság”; s ennek a „jugoszlávságnak” legtragikusabb következménye a tényleges és igazi jugoszlávság, az internacionalizmus egy formájaként felfogott jugoszlávság kompromittálása. A szerb „jugoszlávok” kisebbitik a különbségeket a jugoszláv nemzetek között, ők az egyesülésre szavaznak; de az egyesülés számukra egyenlő a saját nyelvük előjogainak kivívásával és a kisebb nemzetek beolvasztásával; az egyesülés nekik sohasem jelenti saját „szerbségüknek” túlnövését; az egyesülésbe ők csak „történelmi érdemeiket” és „államalkotó szerepüket” fektetik be. A szerb „jugoszlávok” buzgón ápolják saját „történelmi küldetésük” tudatát; mindig az „erős és egységes állam” mellett szállnak síkra; folytonosan „aggódnak” a többi nép boldogságáért és sorsáért; erkölcsi kötelességüknek tekintik, hogy az egyesítéssel boldogítsák a többi nemzetet; ők mindig az „államalkotást” választják a demokrácia rovására.

A mai szerb kultúra alkotó becsvágyában és abban a történelmi feladatában, hogy feltárja és tudatosítsa középkori civilizációnk kulturális értékeit, a XIX. század és az 1941. március 27. előtti korszak kulturális értékeinek mérlegelésében olykor megtalálhatjuk a nemzeti romantika, a „költői” szerbeskedés jeleit, olykor becsempészik a szerbeskedés nagyzási hóbortját. Egyes értelmiségiek a forradalom soraiból, egyébként szenvedélyesen elkötelezve a szocializmus győzelmének, a forradalom közvetlen és gyakorlati céljainak, az általános társadalmi és politikai körülmények folytán, az ideológiai szektások, akik a kultúrában pragmatista nézeteket vallanak, az antidogmatizmus és a közvetlen szocialista demokrácia születése szakaszában, a szabad alkotó tevékenység szakaszában, saját egzisztenciális, professzionális és intellektuális átigazodásuk szakaszában, belemerülve népük kulturális örökségébe és történelmébe, szemtől szembe kerülve azzal a kultúrával, amelyet azelőtt kevésbé ismertek és önhittent tiszteltek, kezdik felfedezni maguknak a kulturális múlt ismeretlen és objektíve jelentős, sőt gyakran igen nagy értékeit. Ezek az örömök és ezek a lelkesedések azonban nem mindig kellően kritikusak.

A szerb értelmiségiektől gyakran hallunk fölényes kijelentéseket a fiatalabb kultúrákról és a számbelileg kisebb jugoszláv népek kultúrájáról. Ezt a fölényeskedést természetesen a leggyakrabban esztétikával, a saját esztétikai nézeteik hirdetésének demokratikus jogával leplezik, és a szabad értékelés és ítélet jogával védelmezik. Egyes kritikusok a beogradi sajtóban fitymálón viszonyulnak más nemzeti kultúrák művészi és kulturális megnyilatkozásaihoz és alkotásaihoz; egyesek a maguk külön „esztétikai mérveivel” elvitatják az értéket európai és világméretben is elismert művektől; egyes filmbírálok mércéi kezdetlegesen szurkoló jellegűek. Vannak, akik, pusztán azért, mert a polgárok legnagyobb része szerbhorvát nyelven beszél, állami privilégiumot követelnek ennek a nyelvnek, a többség jogán rá akarják kényszeríteni a többi nemzetre, kifakadnak a szlovén és a macedón nyelv, meg a nemzeti kisebbségek nyelvének de-

mokratikus szocialista jogai ellen. Észrevehető továbbá a humanista megértés hiánya a nemzeti egyéniség egyes történelmileg érthető romantikus megnyilatkozásaival szemben a többi jugoszláv nép kultúrájában, és erre ingerlékenyen reagálnak a maguk szerbségével. Nacionalista és szőrszálhasogató módon reagálnak a ljubljanoi, zagrebi, titogradi és szkopjei szőrszálhasogató nacionalizmusokra.

Mint ahogy a szerb nacionalizmus sovinizmust vált ki és szít a többi jugoszláv nemzetben, amellet, hogy előidézi a szocialista erők jogos és haladó ellenállását is ezekben a nemzetekben, éppúgy az ottani nacionalizmusok is bátorítják és táplálják a szerb sovinizmust. A szerb nacionalizmus bizonyos méretű fokozódását az utóbbi években serkentették a többi nemzeti kultúrában megnyilvánuló jugoszlávellenes jelenségek is.

A kispolgári nacionalizmus feléledése, a szeparatista kirohanások, a köztársasági partikularizmus és a jugoszlávellenesség — nem az unitarista jugoszlávsvágra, hanem a szocialista jugoszlávsvágra, az internacionalizmus formájaként értelmezett jugoszlávsvágra gondolok — a haladó erőkben kiábrándulást és felháborodást kelt, a nemzeti kultúrákat és a társadalmi életet kikezdő jugoszlávellenesség ideológiai megtűrése ellen. A jugoszláv népek forradalmárainak többet kell törődniök mindezzel, védelmére kelve az internacionalista eszmének és népeik szocialista méltóságának. Szövetségi államberendezésünk adottságaiban, amely valóra váltja és biztosítja a nemzetek egyenrangúságát és a nemzeti jelleg szabad kiélését, a társadalmi önigazgatás és a kommunarendszer adottságaiban, amely decentralizálta a forradalmi hatalmat, akkor, amikor ez a decentralizálás következetesen tovább folyik, és sikeresen leküzdi a nagyállami és centralista irányzatokat, úgy hiszem, nincs helye bármely jugoszláv nép bármely jugoszláv néptől való veszélyeztetettsége érzetének. Az efféle veszélyek kihangsúlyozása és felnagyítása, véleményem szerint, ma a nacionalista demagógia eszköze. Ezzel ejti foglyul a nacionalizmus az elmaradottakat és gyengéket, és ezzel szít sovinizsta gyűlöletet.

6.

A korszerű korszerűtlen nacionalizmus általános jegyeihez nem fölösleges vizsgálódásaink közben hozzácsatolni néhány szubjektív emberi mozzanatot is: a karrierizmust, a bürokrata világfelfogást, az alkotói tehetlenséget, a primitivizmust, dologtalanságot, az irigységet és gyűlöletet más kultúrák jobb minőségű alkotásaival szemben, az egyes nemzeti kultúrák alacsony produkciójának önző és konjunkturalis kihasználását, a visszaélést a népek történelmileg haladó nemzeti érzelmeivel, azt, ha a saját „árunk” nem bírja ki a jugoszláv konkurenciát és művünk nem állhat meg a maga lábán nemzeti címke és köztársaságunk politikai tényezőinek támogatása nélkül. A nacionalista kispolgárok, visszaélve a szocialista demokráciával, a politikai szabadság és a népek egyenrangúságának tényével, valamint a társadalmi-politikai rendszer demokratikusságával a nemzetek közti viszonyok területén, éppen a következetes decentralizálás folyamatában, éppen akkor, amikor a társadalmi önigazgatás rendszere mind demokratikusabb formákkal gazdagodik, kihasználva e rendszer fiatalságát és bizonyos mérvű ideológiai tunyaságát, ezek a nacionalista kispolgárok egyre szemtelenebbül tolnakodnak föl a „nemzeti harcosok” szerepében, sovinizsta hazugságokat terjesztenek, türelmetlenséget, megosztást és elidegenedést idéznek elő a jugoszláv népek között. Ezekre a „nemzeti harcosokra”, azaz a nacionalista kispolgárokra jellemző, hogy a „nemzeti érdekek” és a „nemzeti kultúra” védelmében sohasem beszélnek az osztályok

létezéséről, a munkásosztály osztályérdekeiről, a munkásoknak nemzeti há-
tárok felül emelkedő osztályszolidaritásáról; számukra nem létezik a
munkásosztály osztályöntudata és a nép szocialista öntudata.

Ezekhez csatlakoznak azok is, akiknek az internacionalizmus csak
olyankor jut eszükbe, amikor másoktól követelik, hogy teljesítsék irántuk
internacionalista kötelességüket; azok, akiknek a marxizmus csak akkor
jut eszükbe, amikor a szövetségi állami szervek és intézmények centraliz-
musa és bürokratizmusa ellen keresnek érveket; azok, akik csak akkor
vannak a bürokratizmus ellen, amikor a „beogradi” és „jugoszláv” bürok-
ratizmusról van szó.

7.

„Mindenki a maga portáján, legelőször”. Nem győzöm ismételni ezt az
elvet. Azért, mert ez valóban demokratikus alapelv az internacionalista
öntudatért, a szocialista jugoszlávságáért folytatott harcban; azért, mert ez
az elv biztosítja a nacionalizmussal való leszámolás hatékonyságát, mert a
nemzeti öntudat a társadalmi tudat legkönnyebben sebezhető, legérzéke-
nyebb válfaja, mert igen nehezen viseli el a „saját”, s még nehezebben az
„idegen” bíráló szót; azért, mert az internacionalizmusunkba vetett bizal-
munkat nem alapozhatjuk csupán internacionalista szólamokra és elmé-
letileg „helytálló” állásfoglalásra, hanem csakis a saját kultúránkban al-
kalmazott antinacionalista *gyakorlatra* és antinacionalista *tettek*re; azért,
mert a saját nemzeti kultúránkban észlelt nacionalista jelenségek elleni
harc nyújt erkölcsi jogot arra, hogy eszmei síkon nemcsak mint saját
népünk szocialista érdekének képviselői, hanem mint az egész Jugoszlávia
szocialista érdekének szószólói léphessünk fel. Aki nem teszi magáévá és
gyakorlatilag is nem alkalmazza a „mindenki a maga portáján, legelőször”
elvét, nincs erkölcsi és ideológiai joga arra, hogy internacionalistának te-
kintse magát, s nem védelmezheti saját nemzeti kultúrájának szocialista
értelmét és szocialista tartalmát sem; aki a saját nemzeti kultúrájának el-
ismertetéséért harcolva nem veszi tekintetbe annak jugoszláv értelmét és
feltételezettségét, az elárulja saját nemzetének és kultúrájának jövőjét is;
aki a maga nemzeti öntudatát nem azonosítja a szocialista öntudattal,
amely elsődlegesen osztályjellegű, vagyis forradalmi, vagyis internaciona-
lista, vagyis jugoszláv, az nem forradalmár. Tekintet nélkül politikai élet-
rajzára és kinyilatkoztatott álláspontjaira; aki a saját nemzeti kultúrájának
szabad fejlődését nem úgy értelmezi, mint az illető kultúra nemzeti kor-
látainak és a kapitalista korszak eszmei jegyeinek levetkőzését, az burzsoá
világfelfogást képvisel; aki ma nemzete kulturális tevékenységének törté-
nelmi és társadalmi értelmét nem a többi jugoszláv néppel s azon túl, a
világ valamennyi népével való szocialista közeledésben látja, az hagyomá-
nyos zugnacionalista és reakciós; aki társadalmi-politikai adottságainkban,
a kulturális élet és a kultúrpolitika önálló nemzeti és köztársasági irányí-
tásának adottságaiban, a társadalmi öngazgatás adottságaiban, a szövetségi
intézmények minden hibájára és mulasztására nemzeti komplexussal rea-
gál, csak politikai rövidlátását és korlátoltságát árulja el; aki bármivel és
bármiben megsérti a jugoszláv népek nemzeti jogait és megszegi a demok-
ratizmust a nemzetek közötti kapcsolatokban, az nem szolgálja a szocializ-
mus és Jugoszlávia érdekeit.

Mindemellett, a „mindenki a maga portáján, legelőször” nem meríti
ki az internacionalizmusért és a szocializmusért folytatott harc egész ható-
körét, sem jellegét. Az internacionalizmusért folytatott harc tartósan ma-
gában foglalja annak a jogát és szükségét, hogy a marxista és a kommu-

nista harcba szálljon a burzsoá és kispolgári önzéssel bárhol a világon, mindenütt, ahol az felüti a fejét. A szocializmus nem tekinthető semmilyen nemzeti programnak. A szocializmus nemzetközi program, a világ munkásosztályának és a világ haladó erőinek erőprogramja. Véleményem szerint megvannak az objektív adottságok ahhoz, hogy kulturális életünkben is egységes jugoszláv ideológiai front jöjjön létre. Ez a front politikailag létezik, főleg Jugoszlávia vezető politikusai tartják fenn, viszont a kultúra jelentős aktivista erői a köztársasági sáncokba ásták be magukat. Szocialista rendszerünk ereje, a szocialista valóság, népeink társadalmi tudatának színvonala, úgy hiszem, van olyan, hogy a rossz és a visszaható elleni harcot kötelességnek és kiváltságnak tekintsék mindazok, akik elkötelezték magukat a jövőnek.

8.

Sem a *Telegram*nak adott válaszomban, sem az eddigiekben nem beszéltem explicite a centralizmusról és a centralista törekvésekről, nem azért, mintha úgy gondolnám, hogy általában a centralizmus, de különösen a nagyállami centralizmus nem veszélyezteti a nemzetek szabadságát és önállóságát, a nemzeti társadalmi élet demokratizmusát s az egyenrangúságot, nemzetek közti és köztársasági viszonylatban. Viszont azzal, hogy sikraszálltam a nemzeti kultúrák szabad és önálló fejlődéséért, implicite állást foglaltam a centralizmus és unitarizmus ellen is. Azzal, hogy sikraszálltam a nacionalizmus mint a köztársaságok közti fokozott kulturális együttműködés eszmei akadályá ellen, implicite állást foglaltam az unitarista jugoszlávság ellen is, mert ez nem egyéb, mint a nacionalizmus megnyilvánulási formája. Nem azért „siklottam át” az unitarista-centralista irányzatok fölött, mintha azt gondolnám, hogy ezek az irányzatok nem veszélyesek a jugoszláv népek szabad és önálló fejlődésére, testvériségére és egységére, vagy mintha azt gondolnám, hogy ilyen irányzatok nem is léteznek. Mindahány eddigi „átsiklásom” az unitarizmus és a centralizmus fölött abból a meggyőződésemből eredt, hogy társadalmi-politikai rendszerünk átalakulása közben a szocialista tartalmak olyan szintjét valósította meg általában a társadalmi viszonyokban, de különösen a nemzeti problematika megoldásában, hogy a történelmi csata a bürokrata centralizmus és a szocialista demokrácia között, a nagyállami jugoszlávság és a szocialista jugoszlávság, illetve a marxista politika és gyakorlat között történelmileg eldőlt a jugoszláv munkásosztály javára, a jugoszláv népek javára. Úgy érzem, hogy tekintet nélkül a még meglévő centralista ellenállásokra, tuljutottunk azon a helyzeten, amikor társadalmunk forradalmi átalakítása síkján a nagyállami centralizmus és a szocialista demokrácia között dőlt el a „ki kit” és a „vagy-vagy” kérdése. Persze a társadalmi öngazgatással és a szocialista demokráciával szemben van és lesz bürokrata ellenállás mindaddig, amíg az új rendszer nem nyer döntő anyagi-gazdasági igazolást, indokoltságot és erőt, mindaddig, amíg nem csúcsosodik ki még erőteljesebben és gazdagabban a szocialista demokrácia anyagi léte, mindaddig, amíg, ettől függően, még inkább ki nem fejlődik a szocialista társadalmi öntudat. Természetesen, nagyállami centralista irányzatok vannak és lesznek mindaddig, amíg a társadalmi öngazgatás és a kommunális rendszer szocialista és demokratikus gyakorlata és következetessége nem fosztja meg őket politikai értelmüktől és társadalmi hatásuktól. Mindaddig, amíg bármilyen objektív adottság lehetővé teszi a nagyállami bürokrata centralizmus megnyilvánulását, mindaddig, amíg a nagyállami centralista irányzatok veszélyeztethetik a köztársaságok és a társadalmi

önigazgató szervek önállóságát a kultúrpolitika vezetésében — a nemzeti kultúrák fejlesztése és irányítása, a centralizmus elleni ideológiai harc nélkülözhetetlen; ez internacionalista kötelességünk.

Am semmilyen szocialista elv sem adhat jogot arra, hogy komolyabb okok nélkül túlméretezzük és felfűjjük a nemzeti kultúrák veszélyeztetettségét az unitarista és nagyállami vámpirok részéről. Ezt a veszélyt mindinkább a nacionalista kispolgárok, szeparatisták, partikularisták, a jugoszláv népek egységének és testvériségének ellenségei találják ki és fűjják fel. A nagyállami centralizmus elleni harc mögött az utóbbi időben mind gyakrabban nacionalizmus és köztársasági bürokratizmus bújik meg; így aztán az anticentralizmusból a nacionalista kispolgárok és bürokraták demagógiája lesz. Társadalmi fejlődésünknek ezen a szakaszán és ebben a konstellációban, amelyre komolyan hatnak a mai nemzetközi viszonyok tényezői is, egyre inkább úgy érzem, hogy szocialista valóságunk és nemzeti kultúránk központi antiszocialista irányzata épp a nacionalizmus, és hogy ez a nacionalizmus a legfőbb eszmei ellensége a jugoszláv nemzeti kultúrák fokozottabb együttműködésének és szocialista közeledésének. Amikor a nemzeti kultúrák jelen eszmei és társadalmi konstellációjában a nacionalizmusra helyezük a fő hangsúlyt, a forradalmi és marxista következetesség megköveteli, hogy ne becsüljük le egyik rosszat sem, tekintet nélkül arra, hogy minden konkrét helyzetben tudnunk kell, hova mérjük a „fő csapást”.

Az utóbbi években a nacionalisták, szeparatisták és partikularisták dühe fölcsap minden szóra és gondolatra, amely a jugoszlávságot érinti. Azon nyomban, a „nemzeti szabadság nevében” és „a köztársaságok nevében” pattogni kezdenek a rágalmak: „ez Petar Živković jugoszlávsága”, „ez nagyszerb megnyilatkozás”, „ez szerb hegemonizmus”. Egyszerűen ki akarják átkozni a jugoszlávságot. Az utóbbi években a nacionalista kispolgárok nyomban és ingerülten megtámadnak minden eszmét és akciót, amely a nemzeti érdekeknek a jugoszláv szocialista államközösség érdekeivel való kiegyenlítésére és egybehangolására irányul, minden arra vonatkozó követelést, hogy tartsák be a demokratikus fegyelmet a szövetségi állami szervek és intézmények irányában, minden intézkedést, amely megköveteli az internacionalista kötelességek teljesítését a szövetség keretében: „Ez nagyállami centralizmus!” Gyakran a föderalizmus forradalmi társadalmi-politikai rendszerét is azonosítják a nagyszerb burzsoázia és az annak szolgálatába szegődött Korošcecek és Spahók centralizmusával, gyakran az ötágú csillag föderalizmusát nem akarják megkülönböztetni a kétfejű sas centralizmusától, a Szövetségi Népszkupstina és a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Vezetőségének Beogradját a királyi székhely Beogradjától.

9.

Még néhány közismert szót a jugoszlávságról. A jugoszlávságról, amely társadalmi, s nem nemzeti kategória; a jugoszlávságról, ami társadalom, és nem nemzet; a jugoszlávságról, amely egyértelmű a következetes föderalizmussal; a jugoszlávságról, amely nem tagadja a nemzeti önállóságot és a legkevésbé sem teszi kérdéssé a nemzeti szabadságot. Nekünk a jugoszlávság — az internacionalizmus formája, a jugoszlávság — az egyenjogú és szabad népek szocialista közössége, egy népközösség, amelyben nincs senkinek semmilyen nemzeti előjoga, a jugoszlávság — a népek és emberek szocialista közeledésének és egyesülésének szabad folyamata, a

jugoszlávság — a világintegráció és planétánk szocialista civilizációja kialakulásának történelmileg elkerülhetetlen folyamatának része, a jugoszlávság a nemzeti-közösségi és személyi egyéniség szabad demokratikus megvalósulásának társadalma.

Történelmi feladatunk az, hogy olyan anyagi és társadalmi körülményeket és olyan civilizációt hozzunk létre, amelyben Jugoszlávia népei nem azért élnek együtt, mert erre az imperialisták, a kizsákmányolók és hegemónisták létezése kényszeríti, még csak nem is elsősorban azért, mert a jugoszláv közösség egzisztenciális és nemzeti létük impretivusa, hanem azért, mert Jugoszlávia mint a népek testvéri szövetsége és a szabad termelők társadalma a legtöbb jóságot, emberséget, szeretetet, örömet és szépséget nyújthatja valamennyi polgárának. A jövőt nem szabad úgy felfognunk, és nem is akarjuk úgy felfogni, mint ítéletmondást az eddigi történelem fölött; jövőnket nem alapozhatjuk a talaj, a földrajzi helyzet, a szegénység és a kis számok átkára. A jövő jugoszlávsága nem lesz az „egyedüli út”, az „egyedüli lét”; a jövő Jugoszláviája csak a népek és emberek közösségének szabad, demokratikus és önkéntes választása lehet. A lét-kényszer jugoszlávsága, az a jugoszlávság, amely a kapitalista Európa s a német imperializmus és revansizmus korszakának államalakulataként jött létre, az a jugoszlávság, amelynek politikai tudata a háborúkból, megszárlásokból, az elnemizetietlenítés, a kivándorlások, a nyomor valóságából fakadt — ez a jugoszlávság a burzsoá, elaggott, konok történelem kategóriája. Nekünk, a mai nemzedékeknek, nincs módunkban, s nem is kötelességünk, de nem is kell a 2061. év polgárainak politikai boldogságával törődni. A legtöbb és ugyanakkor a legkevesebb, amit mint forradalmárok ma megtehetünk az, hogy a keletkezésben lévő és általunk is épített szocialista civilizáció alapjaiba, a kialakuló társadalmi és emberei viszonyokba, nemzeteink és népeink viszonyába beépítsük az egyenjogúság és szabadság elveit. Ezeknek az elveknek a nemzetek közti viszonyban mindig az első helyen kell állniuk. A jugoszlávság nem irodalmi eszmény és idillikus álmódosítás a testvériségről; a jugoszlávság az internacionalista elvek megvalósításának gyakorlata egész társadalmi életünkben és annak minden vonatkozásában. Ez a népek közeledése, a minden téren érvényesülő szabadság és egyenjogúság révén, közeledés a mindenki javát és érdekét szolgáló együttműködés révén. Ez az emberek tényleges testvérisége, az emberi munka felszabadítása és az integrális emberi egyéniség kialakítása révén. Mert csak a minden szempontból független és szabad ember, csak a mindenben egyenjogú ember, csak a senkitől sem veszélyeztetett ember szerethet őszintén, csak az ilyen ember lehet minden embernek a testvére.

Ács Károly fordítása

Cosic múlt számunkban közölt vitacikkének befejező része ez. Következő számunkban közöljük Dušan Pirjevec választát.

Az »emberi értékek« vitték el a francia irodalmi díjakat

Kiosztották az 1961. évi francia irodalmi díjakat, mégpedig — a *Nouvelles Littéraires* szerint — a kritériumok bizonyos mértékben visszatérést jelentenek: a háború utáni pikareszk témák favorizálása és az „új francia regény” tömjénezése helyett olyan könyveket részesítettek jutalomban, amelyeknek legfőbb jellemvonásai az úgynevezett emberi értékek.

Ez a megállapítás elsősorban Jean Cau *La Pitié de Dieu* (Isten irgalma) című Goncourt-díjas regényére vonatkozik. A könyv négy halálraítéltről szól, akik egy könyörtelenül szigorú börtönben élik utolsó napjaikat. Cau leírja, hogyan akarnak úrrá lenni reménytelen, kilátástalan sorsuk fölött, pompásan elemzi, hogyan, mivel hívták ki maguk ellen a végzetet. Az *Isten irgalma* Sartre egzisztencialista regényeihez áll legközelebb, s a háború utáni francia moralista irodalom gyöngyszemei közé tartozik.

Maga az író, Jean Cau — írásának megfelelően — a társadalmi érdeklődésű értelmiségiek közé tartozik: egy ideig Jean Paul Sartre titkára és a *Les Temps modernes* című folyóirat munkatársa volt, majd a haladó szellemű, radikális *Express*hez csatlakozott, sok riportot írt, és sok interjút csinált. Első regényét — *Le Fort intérieur* (Belső erő) volt a címe — 1948-ban adta ki. Ezt követte a *Maria-Nègre*, majd a *Le Coup de barre* (Botfűtés), a *Le Tour du monde* (Utazás a világ körül) és a *Les Paroissiens* (A parókiabeliek).

Hasonló embertípushoz tartozik Roger Bordier, a Renaudot-díj nyertese. Vidéki munkáscsaládból származik, 1923-ban született. Iskolai tanulmányait korán meg kellett szakítania, hogy munkájával, keresetével segítsen családján, tudását azonban esti tanfolyamokon fejlesztette, egészítette ki. Újságíró lett, később néhány verseskötetet adott ki, s az *Arts d'aujourd'hui* című lapban több tanulmányt írt a művészetről. Első prózai írása a *La Cinquième saison* (Az ötödik évszak) című regény volt. 1960-ban jelent meg. Díjnyertes regénye, a *Les blés* (Gabonák), egy körengeteg, egy betonváros építésének története, mégis a szabad tájak utáni vágyakozás, az érzékiség, az elemi emberi törekvések uralkodnak benne.

A következő két díjazott regény tárgyköre talán nem ilyen mélyen szántó. A Fémina-díjat Henri Thomas kapta *Le Promon-*

toire (Hegygerinc) című regényéért. A könyv hőse egy entellektüel, egy műfordító. Visszavonul egy kis korzikai faluba, ahol elhagyott felesége egy hegygerincről — innen a regény címe — a tengerbe vetette magát, ő maga pedig beolvad a vidék vadonjába, fölveszi a helybeliek primitív szokásait, előítéleteiket a magáénak vallja, és elköveti bűneiket is. A bírálók hangsúlyozzák, hogy a regény hangulatát a „kellemetlenség művészete” jellemzi, annak a valószerűtlen, megokolatlan valaminek az érzése, ami részleteiben mégis „ultrareálisnak” mondható, ugyanaz a valami, ami John Perkinst is jellemezte.

Ehhez az absztrakt, megfoghatatlan irodalmi áramlathoz tartozik Philip Sollers *Le Parc* (A park) című regénye is, a Médicis-díj nyertese. Ez a fiatal — 1936-ban született — folyóiratszerkesztő (a *Tel Quel* szerkesztője) már 1958-ban magára vonta a kritika figyelmét *Une curieuse solitude* (Furcsa magány) című regényével. A *park* című könyve egy olyan ember gondolatait rögzíti, aki lakásának erkélyéről szemléli a világot. A mozgások részleteit, a változások látható megnyilvánulásait nézi — az új francia regény művelői rendkívül szívesen élnek ezzel az ábrázolási módszerrel. Sollers is közéjük tartozik, a jutalmat azonban — hangsúlyozza a kritika — nem ezért, hanem ennek ellenére kapta meg.

Kordokumentumok

Az igen tekintélyes Rowohlt Verlag három kötetben, mintegy 4 000 oldalon, bibliapapíron adja ki Kurt Tucholsky összes műveit. Hans Weigel a *Neue Deutsche Hefte* decemberi számában különleges történelmi körülményekkel indokolja, miért adják ki ilyen imponáló formában egy újságíró műveit.

— Ennek az évszázadnak a kezdete — mondja Weigel —, amikor Tucholsky írni kezdett, egy új korszak — az újságírás korának bevezetője volt. Minden vonalon — nemcsak az írott szó művelői — az új alkotók seregei vágtak neki, hogy a legszélesebb köröket hódítsák meg, s ugyanakkor lemondtak az örök értékű művek alkotásáról. A gramofon korszaka ez, amikor új lemezek jelentek meg, hogy azután letűnjenek, s átadják helyüket még újabbaknak; a rádió korszaka ez az idő, a rádióé, amely időszerű és történelmi jelentőségű híreket sugároz az éterbe, hogy ott azután elveszenek; a film kora, az új művészeté, amely mindenüvé eljut, és az egyéni alkotás megszűnik egyéni alkotás lenni, amint a filmek az elsődleges filmszínházakból a kültelki mozikba kerülnek. A gramofon, a rádió, a film, de még inkább az újságok és az újságírás korszaka volt ez az idő. Ma pedig, a második világháború után, amikor a legelemibb kulturális igények kielégültek, új életre kelnek a régi hangok, képek, mondanivalók. Hazajárnak a régi gramofonlemezekről a hajdani slágerek, kikerülnek a filmtárakból az egykori nagy filmsikerek, filmhíradók, újra fölcsendülnek a régi rádióadások hangjai, és új színeket kapnak egy eltűnt korszak publicisztikai és újságírói tettei. Ezt a sokrétű föltámadást egy valóban létező igény idézte elő: az emberek „tudni akarják, hogyan volt hajdan”, és kíváncsiságukban nem a hivatalos forrásokhoz, hanem magánokmányok felé fordulnak, márpedig Kurt Tucholsky művei okmányok, amelyek arról a korszakról adnak tanúbizonyságot, amely a század elejétől a német fasizmus győzelméig terjedt.

Összegyűjtött művei időrendi sorrendben tartalmazzák az események leírását. Tucholsky hol tárcaíróként, hol kabarészerzőként, hol meg lírai költőként, elbeszélőként, vitairóként, szatirikusként, irodalmi és színházi kritikusként, hol meg politikusként jelenik meg az olvasó előtt, egyszóval egyetemes értékű tanúja egy letűnt világnak.

Tucholsky 1907-ben kezdett írni, mielőtt azonban végleg magára talált volna, kitört az első világháború, s ez döntő módon befolyásolta további magatartását. A háború harca, küzdelemre készleti, holott ellenzékiése kezdetben elsősorban irodalmi síkon nyilvánult meg. Mivel azonban nem tudott olyan következetesen küzdeni, mint mondjuk, Karl Krauss (még az államkölcson propagálása érdekében is írt verset), a háború után műhatatlan szűk-ségét érzi, hogy jóvátégyen sok mindent. Cikkezik a cenzúra ellen, bírálja az igazságszolgáltatást, a militarizmust, a dölyfös, öntelt jobboldalt és a bénává dermedt baloldalt. Mindenekelőtt azonban pacifista marad, régi vágású, rezignált forradalmár, és már 1924-ben elhagyja Németországot, hogy csak időről időre, vendégként térjen vissza, akkor is csak azért, hogy önmagát büntesse, amint Freud — aki Tucholskyhoz igen közel állt — mondaná.

Igy halt meg, emigrációban. Már 1933-ban abbahagyta az írást. Műve csonka, vádjai és elemzése is azonban korának igaz dokumentumai. Műveinek példányszáma 1945 után háromszor olyan magasra emelkedett, mint amit életében elért.

Egy csavargónő levelei

A Flammarion párizsi könyvkiadó vállalat Colette, az ismert francia író nő újabb leveleit adta ki. *Lettres à Hélène* (Levelek Hélène Picard-hoz) és *Lettres à Marguerite Moreno* (Levelek Marguerite Morenohoz) címmel már korábban is kiadták leveleit, most pedig — írja a *La Table ronde* — a *Lettres de la vagabonde* (A csavargónő levelei) című kötet hagyta el a sajtót.

A cím magára Colette-ra vonatkozik, az író nő tudvalévőleg sok éven át volt vándorszínész, s így szerzett tapasztalatai erős hatást gyakoroltak irodalmi tevékenységére. A csavargónő leveleinek nagy része George Wague-hoz szól, a nagy mimikushoz, aki Colette-et színjátszásra tanította. Az első levél kelte 1906, az utolsó pedig 1953. április 9. Colette tehát akkor sem szakította meg ezt a kapcsolatot, amikor már véglegesen az irodalom vizeire evezett.

A csavargónő levelei bizonyítják, milyen nagy mértékben szentelte magát annak idején Colette a színjátszásnak, és hogy milyen mély és tartós volt érdeklődése a színpad iránt. Amellett, hogy évekig foglalkozott színkritikák írásával — idevágó tevékenységének irodalmi bizonyítéka a *La jumelle noire* (A fekete távcső) című gyűjtemény —, tevékenyen részt vett néhány regényének színpadi átdolgozásában is, amint kiderül Leopold Marchand-hoz, a nálánál jóval fiatalabb, tehetséges színműróhoz, a *Chéri* című híres regény átdolgozójához intézett levelekből is.

Magától értetődik, hogy a levelek sok érdekes kapcsolatra világítanak rá, közöttük olyanokra is, amelyek az írók magánéletében meglehetősen jártas francia kritikát is meglepik. A *La Table ronde* hangsúlyozza azonban, hogy a levelek mindenekelőtt „Colette élénk, tréfás szellemét tükrözik, jó (néha, de akkor is csak rövid ideig tartó rossz) hangulatait, bátorságát, amellyel az élet

nehézségeivel szembeszállt, de bizonyítékai annak is, hogy Colette stílusbeli képzelőereje helyenként egészen az akrobatikáig emelkedik. Érdekes részletek vannak ezekben a levelekben, természet-szeretetről tanúskodnak, s olyan mondatokat tartalmaznak, amelyek méltán állnák meg helyüket egy antológiában is”.

A művész élete

Egy másik író egészen másfajta leveleit olvashatjuk a *The South Atlantic Quarterly* című folyóiratban. A lap Tomas Wolfe 1922 és 1933 között írott, hűgához, Mable Wolfe Wheatonhoz intézett leveleit közli.

Mint mondtuk, ezek a levelek egészen másfajta írások. Wolfe éppen annyira tipikus jelensége az amerikai irodalomnak, mint Colette a francia írásművészetnek. Az előbbi egyedül alkotó tevékenységének élt, az 1922 és 1933 között eltelt években kizárólag a *Look Homeward, Angel* (Nézz otthonod felé, angyal) és az *Of Time and the River* (Az időről és a folyóról) című könyvei megírásának szentelte magát.

1929 januárjában írta hűgának, hogy szerződést kötött egy könyvkiadóval, amely vállalta a *Look Homeward, Angel* kiadását. Eldicsékszik vele, hogy az ügyvéd, akinek tanácsát kikérte, megdicsérte, mondván:

— Ön igen boldog lehet, fiatalember, szép szerződést kötött egy régi, köztisztelőtben álló, becsületes könyvkiadó vállalattal!

Amint azonban az évek múlnak, Wolfe hangulata — nyilvánvalóan a súlyos erőfeszítések következtében — egyre romlik, kedve mind rosszabb.

„Kérlek, ügyelj magadra — írja 1932 áprilisában, hűga (és önmaga) súlyos anyagi körülményeire célozva. — Ne törődj azonban azzal, ami már elmúlt, s amin úgysem lehet segíteni. Az ilyen a feladatunk, hogy minél többet húzzunk ki abból, amink van, és hogy reménykedjünk: a jövő többet nyújt majd. Az elmúlt egy-két esztendőben arra a meggyőződésre jutottam, hogy a bajok, kellemetlenségek ellen a legjobb gyógyszer a munka, természetesen az olyan munka, amely leköti érdeklődésünket.”

Egy másik levelében, amelynek dátuma 1933. június 10., így ír:

„Néhányan, akik látták új elbeszélésem kéziratát (ez a mondat a *No Door* (Nincsen ajtó) című írásra utal), úgy vélekednek, hogy ez a legjobb írásom. Nem tudom, igazuk van-e, azzal azonban nagyon is tisztában vagyok, hogy sok verejtékembe, lelki vívódásomba került, és remélem, hogy a pénzen kívül egyéb jutalmat is kapok érte, mert a tiszteletdíj a kevésnél is kevesebb azért a munkáért, amit befektettem, meg azért az időért, amíg keresztülvergődök a lektorálás, a rövidítések, az újraírás akadályain, s mire mindez a hátam mögött van, már jóformán el is köttem a pénzt, amit az írásért kaptam. Úgy érzem magam, mint egy kivénhedt gebe, amely szüntelenül körbeforog a taposómalomban, vagy pedig az az öszvér, melyről a mese szól, hogy addig rohant az orra elé kötött szénaköteg után, amíg csak össze nem rogyott... Ezt akartam neked elmondani, noha tartok tőle, hogy kételkedsz majd benne, mert aki még sohasem látott hozzá komolyan az íráshoz, nem értheti meg, milyen nehéz munka ez. Véleményem szerint sokkal, de sokkal nehezebb, mint egy bérházat vezetni, árkot ásni, szántani, vagy bármilyen más munka, ami éppen eszembe jut. Annyira igénybe veszi az embert, annyira

megingatja munkakedvét, hogy olyan lesz, mint a mosogatórongy. Idegeim annyira kimerülnek, hogy éjszakánként — akármilyen fáradt is vagyok — se pihenni, se aludni nem tudok. Néha megdicsérnek munkámért, máskor meg ledorongolnak vagy kinevetnek érte. Sohasem tudhatom előre, mi lesz az eredménye sok fáradsalmas hónapnak, évnek, mert hiába a sok erőfeszítés, ha tévedek, s ilyenkor bizony semmi sem marad, se pénz, se tekintély, se öröm, se boldogság. Le kell mondani mindenről, ami más embernek osztályrészéül jut, ha valami értékeset akarsz alkotni, mert az alkotó ember élete a legmagányosabb élet a világon. Napokon, hónapokon át állhatatosan kell dolgoznia, olyan kitartóan, következetesen, ahogy a vadászkutya kutatja, követi a nyomot, mert ha csupán rövid időre is otthagyja, szörnyű nehézségek árán talál csak ismét rá. Le kell mondania a társadalmi kapcsolatokról, kirándulásokról, baráti találkozókról, néha még egy-egy jóképű lányról is, remete életre kényszerül. Én is így, ennyire magányosan éltem. Ha érdekel, hogyan, olvasd el a következő elbeszélésemet, abban szót ejtek erről is. És mégis... mindannak ellenére, amit mondtam, százszor szívesebben csinálom ezt, amit csinálok, mint bármi mást a világon. Nem törődöm magánnyal, kétkedésekkel, tévedésekkel, letörésekkel! Hiszen, vallom, hogy a művész élete a legjobb, legmagasabbrendű élet, amit ember élhet, és a siker néhány rövid pillanata, az a néhány alkalom, amikor tudom, érzem, hogy olyasvalamit alkottam, ami arányban áll vágyaimmal — bőven fizet a csalódásokért és a magányért is.”

Búcsú Európától

A harmadik író, akinek leveleit mostanában adták ki: Thomas Mann. Leveleinek első kötetéből, amely S. Fischer kiadásában jelent meg, a *Monat* közöl néhányat — azokat, amelyeket Mann 1930 áprilisa és 1936 novembere között René Schickele elzászi íróhoz írt. A levelek két emigráns üzenetváltásai, amelyeket akkor írtak, amikor már úgy-ahogy beleilleszkedtek új helyzetükbe. Első, Luganóból írt levelében Mann arra kéri Schickelét, hogy béreljen ki egy házat, számára és családjá számára, ahol kényelmesebben élhet. A későbbi levelek egyre inkább az író munkájára (ez esetben a *József és testvérei* című regényre) vonatkoznak, de szó esik a napi eseményekről is, amelyekre Mann hol keményen, hol ragyogó érvekkel reagál. Egyik levelében (1934 áprilisában) ezt írja:

„Amint föltekintek spleennel teli munkámból, amelyben még csak József és Putifár első beszélgetéséig jutottam, magamban teljesen egyéni és könyörtelen leszámolást folytatok a német helyzettel. Lehet, hogy majd könyv formájában is megírom ezeket a gondolatokat, amelyek végleges szakítást jelentenek Németországgal mindaddig, amíg ez a rendszer tart, tehát valószínűleg az én életem végéig is. Vagy talán hisz abban, hogy a hitlerizmus összeomlik még a mi életünkben? Az elégedetlenség valóban nagy, az emberek már egészen nyíltan méltatlankodnak, a gazdasági helyzet — noha bizonyos iparágak fejlődnek — egyre rosszabb, a márka elértéktelenedése és a pótanyagok uralma előtt állunk, a külpolitikai balsikerek egymást követik stb. A német nép azonban erős, s mivel nem szereti a szabadságot, az új, kemény fegyelmet követelő rendszerben — a súlyos csalódások ellenére is —, még mindig jobb és igazibb életformát lát, még „boldogabb”, mint a köztársaság uralma idején. Az elködösítés, a félre-

vezetés és a butítás eszközei, amelyeket a rendszer igen szívesen vesz igénybe, sokban hozzájárulnak ehhez. Az intellektuális és az erkölcsi színvonal már régen olyan mélyre süllyedt, hogy szinte elképzelhetetlen, hogy ki lehetne alakítani egy olyan lendületet, amely műlhatatlanul szükséges egy lázadáshoz. Közben az emberek úgy érzik — zuhanásuk közben is —, hogy egy új világot jelentenek. Nekünk idegen ez a világ, és nem marad más hátra számunkra, mint a lemondás. Legalábbis én már régen — hogy úgy mondjam — történelmileg nézem önmagamot, mint egy másik, már halott, elmerült kulturális korszak maradványát. Eduard Korrodi, a *Neue Züricher Zeitung* munkatársa nem valami nagy kritikus, mégis meghatott, amikor a Józsefről írt beszámolójában a regényt „a német enciklopedista irodalom utolsó kőtetének” nevezte. Ferdinand Lion, akivel sok kellemes órán át beszélgetek, még ünnepélyesebb névvel illette ezt a könyvet. Elnevezte „*Les adieux de l'Europe*”-nak. Melankolikus, de tisztos cím ez, nem is mondom le róla, és — ha máskor nem — a borulátás óráiban hiszem is, hogy mindaz, amit csinálunk, megérdemelné ezt az elnevezést.”

Mérföldkövek

John O'Hara, a *Szamarai találkozó* írója, *Assembly* cím alatt adta ki elbeszéléskötetét.

„Mindezek az elbeszélések — állapítja meg az író a könyv előszavában — 1960 nyarán keletkeztek... és a munkában eltöltött legboldogabb korszakaim mérföldkövei. Szinte élveztem benne, hogy miután tizenegy évig nem írtam elbeszélést, ismét hozzáfoghatok, még hozzá több sikerrel, mint bármikor.”

A *Saturday Review* megállapítja, hogy O'Hara naiv dicsekvése egyáltalán nem jelent túlzást: a 26 elbeszélés közül jónéhány valóban legjobb alkotásai közé tartozik, de nem fogadja el azt az állítást, hogy a siker alapja az író mesterségbeli ügyessége.

„Talán mindössze 12 ember van a világon — folytatja az előszóban O'Hara —, akik valóban értenek az elbeszélés technikájához.” Bírálója viszont leszögezi, hogy az utóbbi évtizedek folyamán az elbeszélők művészete olyan tökélyre emelkedett, amilyen elképzelhetetlen volt abban a korban, amikor O'Hara kialakította a maga stílusát. Kétségbevonja a bírálat O'Harának azt a feltevését is, hogy elbeszéléseinek a tárgyi alap adja meg varázsát. A bíráló más véleményen van. Megállapítja, hogy az olvasók azért szeretik O'Harát, mert mindig élénk érdeklődést tanúsít minden emberi, minden cselekedet és ok iránt. Az *Assembly* e tekintetben bizonyos újdonságot is tartalmaz. O'Hara legsikerültebb elbeszéléseinek tárgya az öregedés. A *The Trip* (Utazás) című elbeszélés olyan körülményeket ír le, amelyekben a halál valóssággá válik egy könnyelmű életet élő ember számára. A *Call me, call me!* (Hívj, hívj) egy öregedő színésznő portréját rajzolja meg. A *Mrs Stratton of Oak Knoll* (Stratton asszony, Oak Knollból) egyik főszereplője, egy korosodó festő, így beszél: „Mindig érdekelték a tévedések. Én magam is az vagyok.”

Valamennyi elbeszélés egyszerű, realizmusuknak egy olyan korszak ad különleges értéket, amelyben a szimbolika és a képzelőerő mindennél fontosabbak. O'Hara odaadó figyelme a tények iránt a trivialis főlé emeli írásait, mert még akkor is, ha csak az élet felszínét nézi, tekintete figyelmes, tapasztalt ember tekintete, s ez adja az üdeség báját elbeszéléseinek.

Anne Seghers új könyve

Anne Seghers új könyvet írt. Címe *Das Licht auf dem Galgen* (Fény az akasztófán). Befejező kötete annak a témakörnek, melyet az írónő 1948-ban a *Die Hochzeit von Haiti* (Haiti lakodalom) és a *Wiedereinführung der Sklaverei im Guadeloupe* (A rabszolgaság föltámasztása Guadeloupe-on) című munkáival kezdett. Mindhárom elbeszélés tárgya: a francia forradalom lefolyása és hatása Haitin, Guadeloupe-on és Jamaicán. Mindegyik elbeszélés egy-egy történelmi fontosságú, döntő eseményt ír le.

A *Haiti lakodalom* a forradalom előtt kezdődik, és a császári uralom helyreállításával fejeződik be, *A rabszolgaság föltámasztása Guadeloupe-on* a forradalom jakobinus korszakától Napóleontig tart, *A fény az akasztófán* a Direktórium idején játszódik le. Közös vonása mindhárom elbeszélésnek a mese fonala: a jakobinusok uralma után a közép-amerikai szigetek rabszolgái néhány francia forradalmár segítségével eltépik láncukat, az idő azonban túlhaladt fölöttük. Mialatt ők még mindig hisznek a szabadság, egyenlőség és testvériség elveiben, Franciaországban ismét a reakció lesz úrrá, és ők, a fölszabadult rabok, pusztulásra vannak ítélve.

A *Neues Deutsche Literatur* legutóbbi száma ír a három elbeszélésről, és megállapítja, hogy, akárcsak Anne Seghers egyéb alkotásainak, ezeknek az alapmotívuma is a látszólag magárahagyott forradalmár küszködése, s ezek az érzések — amint kapcsolatba kerülnek az írónő egyéni sorsával — különleges jelentőségre tesznek szert.

Az új elbeszélés történéseinek lényege az az elhatározás, amikor a Direktórium három kiküldötte — a Párizsban kapott utasítások ellenére — támogatja a jamaicai forradalmat. A mesének három kerete is van. Az eseményeket egy Antoine nevű polgár mondja el, de nem a maga, hanem Malbec matróz beszámolója alapján, aki viszont egy Gallondec nevű szolgától értesült az eseményekről. Az elbeszélés szerkezeti bonyolultságát fokozza az is, hogy a helyszín gyakran változik. A jamaicai eseményekről szóló első híreket Antoine az utcán tudja meg Malbectől, beszélgetésük később egy kocsmában folytatódik, a végső kibontakozás pedig Antoine lakásán folyik le. Anne Seghers közbeszóvi az elbeszélő külalakjának, jellemének leírását, még a történések előzményeit is megadja, és rámutat a következményekre. Ezzel a mesteri meseszövevéssel — állapítja meg a bíráló — az írónő hiteles történelmi távlatot és epikus légkört teremtett, olyat, amit az egyébként bizarr mese föltétlenül meg is követel.

Egy író letér az igazi útról

Roger Peyrefitte új regényt adott ki. *Les fils de la lumière* (A fény fiai) a címe, erről ír Robert Kanters a *Figaro Littéraire*-ben, s ezt az alkalmat használja föl, hogy az egyáltalán nem hétköznapi író egész életművével foglalkozzék.

Peyrefitte húsz évvel ezelőtt adta ki *Les Amitiés particulières* (Különös barátságok) című első regényét, „az ifjonti romantika klasszikus alkotását”, ezután következett a *La mort d'une mère* (Egy anya halála) című önéletrajzi írása, amelyben „megterem-

tette képességeinek egyensúlyát". Ebben a korban változás állt be az író alkotó tevékenységében, a *Jeunes proies* (Ifjú áldozatok) című elbeszélése, noha önéletrajzi jellegű, nem érte el a közvetlenségnek, őszinteségnek korábbi szintjét. Ezután olyan könyvek következnek, amelyekben Peyrefitte teljesen elfordul önmagától. Ide tartoznak a *Les Ambassades* (Nagykövetségek), a *La Fin des Ambassades* (A nagykövetségek vége), *Les Clés de saint Pierre* (Szent Péter kulcsai), a *Chévaliers de Malte* (Máltai lovagok) és a *L'Éxilé de Capri* (A capri száműzött), amelyekben egymás után leplezi le a modern társadalom egy-egy körét, a diplomatákat, az egyházat, a nemességet, a homoszexuálisokat, s teszi ezt voltaire-i gunyoros ékesszólással, szilárd, adatszerű alapokra építve hőseinek alakját. Gyakran rájuk is lehet ismerni — többek között evvel robbantották ki a botrányt, és ezáltal váltak könyvkereskedői sikerre Peyrefitte könyvei. Ehhez a csoporthoz tartozik a *Les fils de la lumière* is. A francia, olasz és amerikai szabadkőművesekről szól, és sok adatot tartalmaz a titkos szervezet tevékenységéről, törekvéseiről, belső összetűzéseiről. Kétségtelen, hogy eléri, vagy túl is szárnyalja az író korábbi könyveinek kelendőségét.

Kanters véleménye szerint ez a könyv is azt bizonyítja, hogy az író letért az igaz útról. Nosztalgikus szavakkal így bizonyítja állítását: „A szabadkőművesek után majd más környezetbe vezetni kíváncsisága, az orvosok, a zsidók, vagy az írók közé, s akkor is pompás könyveket fog írni. De egy napon talán újra önmaga felé fordul, és elmondja nekünk, miért akarja egy író elhallgattatni szíve szavát azzal, hogy lármát csap maga körül. Ha ezt megírja, ez lesz Peyrefitte harmadik nagy regénye.”

Andrić elbeszélései németül

Ivo Andrić műveit eddig is számos nyelvre lefordították, most azonban, a Nobel-díj odaítélése óta újabb és újabb kiadásokban kerül az olvasóközönség elé széles e világon. Legutóbb a keletberlini Aufbau-Verlag kiadásában megjelent *Veletovói emberek* (Die Männer von Veletovo) jutott el hozzánk. Ez a kivitelezés szempontjából is pompás, több mint ötszáz oldalas könyv kítűnő válogatást nyújt — gondos fordításban — Andrić elbeszéléseiből, tartalmazza a kisregénynek is beillő *Anika éveit*, *A vezér elefántját*, azonkívül *Alija Dzerzelez útját*, a *Híd a Zepánt*, a *Mustafa Madžart*, a *Szomjúságot*, a *kígyót*, a *Kisvárosi szerelmet*, a *könyvet*, a *szomszédokat*, a *rzavai hegyeket*, a címadó *Veletovói emberek* — hogy csak néhány címet említsünk a bő válogatásból. Úgy adódott, hogy folyóiratunknak épp ebben a számában közöljük Muharem Pervić írását Andrić elbeszéléseiről, s itt most elegendő, ha hírt adunk arról, hogy a német olvasóközönségnek is alkalma nyílik megismerkedni a Pervić esszéjében említett elbeszélések zömével, közben szóvátesszük még, hogy milyen nagy hasznára vált volna ennek az értékes könyvnek egy bevezető tanulmány Andrićról hozzáértő szerző tollából, annál is inkább, mert habár Andrić művei világszerte meghódítják az olvasóközönséget, e méltán nagyra tartott írónkról alig tudhat meg valamit a külföldi olvasó, mert munkásságának kellő méltatásával egyelőre adós maradt a világ.

TARTALOMMUTATÓ

Muharem Pervic / Ivo Andrić elbeszélései	115
Miroslav Krleža / Francisco José Goya y Lucientes	126
Deák Ferenc / Egy éjszaka Bacchus bőrében	131
Pap József / Intelem	140
Pap József / Varázslat	141
Torok Csaba / Fogam alatt	142
Torok Csaba / Azoknak, akik gólyalábon járnak	143
Antun Šoljan / Tanja	145
Saffer Pál / Belül nem sárga a községháza	154
Burány Nándor / Széljegyzetek	159
Szeli István / A tragédia-fordítások kulisszái mögül	169
B. Szabó György / A fiatalok és a fekete-fehér jegyében	173
Bori Imre / A közömbösség tragédiája	176
Tomán László / Irodalmi kísérlet, társadalmi kísérlet	180
Dobrica Ćosić / A korszerű korszerűtlen nacionalizmusról	183
Krónika	191

Evans Merlyn (Nagy-Britannia) *Függőleges 3* című grafikáját mellékletként közöljük a 144. és a 145. oldal között.

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT. 1962. FEBRUÁR. KIADJA A FÓRUM LAPKIADÓ VÁL-
LALAT — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVIZÁD,
VOJVODE MISICA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK:
MINDENNAP 10—12-IG. — KEZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG
ES NEM ADUNK VISSZA. — ELŐFIZETESI DIJ: BELFÖLDÖN
EGY ÉVRE 1000, FELEVRE 500, EGYES SZÁM ÁRA 100 DINÁR;
KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 1400, FELEVRE 700 DINÁR; KÜLFÖL-
DÖN EGY ÉVRE 2,33 DOLLÁR, FELEVRE 1,17 DOLLÁR. — KÉ-
SZÜLT A FÓRUM NYOMDÁBAN NOVIZÁDON.

et társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom